

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 7.

HÄFTE 5-7.
(Årg. 1918-1919).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1921

Saxoforskning.

En stridsskrift.

Saxo, den danska medeltidens störste historieskrivare, har inom historisk vetenskap länge följts av ett oblikt öde. När hans verk, som endast genom en tillfällighet bevarats åt eftervärlden, först blev allmänt känt genom Christiern Pedersens upplaga av 1514, hängav sig vetenskapen väl åt beundran över dess latinitet, men nöjde sig i övrigt med att avskrika eller referera det i de historiska framställningarna och med att plocka det på väklingande moraliska sentenser. Fram till mitten av förra århundradet hade Saxoforskningen knappast att uppvisa andra värdefulla vetenskapliga resultat än Stephanius' och Müller-Velschows upplagor, en reducering av sagohistoriens värde och en, framför allt av Stepha-

Denna avhandling är i första hand tillkommen som svar på prof. Knud Fabricius' mot mig riktade polemiska skrift »Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga», men avser ock att liksom min i denna tidskrift tryckta avhandling »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI» utgöra en kritik av den behandling Danmarks äldre medeltidshistoria rönt från den gren av dansk historieskrivning, för vilken prof. Joh. Steenstrup är den främste nu levande representanten. Avhandlingen var avsedd att införas i dansk Historisk Tidsskrift, vars Bestyrelse låtit i tidskriften införa prof. Fabricius' 102 sidor stora, till sin natur rent polemiska skrift. Bestyrelsens majoritet har emellertid ansett, att denna avhandling »efter sin polemiske Form og sit Omfang ikke vil kunne finde Optagelse.» Dansk Historisk Tidsskrifts Bestyrelse består av prof. Joh. Steenstrup, prof. Knud Fabricius, prof. Aage Friis, rigsarkivarie Kr. Erslev och prof. Erik Arup.

Polemiken torde i föreliggande avhandling vara skarpare än i prof. Fabricius', men lär kunna karakteriseras som hovsam i betraktande av det sätt, på vilket prof. Fabricius handskats såväl med de historiska källorna som med mina vetenskapliga resultat.

nius, påbörjad undersökning av de klassiska förebilder Saxo använt vid utmejslingen av sitt latin. Starkare än tidigare hänledde visserligen Müller-Velschows upplaga historieforskningens uppmärksamhet på Saxo, men den vetenskapliga diskussionen förirrade sig ända fram till senaste tid nästan helt i ofruktbara spekulationer och hypoteser om Saxos födelseår, om hans levnadsförhållanden och om den ordning, i vilken han skrivit sitt verk. Striden stod stundom het om dessa frågor, men i övrigt gällde om den historiska delen av Saxos verk vissa, sedan gammalt fastslagna dogmer såsom oomkullkastliga. En var att Saxo icke i nämnvärd grad använt skriftliga källor, utan byggt på muntlig tradition och i någon mån på egna iakttagelser, en annan att Absalon varit den som i första hand inspirerat eller rent av dikterat, åter en annan att verkets tillförlitlighet som historisk källa i det stora hela var obestriddig. Med utgångspunkt från dessa uppfattningar bestod historieforskningen i främsta rummet i ett återberättande och parafraserande av Saxos framställning, här och var utökad eller kombinerad med berättelser och uppgifter från övriga, äldre och yngre historiska källor. Saxo själv betraktades knappast som en självständig historieskrivare; han hade nedsjunkit till en pennförfattare för Absalons tankar och berättelser.

I stort sett voro dessa uppfattningar och detta förfaringssätt allenahärskande inom historieforskningen, när jag i min avhandling »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI» inriktade den historiska undersökningen på själva Saxos verk och dess källor och som mål uppställde en värdesättning efter modern kritisk metod. De resultat jag vann omvälvde de härskande åsikterna om Saxo som historieskrivare och om hans verks källor och värde som historisk källskrift och därmed även den traditionella uppfattningen av Danmarks historia under det behandlade tidevarvet. Jag kunde under dessa förhållanden intet annat vänta än att mina undersökningar skulle väcka starka gensagor från den äldre historieforskningens sida. Som representant för dennas metod och åskådning har

prof. Knud Fabricius framträtt i sin stora, mot min avhandling riktade polemiska skrift »Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga»¹⁾).

Sven Ågesen och Saxo. Angersfragmentet.

Den första anmärkning prof. Fabricius i sin skrift riktar mot min avhandling gäller själva den grundval, på vilken den vilar. »Weibull», uttalar han, »mener at være naaet til Bunds i sit Emne, og at han bygger paa selve den faste Klippegrund. Men er Grunden fast? Han gaar i hvert Fald ud fra, at den Tekst, der er os overleveret af Saxo og de samtidige Historikere, er paalidelig». Prof. Fabricius kan icke dela denna mig tillskrivna uppfattning; han söker visa, att min avhandling vilar på »skrøbeligt Grundlag», och att varken Sven Ågesen eller Saxo, sådana de förelegat för mig och äldre historieforskare och av mig och dessa begagnats, ur historisk synpunkt äro nog säkra att bära källkritiska undersökningar²⁾).

I fråga om Sven Ågesen söker prof. Fabricius visa detta med utgångspunkt från Gertz' bok: »En ny Text af Sven Aggesøns Værker». Denna nya text av Sven Ågesens historia är en rekonstruktion av verket vilande på en hittills föga beaktad avskrift från 1500-talet, tillskriven Claus Christophersen Lyskander och bevarad i Codex Arnæmagnæanus 33, 4:to. Prof. Fabricius karakteriserar själv denna avskrift som »meget korrumperet», utmärkt genom ett »Mylder af øjensynlige Fejlæsninger» och »utallige Fejl»; Holder-Egger har de långt mera träffande orden: »Wem ist es nicht, als hörte er ein ganzes Heer von hunderttausend Narren sprechen, wenn er die Abschrift liest»?³⁾ Gertz talar om avskriftens »gruelige Skikkelse»; han finner det resultat avskrivaren nått »ganske forførdeligt, og man staar i den første Tid, naar man tager denne Afskrift i Haanden», tillägger han, »næsten ganske

¹⁾ Dansk Historisk Tidsskrift VIII: 6, 285—386.

²⁾ Fabricius, 290.

³⁾ Holder-Egger i Neues Archiv XIV, 154.

fortvivlet over for den; i den Grad vrimler den, næsten i hver Linie, af ganske meningsløse ulatinske Ord, og Sætningskonstruktionerne er i det værste Vilderede»¹⁾. Først sedan Gertz, som han själv uttrycker det, »set det System, der virkelig gaar igennem hele Galskaben» och med stort skarpsinne rekonstruerat texten, har det överhuvud blivit möjligt använda densamma. Rekonstruktionen är emellertid utförd med största frihet; rättelser och suppleringar kunna räknas i tusental och endast genom dessa och med ledning av den gamla texten, föreliggande i den upplaga Stephanus Johannis Stephanius 1642 utgav, har en förnuftig och förståelig mening åstadkommit i den monstruösa avskriften. Gertz har därmed visserligen fått fram en ny litterär personlighet, men det är tydligt, att då det gäller att historiskt utnyttja hans rekonstruktion, detta måste ske med största kritiska omsikt; först efter ingående prövning i varje specialfall kan den nya texten godtagas och merendels icke utan stöd av den Stephaniuska bära några historiska slutsatser.

Då prof. Fabricius mot mig utspelar och går att historiskt utnyttja den nya Sven Ågesentexten, vilken utkommit först efter min bok om Saxo, sker det utan föregående kritisk prövning och värdesättning; Gertz' rekonstruktion, och endast den, blir hans »faste Klippegrund». Den bringar »historisk vigtige Ændringer»; den förändrar »Skriftets Karakter af historisk Kilde».

För att ådagalägga riktigheten av denna sin uppfattning anför prof. Fabricius för tiden efter Sven Estridsens död en serie punkter, i vilka den nya handskriften »i sin forbedrede Skikkelse» ger »en anden og øjensynligt værdifuldere Tekst»²⁾. Punkterna skola här i betraktande av den stora vikt prof. Fabricius tillägger dem närmare genomgåas och kritiskt skärskådas.

Den nya texten har vid skildringen av upproret mot Knut den helige uttrycket, att konungens grymhet hade uppretat »universam regni cohortem»; prof. Fabricius översätter med ledning av ett Gertz' antagande detta uttryck med rikets hela »våp-

¹⁾ Gertz, a. a., 7; Sven Aggesøns historiske Skrifter, IV.

²⁾ Fabricius, 292.

nade styrka», dess »ledingshär»,¹⁾ och ställer det i skarp motsats till den Stephaniuska textens »universam regni sui gentem», allt folket i hans rike. Översättningen innebär ögonskenligen en otillåtligt hård prässning av orden; vid densamma har därjämte förbisetts, att både den föregående och efterföljande punkten hos Sven Ågesen visa, att här lika litet som i regel annars i medeltidslatin den av prof. Fabricius åsyftade betydelsen kan fastställas för cohorts: »plebs prophana principi letum machinatur. Susurrantis quippe rumoris fama vehementer increbruit, vniversam regni cohortem regis seuitiam crebris exacerbasse calumnijs . . . Nec prius plebicule rabies furiosa cessauit, quam per totam Jutiam propulsatum vltra Medium Transitum Othoniam vsque persequerentur». Lika fri som i här genomgångna fall är den tolkning prof. Fabricius ävenledes efter Gertz ger tillägget i den nya texten efter Olof Svendsens tillnamn »famelicus»: »licet (fames) septuennem non transierit»²⁾; detta tillägg innebär icke, som prof. Fabricius menar, ett ogillande av tillnamnet: snarast framhäver det ytterligare Sven Ågesens omedelbart föregående skarpa pointerande av hungersnödens enorma omfattning: »cuius temporibus fames extitit validissima, adeo etiam ut vulgaris eum assertio famelicum nuncuparet.»

Från Knut Lavards historia anför prof. Fabricius som en än viktigare ändring, att den nya texten i karaktäristiken av hertigen har orden: »discretus, facetus», vilka saknas i den äldre, och att »navnlig det sidste af disse er dog ikke betydningsløst». Orden äro båda i medeltidskaraktäristiker stereotypa och skulle även om de icke varit det, intet ha förändrat i uppfattningen av Knut Lavard. En annan viktig uppgift som den nya texten bringar, är enligt prof. Fabricius, att Fotevik, vid skildringen av slaget där, får beteckningen »Lundoniarum locus»; som bevis för huru träffande beteckningen är, anför prof. Fabricius, fortfarande efter Gertz, vars namn här som annars i regel icke nämnes, att vi »andet Steds fra ved, at Ærkebisperstolen havde betydelige økonomiske Interesser i Egnen ved Skanør»³⁾. Den såsom träffande karakteriserade beteckningen är, så vitt jag kan se, ganska meningslös; Foteviken har veterligen aldrig varit varken ärkebiskopssätets, vilket icke ens omnämnes av Sven Ågesen, eller Lundoniæ, det vill säga staden Lunds. Sven Ågesenstället är tvivelsutan också korrumperat; bakom handskriftens från annat håll okända, egenartade beteckning »Lun-

¹⁾ Gertz, a. a., 128 n. 2.

²⁾ Gertz, a. a. 180.

³⁾ Gertz. a. a. 164.

doniarum»¹⁾ torde dölja sig ett »nundinarum», ett uttryck, som har sin parallell hos Saxo, då han kallar slaget vid Fotevik, »pugna forensis», slaget vid Skånemarknaden²⁾. Av ett annat tillägg i den nya texten, denna gång i karaktäristiken av Knut VI, gör prof. Fabricius ett ännu större nummer. »Bemærkes skal», säger han, »at Karakteristiken af Knud den Sjette (»vir religiosus, castus, procerus, formosus, miles egregius») fattes i den ældste Tekst, och at det synes indlysende, at disse Ord først kan være bleven anbragte her efter Knuds død. Oven i Købet viser Gertz, at Karakteristiken vistnok stammer fra et Mindevers over Kongen». Så långt efter Gertz. Men på detta »indlysende» och detta »vistnok» gör prof. Fabricius till slut en självständig insats, ett försök att av det anförda bestämma, när Sven Ågesen och Saxo skrivit. Försöket torde ge sig bäst genom att anföras utan kommentar: »Heraf tør man altsaa slutte, at Sven Aggesøn har fuldendt sit Værk inden Knud den Sjettes Død, og da han midt i Arbejdet taler om, at Saxo er i fuld Gang med at skrive paa sin Historie, følger vel atter, at en væsentlig Del af Saxos Forfatterskab ligeledes maa ligge forud for 1202».

I fråga om de hittills berörda uttrycken och tilläggen gäller, att de återfinnas i den nya Sven Ågesentexten, sådan denna föreligger i den Lyskanderska handskriften. Men värre är, att andra av prof. Fabricius i hans bevisföring anförda ställen trots den redligaste vilja icke stå att upptäcka i denna. Förgäves söker man där efter det »legis rigor» i Knut den heliges historia, på vilket prof. Fabricius i fortsättningen av sin skrift skall bygga så mycket; handskriften har liksom den Stephaniuska texten »regis rigor»; det nya »legis» är endast en av Gertz' många textkonjekter³⁾. Lik-

¹⁾ Närmast står Adams av det engelska Lundona påverkade beteckning Lundona. Adam IV, 5, 9, schol. 111.

²⁾ Jfr. Curt Weibull, De skånska upproren 1180—1182 i Historisk tidskrift för Skåneland VII, 96.

³⁾ Jfr. Einar Löfstedts förkastande av konjekturen i Svensk humanistisk tidskrift I, 170. Vad Gertz i Sven Ågesenupplagan, 127, n. 1 och i sin översättning av Sven Ågesen 70 anför om sin konjektur kan på intet sätt motivera ett så våldsamt ingrepp i den Lyskanderska handskriften och den Stephaniuska texten. Att uttrycket »legis rigor» möter längre ned hos Sven Ågesen saknar all betydelse, då det här står i annat sammanhang. »Regis rigor» giver även och har alltid funnits giva ett oklanderligt »fortnuftigt Tankeammenhæng».

artat är förhållandet med prof. Fabricius' uppgift, att det enligt den nya texten vid omtalandet av sammansvärjningen mot Knut Lavard är Magnus ensam, icke som enligt den äldre »några», som gripas av avund mot hertigen. I den Lyskanderska handskriften står: »cuius virtutibus meditata languescere cepit invidia». Magnus är rakt icke nämnd; hans förekomst vilar endast på Gertz' upplösning av ordet »meditata» till »M[agnus] eclipsatus». Sak samma med det ryktbara och mångomskrivna ställe, där Sven Ågesen tecknar sitt förhållande till Saxo. Enligt prof. Fabricius lyder stället i den nya texten: »Absalone referente contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta executurus proxius insudabat», och han drager därav, fortfarande efter Gertz, slutsatsen, att Saxo var »i fuld Gang med Arbejdet, da Sven fik Nys derom». Men handskriften saknar det avgörande ordet »executurus»; det är en tillsats av Gertz för dennas »executus»¹⁾.

¹⁾ Gertz, a. a. 126, 197. — Prof. Fabricius anför ytterligare fem enligt honom historiskt viktiga ändringar. En är, att i den nya textens berättelse om sammansvärjningen mot Knut Lavard endast nämnes Henrik Skadelår, icke som i den tidigare även Ubbe och Hagen. Det är rent orimligt, att när det gäller en handskrift med en så oräknelig mängd lakuner som den Lyskanderska tillskriva detta förhållande någon betydelse. Den andra är tillägget av de historiskt intetsägande orden »in virga ferrea et brachio extento» i skildringen av Valdemar I:s kristnande av Rygen; den tredje en lakun, där den äldre texten har ordet »crudelior» i skildringen av samme konung. Om de tvänne återstående ändringarne är att märka, att Gertz' översättning av den nya textens återgivande av Erik Emuns tillnamn, »jugi memoria», och hans tolkning av ordet »seuiens» som »Scibyensi» med fullt skäl av honom själv betecknats som osäkra. Prof. Fabricius utfyller slutligen de historiskt viktiga ändringarnas rad genom anförandet av de båda textvarianterna Henricus — Hericus, Rynebjerg — Rinebiergh.

Professor Fabricius' kolartro på Gertz' textkonjekturer kommer även till synes i ett försök att tidsbestämma Stephaniustexten. Den skall enligt honom vara påverkad av renässansen, en uppfattning som har framgått ur »en umiddelbar Betragtning» och i övrigt enbart bevisas med att den äldre textens ord: »Nam in ejus descriptione omnium veterum sincoparet peritia» i Stephaniustexten skall ha blivit till orden: »Nam in ejus descriptione Tullii deficeret facundia, Nasonis exaresceret vena, Virgilii desudaret ingenium» I den Lyskanderska avskriften står emellertid endast: »Nam in ejus descriptione

Samtliga prof. Fabricius' punkter ha härmed genomgåts: slutsatserna av genomgången draga sig själva. Vad prof. Fabricius anfört är i bästa fall några ur historisk synpunkt skäligen värdelösa eller rent bagatellartade detaljvarianter; det har icke lyckats honom att i den nya Sven Ågesentexten påvisa någon historiskt viktig ändring förändrande Sven Ågesenskriftens karaktär av historisk källa; det har icke heller lyckats honom att i någon enda punkt påvisa, att den grund, på vilken jag byggt min avhandling, icke skulle vara hållfast.

Det är emellertid icke nog med att prof. Fabricius på sätt här ådagalagts godtager och tolkar Gertz textrekonstruktion; i denna skröplighet — den geniala rekonstruktionen må väl ur rent historisk synpunkt kunna så kallas — finner han »den faste Klippegrund» han saknar hos mig; på den bygger han en källkritisk undersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo ¹⁾). Denna är avsedd att kullkasta mitt resultat, att Saxo i de av mig behandlade delarna av sitt verk använt Sven Ågesen, ett resultat, som endast om det gäller att ge relief åt en egen kontraundersökning, kan karaktäriseras som ett av mina »kritiske Hovedresultater» ²⁾). Enligt prof. Fabricius skall det numera på ingen punkt kunna påvisas någon likhet i formen mellan de båda författarne, som

... sincoparet peritia. Orden »omnium veterum» äro Gertz' textkonjektur för att utfylla en lakun. — De fatala missgrepp prof. Fabricius här och annorstädes låtit komma sig till last vid utnyttjandet av den nya Sven Ågesentexten äro så mycket mera oförklarliga, som Gertz genom de omsorgsfullaste parallelltryck av de olika texterna och sin egen rekonstruktion sört för att en historiker i varje särskilt fall med största lätthet kan jämföra texterna och rekonstruktionen. Skulden för prof. Fabricius missgrepp kan sålunda icke vältas över på Gertz.

¹⁾ Fabricius, 294.

²⁾ Enligt prof. Fabricius, 295 skall jag ha påvisat, att Saxo för hela det sista århundradet av sin skildring »navnlig skal have udnyttet Sven Aggesøn»; i själva verket har jag endast fullföljt tidigare undersökningar om förhållandet mellan de båda författarna, och utöver vad tidigare framhävts, visat, att Saxos begagnande av föregångaren även kan spåras i hans företal samt i större eller mindre utsträckning i Magnus den godes, Knut den heliges, Erik Ejegods, Knut Lavards och konung Nils historia.

icke har sin grund i senare inskott eller ändringar, och Saxo skall i fråga om innehållet icke kunna överbevisas om någon avhängighet av Sven Ågesen eller överhuvud av sin samtids skribenter för tiden efter Sven Estridsens död.¹⁾

Det ligger i sakens natur, att en källkritisk undersökning så gott som alltid måste undergå modifieringar, när såsom här är fallet en ny text av en begagnad författare framdrages. Redan tidigare har jag också i en recension av Gertz' nya Sven Ågesentext framhållit, att den nya texten borteliminera åtskilliga av mig såsom bevismaterial använda formella likheter mellan de båda författarna.²⁾ Denna upptäckt är alltså icke något för prof. Fabricius originellt. Men med dessa likheters försvinnande, försvinner icke själva huvudsaken: Saxos beroende av Sven Ågesen. Hade prof. Fabricius icke med väl överlagd försiktighet begränsat sin undersökning till tiden efter Sven Estridsens död, skulle han icke kunnat undgå upptäckten, att Saxos tidigare fastslagna beroende av Sven Ågesen för Harald Blåtands och Sven Tjugeskäggs historia kvarstår orubbat³⁾:

Codex Arnæmagnæ-
anus 33, 4:to.

Gertz' rekonstruk-
tion.

Saxo.

78. Harandus Blatan filius superstes, 79. Haraldus Blatan filius superstes, qui 486. Cujus corpus Haraldus amplissimo

¹⁾ I stället för att göra sådant buller av att jag liksom alla Saxoforskare med stöd av Holder—Eggers auktoritet endast fäst begränsat avseende vid den Lyskanderska handskriften av Sven Ågesen hade det varit rimligt, att prof. Fabricius vänt sina vapen mot den Saxoforskning, som i århundraden sysslat med Sven Ågesen och Saxo och icke upptäckt utan envist förnekat den av mig påvisade och nu av prof. Fabricius som slående och otvivelaktigt karakteriserade likheten mellan Stephaniustexten och Saxo.

²⁾ Historisk tidskrift för Skåneland VI, 434.

³⁾ Genom ett enkelt avtryck söker prof. Fabricius, 295 motbevisa ett av mina parallelltryck, som visar Saxos beroende av Sven Ågesen i Magnus den godes historia. Jag har parallelltryckt Roskildekrönikan, Sven Ågesen och Saxo, och därmed avsett visa, att Saxo i all huvudsak grundat sin framställning på den förstnämnda, men därjämte fått med ett och annat från Sven Ågesen. Prof. Fabricius har i sitt avtryck utan vidare och självfallet i god tro stympat mitt parallellställe och endast avtryckt Sven Ågesen och Saxo.

qui et regni extitit heres iuxta ritum gentilium commulis quasi gemellis et piibus secus regis curiam in ialang quasi masoleis illustribus vtrumq; parentem fecit humari.

78. Qui dum emisso exercitu ad petram pertrahendam immanissimam quam matris tumulo ob memoriale insignum destinavit erigendam, intestina orta seditione tum propter nouæ religionis ritum, tum propter seruitutis iugum intolerabile, popularis cepit efferuere tumultus, ibidemq; vulgaris cepit seuire in regem tumultuatio ita vt ipsum a regno vna perpererent.

80. Qui dum ad Danorum peruenisset exitum . . . nos inquit Patris tui legati ad te de pace tractanda transmissi. Quod cum didicisset prius statum diligentius cupiens percunctari. Palno Toki per aures q; capillos corripens licet frustra retinentem suæ nauis tunc potentior extraxit inuitum et licet

et regni extitit heres, iuxta ritum gentilium in tumulis quasi gemellis et paribus secus regis curiam in Ialang quasi masoleis illustribus vtrumque parentem fecit humari.

79. Qui dum emisisset exercitum ad petram pertrahendam immanissimam, quam in matris tumulo ob memoriale insignum destinavit erigendam, intestina orta seditione tum propter noue religionis ritum, tum propter seruitutis iugum intolerabile, popularis cepit efferuere tumultus. Ibi denique vulgaris cepit seuire in regem tumultuatio, ita vt ipsum a regno vna propellerent.

81. Qui dum ad Danorum peruenisset exercitum . . . »nos» inquit patris tui legati, ad te de pace tractanda transmissi.» Quod cum didicisset, patris statum diligentius cupiens percunctari (paulo rex extra nauis subgrundam caput exseruit. Quem illico pretaxatus) Palno Toki per aures et

funere elatum magno cum omnium plan-gore non longe a patris tumulo sepulturæ mandavit . . . Ubi nunc quoque sacrarium perspicere est, duorum conjugum socialibus bustis intersitum.

489. Post hæc Haraldus totam regni classem exerens . . . inusitatæ magnitudinis saxum . . . quo matris tumulum insigniret, abstrahi iussit. Interea, qui cum Svenone classi præerant, Haraldus imperium, tum quia divino cultui favorem tribuerat, tum quia inusitatis plebem oneribus adigebat, perosi, quendam . . . qui Svenonem . . . callide percontaretur, inducunt.

493. Cum ad regis usque navigium processissent, esse gubernator dixit, quod secretius eum nosse admodum oporteret. A quo rex noctu exploratæ rei nuncium afferi ratus, detracto navigii tegmine capiteque exerto, veluti familiaris colloqui gratia acclive vocanti corpus præbuit. Quem ut ille insidiis

paucillum clamore
perstreperet. cæteris
ignarisq; nescienti-
bus. remorum im-
pulsu fugem vehe-
mentius accelerabat

capillos corripuens,
licet frustra reniten-
tem, sue naui nisu
potentior extraxit in-
uitum, et, licet pau-
xillum clamore per-
streperet, ceteris ig-
naris et quiescenti-
bus remorum im-
pulsu fugam vehe-
mentius accelerabat.

opportunum anim-
advertit, subito cer-
vicem ejus perquam
violento amplexu
corripuit, liburnæque
detractum apparito-
rum ope myoparoni
suo injiciendum cu-
ravit. Nec segniter
fugam nautæ concitatis remorum ictibus expetebant.

82. Opibus Da-
norum exhaustis . . .
At vbi census eius so-
lutioni non sufficeret,
decreuerunt matrone
suis ornatibus mam-
mone infinitatem re-
gisq; augere redemp-
tionem.

83. Opibus Da-
norum exhaustis . . .
At vbi census eius so-
lutioni non sufficeret,
decreuerunt matrone
suis ornatibus mam-
mone inferioritatem
in regis coaugere re-
demptionem.

494. Nam cum, ex-
haustis regni opibus,
ne aurum quidem
redemptioni ejus
suppetere videretur,
tanta ei matronarum
humanitas affuit, ut,
detractis aurium in-
signibus cæteroque
cultu, certatim di-
gestam pondere sum-
mam explerent ¹⁾.

Om prof. Fabricius icke ytterligare stirrat sig blind på de rena ordlikheternas försvinnande som bevismaterial, skulle han även för den period han upptager till behandling näp-
peligen undgått att finna de orubbat kvarstående likheterna i innehållet. Häri måste givetvis, som alltid erkänts, den väsentliga bevisgrunden för avhängighet sökas, när det gäller en författare, vilken behandlar ett föreliggande källmaterial med den suveräna frihet som Saxo.

För att belysa förhållandet mellan Saxo och den nya Sven Ågesentexten för tiden efter Sven Estridsens död torde utom en hänvisning till innehållslikheten i skildringarna av striderna efter Knut Lavards död ²⁾ endast ett par parallelltryck behövas:

¹⁾ Jfr. även Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar. 6. 50. 60.

²⁾ Curt Weibull, Saxo, 168.

Codex Arnæmagnæ-
anus 33, 4:to.

90. Patris sui . . . se doluit exhereditum potentia. Collecto itaq; exercitu classeq; congregata qua Angliam expugnaturus inuaderet . . . in quæ tunc temporis portus maris extitit continuum. exitum ibiq; jussit conuenire. Qui dum classe congregata subsolari prospitatem præstolaretur . . . subitus rumor regis auribus intonuit. qui in Slesuik regni prodicionem prædoceret exortam

Qui cursu rapido omni festinantia illuc accelerabat. Quantumuis conspirationis perfundaret primordia. Quo cum venisset quæ sceleris autores captiuatos qui victos suæ mancipasset custodiae.

92. Prout itaq; regis rigor dictauerat, singulis gubernatoribus quadraginta marcas incumbabat 9nponendi. nautas

Gertz' rekonstruktion.

91. patris sui (auunculi) se doluit exhereditatum potentia. Collecto itaque exercitu classeque corrogata, qua Angliam expugnaturus inuaderet, in (Humla), qui tunc temporis portus mari extitit contiguus, iuit,¹⁾ ibique exercitum iussit conuenire. Qui dum classe congregata subsolani prosperitatem prestolaretur, subitus rumor regis auribus intonuit, qui in Slesuik regni prodicionem perdoceret exortam.

Qui cursu rapido omni festinantia illuc accelerabat, quatenus illius conspirationis pessundaret primordia. Quo cum venisset et sceleris autores captiuatos et vinctos sue mancipasset custodie.

93. Prout itaque legis rigor dictauerat, singulis gubernatoribus quadraginta marcas incumbabat componendi (necessi-

Saxo.

582. Tandem Danorum nomen . . . a paterni avunculi temporibus obrutum animadvertenti . . . Angliam . . . hæreditatis duxit nomine repetendam. 584. Canutus vero . . . imperata classe, Lymici maris oris advehitur . . . quondam navigiis pervius, nunc vero interjecta arenarum mole præclusus. Hic rex fratrum diu præstolatus adventum . . . 585. quum tandem de ejus (Olavi) perfidia certior factus, classe præstolari jussa, Slesvicum lectissima manu contendit, ibique fratrem inopinatum et attonitum intercept.

586. Adjecit quoque, quanta pecuniæ summa ob impium desertionis crimen damnari meruerint, gubernatorum singu-

¹⁾ Gertz' textkonjektur är här näppeligen riktig: med hänsyn till Saxos skildring av hamnens igensandande i hans tid ger den Lyskanderska avskriftens ord »continuum» bättre mening än Gertz' »contiguus»-

quoq; singulos trium marcarum vrgebat satisfactio. eo quod regis exitum dissipando distruxerunt.

96. Nam in silua penes Haraldstathæ locum determinabant colloqui. Quibus solius fidelitatis conscius christi athleta occurrere non detrectauit intrepidum sanctæ crucis insignitus vexillo — Non clipeo prætextus aut galea. duobus tantum commitatus satellitibus . . . præstolabatur.

98. Cuius corpus postmodum examine christi deferunt fideles humandum Rinstadium vt multis cernentibus a christo diuina potentia multa patrata sunt miracula.

98. In rinebiergh preliantes Nicolaus obtinuit auumq; meum Christjernum captiuaui ferensq; victum compedibus

tas); nautas quoque singulos trium marcarum vrgebat satisfactio, eo quod regis exercitum dissipando distruxerant.

97. Nam in silua penes Haraldstathæ locum illi determinabant colloqui. Quibus solius fidelitatis sibi conscius christi athleta occurrere non detrectauit intrepidus; vnus sancte crucis insignitus vexillo, non clipeo protectus aut galea, duobus tantum comitatus satellitibus . . . prestolabatur.

99. Cuius corpus postmodum exanime christi deferunt fideles humandum Ringstadium, vbi multis cernentibus a christo (domini) diuina potentia multa patrata sunt miracula.

99. (Primo) in Rinebiergh preliantes, Nicolaus obtinuit, auumque meum Christiernum captiuaui ferreisque vinc-

lis quadragena numerum talenta, terna remigum unicuique mulctæ loco numeranda proponens

638. Mox Canutum, apud oppidum Haraldstadium ab Erico . . . domi exceptum sine arbitris sibi obvium venire iubet. Occursus locum apud citimum villæ nemo denunciat. Ille, nihil in re doli suspicatus, duobus tantum militaris ordinis viris totidemque equisonibus in comitatum assumptis, armis vacuis equum petiuit, neque lateri suo ferri munimentum adsciscere curæ habuit.

640. Miserandum amici corpus tenui funere Ringstadium extulerunt. Nec diuina laborantibus beneficentia defuit . . . Aliis quoque compluribus rerum indicis ingens sanctitatis ejus splendor eluxit.

649. Interea Christiernus, manu cum Nicolao infeliciter consorta, per ingenlem suorum stragem capitur, et in ostii

ad castrum quod Slesuigulam speculatur mancipandum delegavit custodiae.	tum compedibus ad castrum, quod Slesuig uillam speculatur mancipandum delgavit custodie.	Slesvicensis ergastulum relegatur.
102. Plogh . . . lancea transuberavit (:o Ericum)	103. Plogh . . . lancea transuerberavit.	665. Quem Plogh . . . lancea transuberavit.

Till något mera ingående behandling än övriga delar och därvid även med något hänsyntagande till Passio upptager prof. Fabricius min undersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo i fråga om Knut den heliges historia ¹⁾. Saxos mera än ett århundrade efter händelserna tillkomna framställning av dennes historia gällde för min Saxobok för en av hela den äldre litteraturen oberoende källskrift, i allt väsentligt byggd på en frisk, folklig tradition om Knuts liv och verksamhet. Led för led visade jag häremot, huru i denna del av Saxos verk begagnandet av eller kännedomen om så gott som hela den äldre danska litteraturen om Knut kunde följas, och huru Saxo i första hand skapat sin framställning genom en med litterär frihet och konstnärlighet utförd sammansvetsning av element från densamma. Prof. Fabricius godtager mitt påvisande av att Saxo begagnat både Passio och Ailnoth; han kan icke heller undgå att erkänna den av ovanstående parallelltryck framgående likheten mellan Sven Ågesen och Saxo i deras berättelser »om Knud den Helliges Undergang» fram till berättelsen, att ledingsflottan »opløser sig egenmægtigt, hvad der medfører det senere ubehagelige Efterregnskab for Ledingsbønderne». Men därmed upphör enligt honom likheten. Mot min uppfattning, att Saxo konstruerat det anbud han därefter låter Knut göra bönderna att antingen betala ledingsböterna eller erlægga tionde på grundval av Sven Ågesens omtalande av ledingsböterna, Passios av tionden, invänder han: »først (maa) mærkes, at efter den nye Tekst af Sven Aggesøn er det ikke Kongen (regis rigor), som

¹⁾ Fabricius, 298.

paabyder Bøderne for Ledingsbruddet, men disse følger af de almindelige Regler, som gælder for slige Tilfælde (*legis rigor*). Dernæst taler Passio i Virkeligheden slet ikke om noget Forsøg fra Kongens Side paa at faa Tienden gennemført efter Ledingsbruddet, men hævder, at Oprøret brød ud 'propter amorem justitie et religionis sancte', som Kongen stadig viste (Gertz 68). Oprørets Forløb skildres desuden paa forskellig Maade hos Sven og hos Saxo; den første lader de jydsk Oprørere forfølge Kong Knud over paa Fyn, mens det hos Saxo er en selvstændig Rejsning af Fynboerne, der bliver Kongens Bane. Om litterært Laan fra Sven Aggesøn er der altsaa heller ikke paa dette Sted hos Saxo Tale, og den Lighed, der findes hos dem ved Skildringen af det mislykkede Ledingstog 1085 skyldes aabenbart en Forvanskning af Begivenheden i Traditionen, der har fundet Sted inden det 12:te Aarhundredes Slutning».

De motbevis prof. Fabricius här anför mot min undersökning existera icke annorstädes än i sin upphovsmans fantasi¹⁾. Om det Sven Ågesen tillskrivna uttrycket »*legis rigor*», på vilket så mycket skall vila, är redan framhållet, att det endast är en Gertz' textkonjektur; båda de bevarade texterna av Sven Ågesen ha »*regis rigor*». De båda övriga motbevisen vila på bristande kännedom om källskrifterna. Passio har i motsats till vad prof. Fabricius tror rakt ingenting om ett ledingsbrott, och tiondekravet kan alltså icke omtalas efter något dylikt; det hindrar emellertid icke, att tiondekravet står som en av orsakerna till upproret och att Saxo i fråga om detta krav direkt bygger på Passio.

Passio. Vitæ sanct. dan., 65:

Saxo, 576:

Gentem istam, adhuc in moribus bonis ac deo placitis parum eruditam uel in sacris uir-

Idem populares adhuc sacrorum rudes decimarum religioni assuefacere conabatur.

¹⁾ Det torde här böra anmärkas, att frågan om Saxo i Knut den heliges historia begagnat Sven Ågesens historia eller ej i grunden icke är att tillmäta någon större betydelse. Det ändrar intet i mitt huvudresultat, att Saxos Knut den heliges historia i motsats mot vad forskningen tidigare ansett är ett lärt kombinationsarbete utan vetenskapligt värde för helgonkonungens historia.

tutibus exercitatum, proposuit...
ut... decimas secundum legem
dei uoueret.

Gentemot påståendet om fynbornas resning, som blir konung Knuts bane, torde vara tillräckligt hänvisa prof. Fabricius till ett förnyat studium av Saxo. Saxo liksom Sven Ågesen låter tvärt emot vad prof. Fabricius tror, de jylländska upprorsmännen förfölja konung Knut över på Fyen: Nec suis eum finibus exegisse contenti, (Juti) Fionia quoque propellendum decernunt. Jamque rex, accepto trajectionis nuncio, Sialandiam emigrare statuerat... Saxo står så fjärran uppfattningen, att det skulle vara en självständig resning av fynborna, som blir konungens bane, att han låter Knut på Blaccos råd uppbjuda hjälp i Odensetrakten mot jylländarna och uttryckligen vältrar dråpet över på dessa ¹⁾.

Bristerna i prof. Fabricius' kritiska källundersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo ligga i öppen

¹⁾ Saxo 588, 589, 595. — Prof. Fabricius framställer sid. 298 n. 1 uppfattningen, att den av mig påvisade likheten i innehållet mellan Sven Ågesens och Saxos inledningar »forklars ved det fælles Præg, som Middelalderens Forfattere har i Motivering af, hvad der har drevet dem ind paa Forfatterbanen». Uppfattningen håller icke streck. Den del av de båda författarnas inledningar, där den av prof. Fabricius erkända likheten framträder, har intet att skaffa med den schablon, efter vilken de medeltida författarna plögade skriva sina inledningar. Jfr. min avhandling sid. 33.

I en i detta sammanhang infogad not, sid. 300, skriver prof. Fabricius vidare: »Naar Weibull bebrejder Saxo, at han foretager Omplaceringer i Ordinalets Beretning, og som Eksempel anfører Samtalen mellem Margrete Fredkulla og Knud Lavard, er dette ikke berettiget, thi Samtalen henføres bægge Steder til Dronningens Dødsleje, og dette nævnes lejlighedsvis uden Tidsangivelse. Det samme gælder om Fortællingen om Sammensværgelsen mod Knud Lavard». Även dessa anmärkningar återgå till ett bristfälligt studium av själva källskrifterna. Samtalet mellan Margreta Fredkulla och Knud Lavard förlägges väl både av Ordinalet och Saxo till drottningens dödsläger, men både samtal och dödsläger äro av liturgiförfattaren placerade före Knuts övertagande av hertigdömet Slesvig, av Saxo åter ställda som ingress till berättelsen om det långt senare inträffade försöket att störta Knut vid mötet i Ribe. Berättelsen om sammansvärjningen står i Ordinalet att läsa efter uppgiften att Knut kommit till den kungliga julfesten i Roskilde; hos Saxo åter är den satt före uppgiften, att Knut inbjudits till samma julfest.

dag. Resultatet blir icke håller säkrare än att man redan i denna avhandling får se prof. Fabricius stadd på glidflykt mot samma resultat som jag och tidigare forskare vunnit. På sid. 298 och 300 möta hans avvisande omdömen om Saxos beroende av Sven Ågesen; varken formellt eller i fråga om innehållet erkänner han här något sådant. Men i en not på sid. 299, skriven sedan prof. Fabricius tagit del av min recension av Gertz Sven Ågesentext, modifieras uttrycken: »naar Weibull imidlertid blandt de tilbagestaaende Lighedspunkter anfører Knud den Helliges Historie, maa i hvert Fald denne Paastand, som vi har set, afvises». Det förefaller icke helt orimligt, att när prof. Fabricius jämfört hela Sven Ågesen och Saxo och begrundat de många likhetspunkterna dem emellan, när han upphör att rätta i handskrifter och läser rätt innantill, han skall nå samma resultat som jag i frågan om förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo. År 1914 hyllade han ännu den gamla uppfattningen, att Saxo öst innehållet i sitt verk ur Absalons släktradition och berättelser om egna handlingar ¹⁾; i hans mot mig riktade avhandling av 1917 firas denna uppfattnings likbegängelse i tysthet: »allerede for længere Tid siden», är det numera »fastslaaet», »at Saxo for den ældre Middelaldershistorie i rigt Maal har benyttet skrevne Kilder» ²⁾. Det skulle icke överraska, om prof. Fabricius om något år skulle skriva, att det redan för längre tid sedan fastslagits, att Saxo begagnat Sven Ågesen.

Prof. Fabricius' undersökning av Sven Ågesens förhållande till Saxo är icke verkställd, hans resultat icke kunna endast för sin egen skull. »Naar man har set», uttalar prof. Fabricius, »hvor vigtige kildekritiske Resultater det nye Haandskrift af Sven Aggesøns lille Skrift medfører, kan man umuligt vise den Tanke fra sig, at hvis det fornødne Haandskriftsmateriale till en lignende Behandling af Saxos Tekst forelaa, taler Sandsynligheden for, at man vilde møde store Overraskelser». Med denna icke just längre så förtroende-

¹⁾ Fabricius, Illustreret Danmarkshistorie.

²⁾ Fabricius, 294.

fullt klingande vändning går prof. Fabricius över till en undersökning av själva den Saxoniska textens beskaffenhet ¹⁾).

Jag kan här fatta mig kort, då prof. Fabricius' undersökning i denna punkt icke bringar något nytt av betydelse. Han kommer i fråga om de handskriftsfragment, som voro kända före upptäckten av Angersfragmentet till samma slutsats som alla andra, att de i förhållande till Editio princeps av 1514 visa många små skiljaktigheter, särskilt av stilistisk art, men att det historiska innehållet, bortsett från några namn, i det hela lämnas orört. I fråga om Angersfragmentet är han mångordig, men det hela är i stort sett byggt på Christian Bruuns och i första hand på Holder-Eggers kritiska undersökningar av fragmentet och leder endast till en från dessa i någon detalj skiljaktig uppfattning; det egentligen nya är en för bedömandet av Saxotexten i dess helhet betydelselös, svagt grundad hypotes om rätta platsen för det stora marginalinskottet på fragmentets första sida och några på denna hypotes vilande, delvis av prof. Fabricius själv såsom osäkra ansedda slutsatser. Han fastslår till slut, att »den overleverede Saxotekst efter al Sandsynlighed er i en saare mangelfuld Skikkelse, at Orden och Rækkefølge aabenbart har lidt svære Afbræk, og at man maa regne med Indskud, hvis Ægthed i hvert enkelt Tilfælde maa prøves».

Den uppfattning prof. Fabricius i dessa sista ord framställer innebär icke, som han själv ger den sken av, något egentligen nytt, utan är endast en återupprepning i omotiverat skärpt form av de välkända resultat den tidigare forskningen vunnit ²⁾. De allmänt kända brister, som kunna vidlåda den bevarade Saxotexten, tåla emellertid rakt icke att överdrivas. Redan den starka personliga originalitet och

¹⁾ Fabricius, 300—316.

²⁾ Då dessa resultat icke gärna kunde förutsättas vara okända för någon, som sysslade med äldre nordisk medeltidshistoria, och något nytt av värde på handskriftsmaterialets nuvarande ståndpunkt icke stod eller står att vinna, fann jag i min avhandling ingen anledning dröja vid frågan om Saxotexten utan inskränkte mig till att i en not hänvisa till litteraturen om handskrifter och upplagor av Saxos verk.

den sällsynt enhetliga och egenartade karaktär i språk, i historisk uppfattning och stil, som präglar hela Saxos verk, tyder avgjort och bestämt på, att detta icke kan ha undergått någon som helst mera genomgripande omarbetning. Att texten på ett och annat ställe i ett verk av den storlek som Saxos är tydligt korrumpierad kan icke förvåna; de brister, som i övrigt kunna påvisas, sträcka sig emellertid icke längre än till de stilistiska uttrycken eller oväsentliga ting och ha i intet fall kunnat visas vara av verklig betydelse för det historiska innehållet.

Sin undersökning av Angersfragmentet och den bevarade Saxotexten slutar prof. Fabricius med orden: »Som Doc. Weibull med Tyrketro at bygge paa den bevarede Saxotekst til kildekritiske Undersøgelser, er ikke forsvarligt. Dette er den første Indvending, som kan rettes mot hele hans Studie. Den hviler paa skrøbeligt Grundlag, og hvad der nu ser ud som Laan af Saxo fra hans Forløbere, skyldes maa-ske i Virkeligheden kun Overbearbejdelser af den virkelige Urtekst i deres eller hans Værker» ¹⁾. Anmärkningen drabbar icke mig ensam utan alla som hittills inlåtit sig på källkritiska undersökningar av Saxo eller överhuvud begagnat hans verk i historiskt syfte; de ha alla liksom jag varit nödsakade att i praktiken utgå från, att den text, som är bevarad av Saxo, är pålitlig. Alla Saxoforskare och medeltidshistorici, som läsa prof. Fabricius' ord torde väl även med glad och spänd förväntan motse, att i hans följande kritik av min avhandling eller åtminstone i hans egna källkritiska undersökningar om »Knytlinga og Saxo» och om »Ur-Saxo» det skröpliga grundlag, på vilket de byggt och bygga, skall vara utbytt mot den »faste Klippegrund». Men de söka givetvis denna förgäves. Prof. Fabricius' generella invändning mot hela min avhandling är endast ett retoriskt blomster. Han bygger själv i hela sin skrift på den bevarade Saxotexten. Det logiskt rimliga hade dock kraft, att prof. Fabricius icke offrat åt samma, stundom än större, oförsvarliga »Tyrketro»

¹⁾ Fabricius, 316.

som jag, icke godtagit ett enda av mina resultat, överhuvud aldrig givit sig i lag med källkritiska Saxoundersökningar på grundval av den bevarade Saxotexten, utan i brist på annan text låtit sina studier sluta i den tröstlösa negationen; han hade därigenom undvikit, att hans första invändning mot min avhandling likt en bumerang flugit tillbaka till utgångspunkten och söndersplittrat honom själv och hans verk.

Knytlingasagan och Saxo.

Huvudparten av den polemiska skrift min Saxobok givit prof. Fabricius anledning skriva har han inriktat på en kritik av min undersökning rörande förhållandet mellan Knytlingasagan och Saxo och en egen undersökning av detta problem ¹⁾.

I min avhandling ställde jag för första gången detta huvudproblem i dansk och vendisk historia: Knytlingasagan—Saxo ²⁾. Genom en jämförelse och ett parallelltryck av stora delar av Knytlingasagan och Saxo ledde jag i bevis, vad

¹⁾ Fabricius, 316—363.

²⁾ De föräldrade metoder den danska Saxoforskningen arbetat med framtråda kanske i intet fall flagrantare än just i frågan om Knytlingasagens och Saxos förhållande till varandra. De båda skrifterna äro de litterära huvudkällorna till Danmarks äldre medeltidshistoria, och forskningen, ständigt hänvisad att använda dem, hade till slut icke kunnat undgå att uppmärksamma den, som Finnur Jónsson uttrycker det, »nästan vidunderliga överensstämmelsen till och med i de minsta detaljer mellan sagan och Saxo» i deras framställningar av tiden 1146—1187. Frågan om förhållandet mellan de båda källorna hade emellertid det oaktat aldrig upptagits till vetenskaplig undersökning. Förstelnad i teorier om att alla äldre danska och isländska historieverk i all huvudsak vilade på muntlig tradition såg historieforskningen i överensstämmelsen mellan Knytlingasagan och Saxo endast ett bevis för den isländska traditionens tillförlitlighet och soliditet, och den tanke prof. Fabricius numera finner ligga nära, att avleda den ena av den andra eller föra dem båda tillbaka till en äldre gemensam källa, hade före min undersökning aldrig ens uttalats inom nordisk historieforskning; okritiskt och naivt hade man där nöjt sig med att utnyttja de båda källornas framställningar, mestadels på det sätt, att man i referaten av Saxo inströdde en och annan sparsam notis från Knytlingasagan.

Holder-Egger, något som jag givetvis icke förteg, tidigare, men utan egentlig bevisföring och utan gehör kortfattat påpekade, att en litterär förbindelse mellan de båda historieverken var höjd över allt tvivel. Det nya källproblem som därefter ställde sig, huru denna förbindelse skulle förklaras, löste jag genom en källanalys. Det lyckades mig härvid påvisa, huru icke blott det rena överskott över Knytlingasagan, som Saxos verk visar, utan även dess framför allt i de senare delarna väsentliga avvikelser från sagan till stora delar härrörde från inflytande av bestämda, för denna främmande källkretsar. En av dessa återfann jag i en för eftervärlden från Helmold känd källkrets, en annan i det brevmaterial Saxo använt. Förutom dessa båda till skriftliga förlägg återgående källkretsar hos Saxo, utskilde jag även för Knytlingasagan främmande sådana, vilka tvivelsutan stammade från muntliga berättelser, hirdtradition, lokaltradition, i första rummet berörande Själland och Roskilde, samt främst och skarpest avgränsad den traditionskrets, som hos Saxo knyter sig till Absalon och Hviderna. Av detta från hela den avhandlade delen av Knytlingasagan och Saxo samlade bevismaterial drog jag slutsatsen, att de båda historieverken i de delar de äro besläktade med varandra använt samma källa. Ett utnyttjande från Saxos sida av Knytlingasagan var redan på grund av sagans senare avfattningstid uteslutet; antagandet att sagan använt Saxo skulle förutsätta orimligheten, att dess författare företagit ett systematiskt utskiljande av bestämda källor och traditioner och i sammanhang därmed genomgripande omarbetningar av de delar, i vilka detta skett.

Prof. Fabricius räknar sig själv till dem, »som i den sidste Menneskealder kom med den moderne Kildekritiks Forudsætninger til vor ældre Middelalders Historie», och försäkrar redan i de första raderna i sin skrift, att han särskilt i fråga om Knytlingasagan och Saxo haft »en instinktiv Følelse» av att här var ett arbete att göra ¹⁾. Utan att blinka

¹⁾ Fabricius, 285.

erkänner han också fullt ut riktigheten av min uppfattning om en litterär förbindelse mellan de båda historieverken: Weibull har här, uttalar han, »gennemført sin Undersøgelse med Skarphed og Dybde, som ingen før ham»; »at der eksisterer et litterært Slægtskab, maa vistnok betragtes som godtgjort een Gang for alle». I sin följande framställning godtager prof. Fabricius även det andra resultat, till vilket jag nått i fråga om förhållandet mellan Knytlingasagan och Saxo — låt vara att det stundom framträder som vore det hans eget — och låter bägge verken återgå till en gemensam källa ¹⁾. Därutöver accepterar han min uppfattning om de olika käll- och traditionskretsar, med vilka Saxo supplerat det grundläggande förlägget, å ena sidan den med Helmold besläktade källkretsen och det Saxo tillgängliga brevstoffet, å den andra den muntliga traditionen ²⁾. Men icke desto mindre blir hans slutomdöme, att mina »kritiske Hovedresultater» äro förfelade. Liksom jag »utvivlsomt fejlet» i min undersökning av förbindelsen mellan Sven Ågesen och Saxo, »fejler» jag också »utvivlsomt» i min undersökning av Saxos förhållande till Knytlingasagan ³⁾.

Man studsar vid dessa ord; man frågar sig, vilka mina felgrepp kunna vara efter det att både premisser och slutsatser äro godtagna, och förvåningen växer, när det visar sig, att allt vad prof. Fabricius har att invända mot min under-

¹⁾ Fabricius, 329; »Men der er ingen Grund til længere at holde Læseren i Uvidenhed om min Opfattelse af det litterære Forhold mellem Saxo og Knytlinga, da han vel tilmed allerede er paa Veje til at gætte den. De to Forfattere er afhængige af hinanden; Saxo kan paa Grund af Tidsforholdene ikke have benyttet Knytlinga; Knytlinga kan omvendt ikke have benyttet Saxo i den Skikkelse, hvori vi nu kender ham. Begge Forfattere maa altsaa føres tilbage til en fælles Kilde».

²⁾ Fabricius, 324, 333, 343—345: »Ind i denne fælles Stamme finder vi, ganske som tidligere, hos Saxo skudt en Række særlige Træk». . . . »Alle disse Træk har Karakter af Supplement, og de kan ikke tilsammen have dannet en selvstændig Helhed, saaledes som det er Tilfældet med den Grundstamme, Saxo og Knytlinga har tilfælles. De fleste af dem stammer øjensynligt fra mundtlig Tradition» . . . Jfr. yttermera Fabricius, 348.

³⁾ Fabricius, 372.

sökning, i den mån han riktar sig mot vad som verkligen står och icke mot vad som icke står i densamma ¹⁾, inskränker sig till varken mer eller mindre, än en differerande uppfattning i fråga om tvenne specialfrågor.

Vid min behandling av Knytlingasagan och Saxo fäste jag uppmärksamheten på, att Saxo till Hviderna hänför handlingar och tilldragelser, vilka Knytlingasagan hänför till andra personer, och framhöll därjämte, att Knytlingasagens uppfattning i åtskilliga punkter står i avgjort motsatsförhållande till Saxos ²⁾. Det är mot dessa båda iakttagelser prof. Fabricius vänder sig, utan att beakta att de, vad tydligt framgår både av det ovan lämnade referatet och av min avhandling, utgöra ett så betydelseöst led i min bevisföring för de båda källornas förhållande till varandra och även för vad prof. Fabricius kallar »den forskellige Aand i Knytlinga og Saxo», att jag, utan att de av mig vunna resultaten på ringaste sätt rubbas, skulle helt kunna uppge min uppfattning. Det behöves emellertid icke.

Prof. Fabricius' mening, att Knytlingasagens och Saxos uppfattning om händelserna icke, som jag framhäft, i åtskilliga punkter stå i ett avgjort motsatsförhållande kräver intet bemötande; redan ett ordagrant avtryck av hans egna ord med några kursiveringar torde vara tillräckligt för att ådagalägga det i en polemik säregna förhållandet, att angriparen själv fullt och otvetydigt ger den angripne rätt.

»Men det holder heller ikke Stik, naar Weibull ser en Modsætning mellem politiske Anskuelse hos Saxo og i Sagaen. Weibull hævder, at Kejser Frederiks Opfordring til Knud VI om at aflægge Lenshylding er fremstillet som »fullt lojalt» i Knytlinga, mens Saxo opfatter Kejserens Opræden som et Udslag af tysk Svig og Falskhed. *Men Knytlinga er her som saa ofte kun naivt refererende på Sogaers Vis . . .*». »Lige saa lidt kan man med Weibull slutte noget af, at Sagaen undertiden taler i Almindelighed om Danskernes Opsætsighed under et og andet Vendertog, mens Dadelen hos Saxo rettes alene mod Jyderne, thi Knytlingas Forfatter véd under andre Tøg meget

¹⁾ Se härom nedan sid. 209.

²⁾ Curt Weibull, Saxo, 230, 232—233.

god Besked med Jydernes Misundelighed («på öfnuduðu Jótar þetta»), om han end som Sagaskriver helst undgaar at give sine Stemninger Luft»¹⁾).

I fråga om Hvidetraditionen gäller det fem punkter; prof. Fabricius' uppfattning i dem skall i det följande kritiskt skärskådas.²⁾

I. Min uppfattning vilar vad den första punkten angår på följande källställen:

Knytlingasagan, kap. 111:

Saxo, 717:

Sá þá Sveinn konúgr öngan sinn kost vænna enn at leita sætta við þá konúngana (ö: Knut och Valdemar), ok sendi hann þá menn til þeirra ok beiddist griða til tals ok sætta umleitanar. Varð þá komit á stefnulagi með þeim, ... (Sveinn) bauð þeim konúngunum, ok því játuðu þeir ...

In Albani deinde ædem (Waldemarum) ab ipso (Svenone) perducitur, arbitrorum nemine præter Absalonem admissis ...

Av dessa Knytlingasagens och Saxos uppgifter om konung Svens underhandling med Valdemar (och Knut) strax före delningen av Danmark dem emellan slöt jag, att hos Saxo Knut är utesluten, och att i hans ställe Absalon inträder som den

¹⁾ Fabricius, 320. — Prof. Fabricius söker stödja sin polemik i första punkten med att sagan »paa et tidligere Punkt tydeligt vist sin Stemning mod Kejseren» i sin uppgift om dennes trolöshet mot konung Sven. Stället har icke undgått mig, men det har undgått prof. Fabricius, att det för föreliggande fall saknar all betydelse samt att, som jag framhäft, sagans uppgift helt saknar »den skärpa och tendensiösa karaktär, som utmärker Saxos utläggning av trolösheten». I den andra punkten lämnar prof. Fabricius ett genom sin bristfällighet helt missvisande referat av motsatsförhållandet angående jylländarna. Det är samma feighet och ordagrant samma klagomål mot Absalon, vilka Knytlingasagan under ett vendertåg tillägger danskarna i gemen, som i Saxos framställning äro överflyttade på jylländarna, och under det Knytlingasagan finner anledningen till hemförlovandet av den sista ledning Valdemar utbjudit mot vunderna i hans dödliga sjukdom, finner Saxo den i jylländarnas upproriskhet. Då Knytlingasagan och Saxo i dessa punkter återgå till samma källa, torde väl deras framställningar om något visa ett »afgjort motsatsförhållande». Det rubbar under dessa förhållanden ingenting i min slutsats, att »Knytlingas Forfatter véd under andre Tog meget god Besked med Jydernes Misundelighed».

²⁾ Fabricius, 318.

ende närvarande. Prof. Fabricius återgiver min slutsats bristfälligt och faller i följande tankar inför källställena: »i Virkeligheden staa der *ikke* i Knytlinga, att Absalon *ikke* var til Stede ved denne Sammenkomst». Skulle emellertid prof. Fabricius härav, som synes vara fallet, vilja draga slutsatsen, alltså var han enligt Knytlinga närvarande, fäster jag hans uppmärksamhet på att det icke är nödvändigt att begå denna synd mot logiken; den kommer icke ens den att rubba min slutsats. När prof. Fabricius tillägger: »ja, det fremgaar ikke en Gang tydeligt, om Knud var med i Kirken eller ej», återgår detta påstående till felläsningar i Knytlinga: det framgår tydligt redan av de ovan anförda delarna av densamma, att Knud var närvarande vid underhandlingarna, men dessa förläggas av Knytlinga icke till någon kyrka. När prof. Fabricius fortsätter: »Hovedsagen er imidlertid, at Absalon hos Saxo ikke spiller nogen afgørende Rolle, saa at det ikke kan være for at forherlige ham, han medtages i Skildringen», torde denna »Hovedsags» fullständiga betydelselöshet för min bevisföring och slutsats ligga i öppen dag; jag hemställer emellertid det oaktat till prof. Fabricius' begrundande Saxos uttryck, »arbitrorum nemine præter Absalonem admissio».

II. »Paa lignende Maade», skriver prof. Fabricius, »peger Weibull paa Vendertoget 1160, hvor Knytlinga blot siger, at Venderne flygtede, da de saa den danske Konges Sejl, mens Saxo beretter, at Sejren skyldtes en Del af den danske Flaade under Absalons Anførsel. Men ligger der heri et Forsøg paa at pynte Absalon med laante Fjer? Er hans Skibe ikke ogsaa en Del af den danske Kongeflaade?» Knytlingasagan refererar prof. Fabricius riktigt i denna punkt, Saxo oriktigt; denne talar icke om en seger, som endast bestått i vundernas flykt, utan om en Absalons seger och erövring av en stor venderflotta. Under förutsättning att källornas berättelser avse samma händelse, varom jag, men icke prof. Fabricius är något tveksam, förefaller det sålunda, när källorna läsas rätt, icke orimligt, att hos Saxo föreligger »et Forsøg paa at pynte Absalon med laante Fjer». För min bevisföring räcker emellertid redan utbytet av »den danske konungens segel» mot »Absalon»; det är för densamma fullkomligt likgiltigt, om Absalons skepp är en del av den danska konungsflottan eller ej, ett förhållande, som torde kräva en särskild utredning.

III. »Under samma vendertåg» (c: Valdemars första), skrev jag, »är det därjämte enligt Knytlingasagan den danske ärkebiskopen, varmed sagan avser Eskil, men enligt Saxo Absalon, som leder några med verbalöverensstämmelse relaterade under-

handlingar med venderhövdingen Dombor». »Det er rigtigt», anmärker prof. Fabricius, at »Knytlinga bruger ordet 'erkibiskup', men den lader tillige Dombor begynde sin Tiltale til ham med Ordene: 'þú ert úngr madr ok veizt óglögt, hvat verit hefir' (Ϸ: uden Erfaring), og dette kan umuligt gælde om Eskil, der den gang nærmede sig de Treds, hvis han ikke allerede havde passeret dette Alderstrin. Knytlingas Forfatter, der først skrev sit Værk langt hen i det følgende Aarhundrede (i Følge Finnur Jónsson c. 1260), har aabenbart i sit Forlæg mødt Fortællingen henført til 'Ærkebispnen af Lund' og har da tankeløst erstattet Titlen med Navnet Eskil. Hans Fejl skyldes ganske vist Forlæggets Fejl, da det først var langt senere, at Absalon naaede Stillingen som Ærkebiskop». Ordalydelsen av Dombors tal har icke undgått mig, men jag ansåg det icke nödigt att omnämna den, då jag icke trodde det möjligt, att någon skulle falla på idéen, att detta tal, som — om det nu överhuvud taget hållits, — nedskrivits ett århundrade efter händelserna, återgavs ordagrant av Knytlingasagens författare; den avhandlade frasen kan icke visas tillhöra den för Saxo och Knytlingasagan gemensamma källan, och icke ens om så varit fallet, kunde något byggas på den. Det enda metodiskt riktiga är givetvis att utgå från att namnen på underhandlarna äro mera tillförlitliga, så mycket mer som Knytlingasagan, något som undgått prof. Fabricius, såväl i skildringen av detta som av föregående vendertåg genomgående och bestämt skiljer mellan de båda ofta nämnda personerna, ärkebiskop Eskil, ärkebiskopen, och biskop Absalon av Roskilde, biskop Absalon, biskopen. Hela prof. Fabricius' förklaring, att Knytlingasagens författare i sitt förlägg mött berättelsen hänförd till ärkebiskopen av Lund och tanklöst utbytt titeln mot namnet Eskil, är i övrigt orimlig. Den återgår till en felläsning. Det är först prof. Fabricius själv, som »tankelöst» utbytt titeln väl icke mot namnet Eskil utan mot namnet Absalon. Sagamannen har fortfarande »erkibiskup» i hela berättelsen om underhandlingen med Dombor. Icke heller tidigare i berättelsen har han gjort sig skyldig till något tanklöst utbyte, han har här uttryckligen »erkibiskup Askel».

IV. »Ved Beretningerne om Rygens Erobring 1169 gør Weibull paa tilsvarende Maade opmærksom paa», skriver prof. Fabricius, »at det i Knytlinga ikke er Absalon, men Valdemar, som er Hovedpersonen; til ham overgiver de rygiske Fyrster Tetislav og Jarmar Landet, og det er Kongen selv, som efter Arkonas Indtagelse drager til Karenz og nedhugger Gudebillederne». Detta prof. Fabricius' referat av min redogörelse för källäget i fråga om Rygens erövring är missvisande genom att

prof. Fabricius alltför starkt sammandragit redogörelsen och bland annat uteslutit uppgiften, att Absalon, som hos Saxo spelar huvudrollen vid Arkonas erövring, icke alls nämnes i Knytlingasagens skildring av denna händelse; det blir helt falskt genom hans uteslutande av mitt för bedömandet av Saxos framställning viktiga framhävande, att Knytlingasagan och Helmold överensstämma i sina uppgifter, att Absalons roll vid Rygens erövring varit den missionerande kyrkofurstens. Icke ens ett referat av denna karaktär hjälper emellertid prof. Fabricius; även för honom är det tydligen här ofrånkomligt, att Saxo till Absalon hänför tilldragelser och handlingar, som Knytlingasagan hänför till andra personer; han måste rädda sig i land genom det underliga påståendet, »at Kongens og Absalons Personer i dette Tilfælde falder sammen» och med de i detta sammanhang lika meningslösa orden: »overgiver Rygborne sig hos Saxo til Absalon, betyder dette dog i Virkeligheden til Kongen». — Prof. Fabricius' uppfattning: »igennem hele Knytlingas Fortælling lyser dog Absalons Navn», motiveras på följande sätt: »det hedder saaledes, at Rygboerne lovede at gøre alt, hvad Kongen och Biskop Absalon paabød dem; at Absalon og Præsterne kristnede Øen; at Kong Valdemar drog hjem derfra tilligemed Absalon og hele Hæren». Motiveringen, i och för sig otroligt svag, torde helt falla samman, när man upptäcker, vad jag framhäft, men prof. Fabricius ej observerat, att i Knytlingasagan står, att rygerna, när konungen bjuder dem antaga kristendomen, utfästa sig att göra vad Valdemar och biskop Absalon befalla. Detta är givetvis något helt annat än vad prof. Fabricius skriver.

V. I denna sista punkt är tankeförvirringen, så vitt jag kan se, om möjligt än komplettare än i de föregående. Prof. Fabricius' resonemang torde, med anmärkande av att biskop Sven af Aarhus veterligen icke är någon Hvide, bäst läsas i ordagrant citat: »Naar endelig Weibull opfatter det som et yderligere Bevis paa Saxos Partiskhed for Hviderna, at han lader det være Sune og Ebbe, som omstyrter Svantevits Billedstøtte, mens Knytlinga tillskriver Biskop Sven af Aarhus och Sune denne Bedrift, turde det til Gengæld anføres, at Saxo holder Biskop Sven skadesløs ved at lade ham deltage i Absalons Tog til Karenz, hvad Knytlinga ikke véd noget om. Saa dette kan vel da gaa lige op».

Det torde av vad här anförts framgå, att prof. Fabricius i sin behandling av samtliga de fem punkter, varom frågan rör sig, underligt nog, totalt glömt bort vad det egentligen gäller att motbevisa, det enkla förhållandet, att Saxo i samt-

liga till Hviderna hänför tilldragelser och handlingar, som Knytlingasagan hänför till andra personer. Hans slag träffa också alla i tomma luften, och det lyckas honom helt naturligt icke att i någon enda punkt komma ifrån ett ofrånkomligt faktum.

Med sin på detta sätt grundade polemik mot för min undersökning betydelselösa detaljer har prof. Fabricius slutfört sin kritik av min bevisföring för lösandet av problemet Knytlingasagan—Saxo. Mina »Teorier synes allerede visnede» eller äro »forhaabentlig afdøde», lyder prof. Fabricius härfpå byggda slutdom. Det torde icke vara förmätet, om någon skulle finna, att liktal och begravning komma väl plötsligt; prof. Fabricius' egen avhandling visar också, som av det följande torde framgå, att de »visnede» och »afdøde» ännu äga en förbluffande ungdomlig livskraft.

När jag i min undersökning nått fram till konstaterandet av en för Knytlingasagan och Saxo gemensam urskrift, framhöll jag, att detta nu förlorade »historieverk» väl icke i sin helhet, men i vissa partier låte sig rekonstruera. På grundval av det förberedande arbete för en dylik rekonstruktion, som jag utfört bl. a. genom mina parallellställen och jämförelser mellan Knytlingasagan och Saxo, lämnade jag också i några korta rader en karaktäristik av det förlorade »historieverket» och den historieskrivning som möter i detsamma.

»Verket», skrev jag, »synes ha ägt en sträng rikshistorisk karaktär; endast konungarnas och rikets historia behandlas och det är icke såsom med Roskildekrönikan, Saxo och så många andra medeltida verk möjligt att av innehållet utläsa, att det bör hänföras till en bestämd ort, släkt eller ens parti. Författaren har icke varit någon historiker med blick för orsakssammanhanget eller haft någon djupare uppfattning av de personer och händelser han skildrar. Sakligt och torrt uppradar han händelse på händelse och knyter dem samman enbart genom obestämda tidskonjunktioner och tidsuttryck; endast på få ställen, såsom exempelvis i skildringen av blodgillet i Roskilde och de närmast föregående

händelserna samt av Valdemars båda första vendertåg, bryter han den exakta tråkigheten med vidlyftigare berättelser och inflätade episoder. Det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken, väl icke om den bevarade nordiska, men om den längre utvecklade annalistik, som föreligger i de karolingiska annalerna och de senare tyska annalerna av rikshistorisk karaktär. Till sin avfattningstid faller verket, då det använts av Saxo, nära, i varje fall ganska nära samtidigt med de sista händelser det skildrar, och dess exakta annalkaraktär tyder på, att det i skildringen av tronstriderna och de äldre vendertågen delvis vilar på samtida anteckningar¹⁾.

De ord, vilka jag här i första hand med utgångspunkt från den saknad av blick för orsakssammanhang och av djupare uppfattning av personer och händelser det förlorade historieverkets författare visar, använde för karaktäriseringen av hans historieskrivning — »det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken» — har framkallat en oförklarlig förvirring i prof. Fabricius' hela syn på min undersöknings bevisföring och resultat. Han tillvitar mig uppfattningen, att jag »mener at kunne forklare den gaadefulde Lighed (mellan Knytlingasagan och Saxo) ved at antage, at der til Grund for begge Beretninger ligger en nu tabt *Aarbog af rigshistorisk Karakter*». Han överraskar mig med att tala om att jag ställt »i Udsigt at rekonstruere de tabte danske Annaler, som har dannet Grundstammen for Saxos Værk og Knytlingasagaen» eller »tænker paa at rekonstruere den tabte Rigsaarbog». Som den röda tråden går också genom hela prof. Fabricius' avhandling en oavslutlig kamp mot denna »Curt Weibulls Annalteori», genom vilken jag skulle vilja »forklare den utvivlsomme litterære Overensstemmelse» mellan Knytlingasagan och Saxo; den förlöjligas så vitt görligt, förklaras »ret usandsynlig» och »omstødes»; som ett av prof. Fabricius' huvudresultat framstår slutligen, att den »forhaabentlig» är »avdød», låt vara att prof. Fabricius samtidigt i den hypotes han själv fram-

¹⁾ Curt Weibull, Saxo, 234.

ställer ser »med særlig Glæde reddet fra Undergang, hvad han betragter som den levedygtige Del» av samma Curt Weibull Annalteori ¹⁾).

Även den flyktigaste genomläsning av min undersökning om Knytlingasagan och Saxo torde giva vid handen, att i densamma icke förekommer någon »annalteori» eller att jag genom någon dylik skulle velat förklara den för övrigt föga gåtfulla likheten mellan de båda källorna. Då min undersökning icke på någon punkt förts ut över vad det är möjligt att konstatera på grundval av det föreliggande materialet, har jag aldrig behöft tillgripa några teorier för fastställandet, att vissa delar av Knytlingasagan och Saxo återgå till ett nu förlorat »historieverk». Ur mina ord i karaktäristiken av detta — »en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken» — kan aldrig, och allraminst i det sammanhang de stå, utläsas, att jag gjort det förlorade historieverket till »tabte danske Annaler» eller tänker på att rekonstruera »den tabte Rigsaarbog», ännu mindre någon »annalteori» och minst av allt den vetenskapligt monstrosa tanken, att jag genom en annalteori skulle vilja förklara »den utvivlosomme litterære Overensstemmelse» mellan Knytlingasagan och Saxo ²⁾). Hela denna »annalteori» är icke min; har aldrig varit det och kommer aldrig någonsin att bliva det; den är prof. Fabricius' eget fantasifoster och det är en lätt-

¹⁾ Fabricius, 316, 317, 328, 329, 334, 342, 356, 371—373.

²⁾ I en not å sid. 356 framhäver prof. Fabricius, att jag påpekat den märkliga likhet, som på vissa ställen finnes mellan Annales Ryenses och Knytlingasagan (Frisertåget 1151, Svens infall i Danmark 1155) och förklarar, att jag »anfører denne Omstændighed som Støtte for sin (:) min) Annalteori». Det skulle icke sakna intresse att få upplyst, huru det är möjligt att utläsa detta därur, att Annales Ryenses på dessa ställen, såsom jag uttryckt det, »återgå till samma källa som Knytlingasagan och Saxo». Prof. Fabricius egen slutsats av den av mig framhävda likheten lyder: »i Virkeligheden viser den (:) Ligheden) jo kun, at Rydaarbogen, der er forfattet nogle Aar efter Sagaen (c. 1288), ligesom denne har haft Adgang til den oprindelige Saxoredaktion i en eller anden Form». Vad prof. Fabricius kallar »den oprindelige Saxoredaktion» är identiskt med vad jag kallar »samma källa som Knytlingasagan och Saxo anvænt»; det torde under dessa förhållanden icke behöva påpekas, varifrån hans slutsats stammar.

nad för mig, att han själv bekämpat, på ett för övrigt delvis oberättigat sätt förlöjligt och slutligen avlivat detta sitt eget, av honom själv som ett sannskyldigt missfoster karakteriserade barn ¹⁾).

I rak motsats till vad prof. Fabricius angiver har jag i min avhandling efter konstaterandet av den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma urskriften inskränkt mig till att fastställa, att denna delvis låter sig rekonstruera, och i några ord sökt karakterisera den; ytterligare har jag framhäft den omvälvande betydelse mitt påvisande av detta förlorade historieverk äger både för kännedomen om Danmarks historia under sista hälften av 1100-talet och för värdesättningen av Saxos verk.

Prof. Fabricius har icke velat låta sig nöja härmed. På mitt resultat har han byggt vittgående hypoteser om det förlorade historieverkets tillkomst och författare. Han har konstaterat existensen av tvenne förlorade historieverk, en »Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid» eller som verket också kallas en »Krønike om Tronstridighederne» omspännande åren 1146—1157 samt en »Vendertogskrønike» omspännande åren 1158—1171. Han har även sökt och funnit den man som i dessa avlägsna och föga kända tider författat de båda förlorade krönikorna, med ett gemensamt namn kallade »Valdemarskrøniken».

Prof. Fabricius' »Vendertogskrønike» framgår av en jämsida genomgång av Knytlingasagens och Saxos framställningar av Valdemar I:s första regeringsår 1159—1160 ²⁾. Genomgången med sina jämförelser mellan de båda källorna

¹⁾ En helt annan fråga än den av prof. Fabricius ställda är givetvis, om till grund för det förlorade historieverket eller delar av detsamma legat annaler. Så länge ett i detalj genomfört rekonstruktionsförsök icke föreligger, anser jag det icke görligt att ens upptaga denna fråga till behandling och har därför även avstått därifrån i min avhandling. I vissa delar, framför allt i skildringen av tronstriderna och de äldre vendertägen, äga emellertid uppgifterna tvivelsutan delvis en så starkt framträdande exakt annalkaraktär, att man kan misstänka, att den okände författaren till det förlorade historieverket delvis byggt sitt verk på samtida anteckningar av annalkaraktär.

²⁾ Fabricius, 321—329.

framträder utom i en detalj som prof. Fabricius' eget arbete; i själva verket utgör den till sin huvudsakliga del endast en upprensning av de parallellställen och jämförelser, med vilka jag belyst de båda källornas förhållande till varandra; knappast mera än ett utbyte av en detalj i mina parallellställen mot en avgjort sämre¹⁾, samt ett för den avhandlade perioden genomfört försök till angivande av de otaliga berättelser och uppgifter Saxo meddelar utöver Knytlingasagan är fullt självständigt arbete²⁾. Denna jämsida genomgång, av en

¹⁾ Curt Weibull, Saxo, 208—211, 218—223; jfr. 228. I stället för den av mig framhävda likheten mellan skildringarna av den danska flottans utfärd från Mön och konung Valdemars skeppsbrott, framhäver prof. Fabricius det till konung Valdemar riktade uttalande, som Knytlingasagan synes tillskriva Absalon, Saxo åter Peder Ebbesen, och vilket visar en långt svagare överensstämmelse.

²⁾ Ur vetenskaplig synpunkt är prof. Fabricius' upprensning obrukbar; på de ställen där överensstämmelsen är verbal återgivas mina parallellställen i översättning, och ett prof. Fabricius' begagnande av källorna i stället för min avhandling har medfört en svår misstolkning på en av de för bestämmandet av källförhållandet viktigaste punkterna. Prof. Fabricius skriver sid. 324, att Knytlingasagens »kortfattade Udtalelse: 'Mjuklat faldt siden' ikke (staar) i nogen Modstrid til Saxo». Hade prof. Fabricius läst Knytlingasagens och Saxos framställningar i sin helhet och läst dem rätt, skulle han funnit att de i fråga om Mjuklats fall stå i oförenlig motsats till varandra; i Knytlingasagan är det danskarna, hos Saxo tyskarna som fälla Mjuklat.

I samma sammanhang skriver prof. Fabricius, att jag med rätta hävdade att den detaljerade berättelsen hos Saxo om Nuklets (Mjuklats) fall, som i enstaka uttryck erinrar om Helmolds berättelse, måste återföras till »tysk Kilde (hvorfor ikke saa til Helmold selv?)». I själva verket har jag skrivit, att den måste återföras »till en för eftervärlden från Helmold känd källkrets» eller »en med Helmold närbesläktad källkrets», vilket icke är det samma som en »tysk Kilde»; svar på sin fråga, »hvorfor ikke saa til Helmold selv», torde prof. Fabricius kunna erhålla genom ett ingående studium av Helmold och Saxo.

Om den passus hos Saxo, enligt vilken Valdemar köper Henrik Lejonets hjälp mot venderna säger prof. Fabricius sid. 323, att den »ganske savner Pendant i Knytlinga. Isoleret som den staar, gør den allerede ved første Øjekast Indtryk af at være et senere Indskud». Det är alltid möjligt att den kan göra detta intryck »ved første Øjekast»; inskränker man sig emellertid icke till detta, visar det sig, att den varken är isolerad eller ett senare inskott. Den stammar, som jag framhäft, från den från Helmold kända källkrets Saxo använt i sin skildring av detta vendertåg.

obetydlig del av de båda källorna är för prof. Fabricius »tilstrækkelig til at vise Karakteren af Gesta Danorum og af Knytlinga over for hinanden». Efter att utan motivering ha bortskurit uppgifterna om biskop Askers död och Absalons biskopsval finner han av genomgången bevisat, »at Knytlinga kun vil berette om de egentlige Vendertog, medens Saxo tilsigter at give hele Rigets Historie». Efter sitt på detta sätt vunna resultat uppräknar prof. Fabricius för tiden 1161—1170 några av Saxos berättelser handlande om annat än vendertåg, vilka sakna motsvarighet i Knytlingasagan. Han återvänder därefter till de två åren 1159—1160 och konstaterar, att likheten mellan de båda källorna är slående; »Grundstammen» säger han, upprepande ett av mina resultat, »er den samme, og der findes en Ensartethed i Detaljer, der gaar til Verbaloverensstemmelse, men Saxo fortæller bredere, og han har adskillige selvstændige Træk, der kan fjernes uden Skade for Helheden»; han förlöjligar ytterligare på en sida sin tanke att förklara den litterära överensstämmelsen genom en riksårbok och slutar oratoriskt: »Nej, Forlægget maa være en *Vendertogskrønike*, netop en krønike, som kun har indeholdt Beretningerne om disse Tog, thi hvorfor skulde ellers Knytlinga omhyggeligt have undgaaet at medtage de mange farverige og interessante Begivenheder, som Saxo indeholder ved Siden af dette fælles Stof»¹⁾?

Utskalad ur det hölje, vari den döljer sig, är prof. Fabricius' bevisföring för existensen av en »Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid» eller en »Krønike om Tronstridighederne» av än enklare beskaffenhet. En enkel parallellisering av Knytlingasagan och Saxo för tiden 1146—1157 skänker honom »et Billede af Forholdet mellem Saxo og Knytlingasagan, der svarer nøje til det, vi har faaet for den følgende Tids Vedkommende». Han söker omedelbart efter en definition för framställningen av denna tids historia och finner, att »den har været en Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid». Ännu

¹⁾ Fabricius, 327—329.

ett förlorat danskt historieverk är därmed konstaterat; det har varit »en Optakt» till Valdemars »Gerning efter Erhvervelsen af Enekongedømmet: Slavernes Undertvingelse»¹⁾.

Det är mig omöjligt att i den bevisning ur innehållets karaktär som prof. Fabricius åstadkommit för sina tvillingkrönikors existens finna någon bevisning alls. Prof. Fabricius själv har också redan i sin avhandling både i dess text och titel låtit de två bli ett, »en Valdemarskrønike». Det förefaller också vara det lämpligaste; i de supponerade krönikorna möta, vad prof. Fabricius glömmet, både uppgifter och berättelser, som handla om helt andra ting än Valdemars bedrifter, tronstrider och vendertåg, och någon motivering ur verkets byggnad för ett sönderstyckande av det förlorade historieverket just 1157 har icke givits, såvida man icke vill se den i ordet »formaalstjenlig»; den kan icke heller åstadkommas på grund av dess jämnt och utan avbrott fortlöpande framställning.

Men har ens »Valdemarskrøniken» existerat? Något bevis för dess existens har icke lämnats; dess första hälft handlar mest om Sven Grade och lika mycket om Knut Magnusson som om Valdemar; dess slutår 1171 motiveras med att det med detta år inträder »en Pavse i Knytlingas Fortælling, den bliver mere kortfattet, og man fristes derfor till at tro, at Ur-Saxos Beretning (c: »Valdemarskrønikens») er endt paa dette Punkt»²⁾. I sagan står emellertid rakt ingen »Pavse» att upptäcka; den fortsätter liksom tidigare sin framställning med det stereotypa: »En at sumri eptir var enn leidángri útbodit»; pausen finnes endast i prof. Fabricius' egen framställning och professorn pauserar så grundligt, att han helt glömmet bort, att på de c. 16 sidor av Knytlingasagan han behandlat följande ytterligare c. 10 1/2 nya. En-

¹⁾ Fabricius, 340—355.

²⁾ Fabricius, 339. — Prof. Fabricius tillägger: »Saxos Fremstilling er som bekendt ret forvirret for 1170ernes Vedkommende. Han omtaler saaledes Toget til Stettin 1176 forud for Toget til Aldenburg 1171. Det er derfor naturligt at ende Paralleliseringen mellem de to Kilder paa dette Sted» (kurs. av mig).

dast prof. Fabricius' »Valdemarskrønike» upphör helt omotiverat; den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan ortsätter. Vad är detta för ett verk? Eller är det två eller flera? Frågan är av essentiell vikt för den fabriciuska »Valdemarskrønikens» existens; prof. Fabricius har icke ens observerat den, men innan han besvarat den, kan han icke gärna begära, att historieforskningen skall taga hans krönika på allvar.

I stället för att lämna en ingående och sammanhängande motivering för sitt skapande av en eller två hittills okända historiska krönikor har prof. Fabricius skyndat sig ut att söka efter författaren till sina förlorade verk. En attribuering av ett anonymt verk åt en bestämd författare tillhör alltid ett bland de svåraste problem forskningen har att lösa; det blir i detta fall så mycket svårare, som det verk det gäller är förlorat och endast delvis låter sig rekonstruera, och som den tid då det skrivits är så okänd som 1100-talet. Prof. Fabricius tvekar emellertid icke i valet; redan efter sin lilla jämnsida genomgång av Knytlingasagans och Saxos framställningar av Valdemars båda första regeringsår överhugger han med ett slag alla svårigheter. »Hvilken anden Krønikeforfatter end Saxo selv», frågar prof. Fabricius, »kan have skrevet om Valdemars og Absalons Bedrifter, skrevet med de samme Sympatier, som vi møder i Saxos bevarede Værk, og med de samme Vidnesbyrd om Forfatterens nære personlige Forhold til den store Biskop og vel ogsaa til Kong Valdemar»? ¹⁾ »Den naturlige Løsning paa Gaaden bliver da, at der maa have eksisteret en Ur-Saxo, der har ligget til Grund for Knytlingas Skildring». Saxo skall senare, menar prof. Fabricius, ha vänt tillbaka till sin ursprungliga skildring, om-

¹⁾ Prof. Fabricius' följande punkt: »Havde en anden Krønike nogensinde eksisteret, kan vi være overbeviste om, at den vilde være bleven saa berømt, at vi ikke nu vilde leve i Ubekendtskab med dens og dens Forfatters Eksistens», bottenar i en hart när otrolig obekantskap med medeltida förhållanden och med det sätt på vilket den medeltida litteraturen bevarats till våra dagar. I det sammanhang den står att läsa är den oförklarlig.

arbetat och förökad den och kring den som centrum ha uppbyggt Valdemarstidens historia¹).

Denna prof. Fabricius' första motivering för Saxos författarskap är så litet bindande, att den kan tjäna som premiss för en helt annan slutsats än prof. Fabricius'. Det förlorade verket är endast känt i den mån Knytlingasagan och Saxo överensstämma; med lika rätt bör därför kunna göras gällande att eftersom detta verk om Valdemars och Absalons bedrifter är skrivet med samma sympatier och samma vittnesbörd om författarens nära personliga förhållande till den store biskopen och väl också till konung Valdemar, som vi möta i Knytlingasagan, det måste ha existerat en »Ur-Knytlinga», som legat till grund för Saxos skildring. En isländsk sagaskrivare har senare omarbetat och förökad den till den form, i vilken den nu föreligger i Knytlingasagan.

Prof. Fabricius har också funnit det angeläget att ytterligare stödja sin upptäckt, att en del av det av mig påvisade historieverket författats av Saxo. Han använder härpå c. 35 sidor, delade i en källkritisk och en filologisk undersökning.

I den förra av dessa vänder sig prof. Fabricius först till utlandet och söker efter paralleller till sin uppfattning av de båda Saxoredaktionerna, »Eksempler paa historiske Værker, der er blevne skabte i flere Stød og atter og atter underkastede Omarbejdelser af deres Forfattere»²). Han måste inrymma, att intet dylikt exempel är känt från det 12. och

¹) Fabricius, 329. — För påståendet att den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan skall vara skriven »med de samme Sympatier, som vi møder i Saxos bevarede Værk», lämnas intet bevis; i stället har prof. Fabricius några sidor tidigare framhåft, huru Knytlingasagan — och den gemensamma källan är endast känd i den mån sagan och Saxo överensstämma — i motsats till Saxo är »naivt refererende paa Sagaers Vis», samt huru dess författare »helst undgaar at give sine Stemninger Luft». Ytterligare påvisar han, sid. 352, den »afgjort ugunstigere Belysning, hvori Kong Sven fremtræder hos Saxo end i Knytlinga». »Tendensen hos Saxo» är, som han uttrycker det, »tydelig». Man saknar i detta sammanhang en hänvisning till den äldre litteratur, i vilken Saxos partiskhet i denna punkt tidigare framhäfts.

²) Fabricius, 330—333.

13. århundradenas nordeuropeiska författare; den franska och engelska medeltidslitteraturen finner han åter »rig paa historiske Værker, hvis Tilblivelse ganske falder i Traad med den fremstillede Saxo-Hypotese». Granskar man emellertid den grundval, på vilken denna generella sats vilar, visar det sig, att den är byggd på en undersökning av endast två franska och ett engelskt historiskt verk samt en engelsk helgonbiografi. Till råga härpå existerar enligt prof. Fabricius' egen uppgift den ena av de anförda omarbetningarna — Abbed Sugers av hans Ludvig VI:s historia — endast som en Moliniers hypotes; ¹⁾ den andra, den munken Reginald tillskrivna omarbetningen av legenden om S:t Godric, vilar på tvenne biografier, som äro anonyma; ²⁾ vid den tredje, Ordericus Vitalis' *Historia ecclesiastica*, rör det sig, efter vad prof. Fabricius själv meddelar, endast om »en Række Tilføjelser til det allerede fuldendte» verk. Endast den fjärde omarbetningen, William af Malmesburys omarbetning av sina *Gesta regum*, utgör en fullt säker parallell till den Saxo prof. Fabricius tänker sig, men parallellen är så svag, att han själv skriver: »det skal indrømmes at Ændringerne og Tilføjelserne i de to sidste Udgaver er betydeligt mindre i Omfang, end vi efter ovenstaaende Hypotese maa forestille os dem hos Saxo». I själva verket är det sålunda ett skäligen magert material, på vilket påståendet om den franska och engelska medeltidslitteraturens rikedom i berörda avseende vilar; kan icke mera anföras, blir den enda berättigade slutsatsen, att den franska och engelska medeltidslitteraturen är otroligt fattig på historiska verk, vilkas tillkomst »falder i Traad med den fremstillede Saxo-Hypotese».

¹⁾ »Den moderne Udgiver mener, at Suger henimod Slutningen af sit Liv (han døde 12. Januar 1151) har paabegyndt et nyt historisk Arbejde, hvori der ogsaa indgik en Omarbejdelse af Ludvig VI:s Historie».

²⁾ »Den engelske Helgenbiografi over St. Godric . . . foreligger i tre Redaktioner. Den første er anonym . . . Hvis der ikke var den slaaende Overensstemmelse i Indholdet, vilde man paa Grund af Anonymiteten gætte paa en anden Forfatter end Reginald . . . Først i tredje Udgave møder vi Forfatternavnet.

Men än värre än att prof. Fabricius' material närmast motbevisar den slutsats han dragit av detsamma, är att det användbara av detta material endast belyser det långt ifrån överraskande förhållandet, att en författare även under medeltiden kunnat falla på idén att utgiva ett sitt verk i en »andra, förbättrad och tillökad upplaga». Denna i senare tid nog så alldagliga företeelse lär aldrig kunna anföras som stöd för att en författare skrivit ett verk, som han kan påvisas ha begagnat; kunde prof. Fabricius också uppräknat tusental av »andra, förbättrade och tillökade upplagor» från det 12. och 13. århundradet, de skulle på intet sätt göra troligt, långt mindre bevisa, att Saxo varit författare till den för Knytlingasagan och Gesta Danorum gemensamma källan.

Det vill också synas, som om prof. Fabricius själv icke varit fullt säker, att hans läsare skulle låta övertyga sig av vad han hittills anført. Han tänker sig, att någon »over for det fremsatte vil indvende, at den givne Prøve paa Ligheden mellem de to Værker, Saxo og Knytlinga, er for lille til herpaa at bygge saa vidtgaaende Slutninger.» Han finner, att härpå icke gives något annat svar än »at fortsætte lidt længere med at gennemgaa dem jevnside.»

Den genomgång av de båda källorna prof. Fabricius i det följande också lämnar är tydligen avsedd att utgöra hans huvudbevis för existensen av en »Ur-Saxo», och omfattar dels en fortsättning av den föregående parallelliseringen av skildringarna av Valdemar I:s tvenne första regeringsår, men endast till år 1171, dels tiden 1146—1157.¹⁾ Den utgives för att vara prof. Fabricius' egen »Rekonstruktion» i »Hovedtrækkene» av den ursprunglige Saxo, men är i den mån den kan göra anspråk på att vara en rekonstruktion icke stort annat än ett återgivande på danska av de parallellställen och jämförelser jag i min bok lämnat för bevisandet av den litterära förbindelsen mellan de båda källorna; alla av prof. Fabricius anförda verballikheter och med något enstaka undantag även alla övriga likheter återfinnas hos mig.²⁾

¹⁾ Fabricius, 333—356.

²⁾ Curt Weibull, Saxo, 184—208, 211—216, 223—224, 225. Enbart vid

Den jämnsida genomgången, »Rekonstruktionen», av det förlorade historieverket, är i övrigt av egendomligaste slag. Redan i början hoppar prof. Fabricius över en hel sida i Knytlingasagan; han lämnar ingen förklaring av densamma, omnämner icke ens, att han förbigår den. När han först med vendertåget 1164 upptager jämförelsen säger han: »saa længe der er Tale om Tyskernes Bedrifter, følger Saxo Helmold». Det är sant, att Saxo, som jag påvisat, i sin framställning av greve Adolfs av Holstein nederlag och död samt av staden Demmins förstörelse står under inflytande av en med Helmold närbesläktad källkrets ¹⁾, men det kan därför icke vara tal om, att han följer Helmold i skildringen av den förra händelsen. Avvikelserna dem emellan äro, vad prof. Fabricius icke tillräckligt observerat, betydliga och Saxos framställning utgör närmast ett konglomerat av Helmoldstradition och tradition i den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan. ²⁾ Lika vilseledande är prof. Fabricius' följande påstående, att Knytlingasagan och Saxo följas »broderligt» från det ögonblick konung Valdemar uppträder på krigsskådeplatsen: »De skildrer begge Kongens Sejlads op ad Peenefloden til Dunzarbro og Stolpe, og Forskellen mellem dem er kun, at Mødet mellem de to Fyrster i Følge Knytlinga sker ved Broen, hos Saxo i Stolpe». Ställer man mera ingående än prof. Fabricius gjort dessa delar av de båda käl-

framhållandet att Saxo sannolikt begagnat brevmaterial i skildringen av Svens förhållande till Fredrik Barbarossa har prof. Fabricius sid. 348 inskjutit, att detta visats av mig.

¹⁾ Se min avhandling sid. 223. Prof. Fabricius' uppfattning framträder som hans egen.

²⁾ För prof. Fabricius' senare ständigt återvändande påstående, sid. 335, 345, 350, 352, att Saxo på olika ställen använt Helmold eller att hans berättelser stamma från denne lämnas i intet fall något bevis. Intill dess dylika åvägabragts, om det nu är möjligt, finnes varken anledning eller möjlighet att upptaga prof. Fabricius' åsikt till bemötande. Då Helmold och Saxo alltid tidigare ansetts vara fullt oberoende av varandra, synes den fabriciuska uppfattningen ha sitt ursprung i mitt påvisande, att på några sporadiska punkter finnes en stark överensstämmelse mellan de båda författarna, men härav kan med kännedom om medeltida litterära förhållanden icke dragas slutsatsen att Saxo känt Helmold, än mindre hela Helmold.

lorna sida om sida, framträder enbart i den av prof. Fabricius icke omnämnda berättelsen om Valdemars erövring av Volgast en starkare av mig påvisad överensstämmelse; i den följande skildringen af »Kongens Sejlads op ad Peenefloden» följas] källorna långt ifrån »broderligt», utan visa en rad av större och smärre avvikelser och motsägelser. Knytlingasagan lämnar uppgifterna, att Valdemar efter Volgasts erövring drog ut på en flod till Dunzarbro, där han morgonen efter sammanträffade med hertig Henrik, som kom från Grotzvin; allt aflöper »med bliðu» dem emellan, och de avtala ett giftermål mellan sina båda barn, Knut och Gertrud; de skiljas morgonen efter, Valdemar beger sig till Stolpe, Henrik till Demmin, som han nedbryter och bränner, men då den förre därefter återvänder till bron, infinner sig venderhövdingen Kazimar och fred slutes. Saxo åter låter Demmin nedbrytas och brännas redan före omtalandet av Volgasts erövring; han låter Valdemar efter denna bryta en ej namngiven bro och segla till Stolpe, där han senare möter hertigen. Han nämner intet om underhandlingar eller giftermålsavtal; detta senare har han redan omtalat i sammanhang med det förbund Valdemar och Henrik slutit före detta vendertåg; i stället berättar han om Valdemars försök att trygga sig besittningen av Volgast och om strider med vendarerna. Han fortsätter med uppgifterna, att Valdemar gjorde ett slags bro genom att lägga sina skepp så tätt samman, att hertig Henrik kunde gå över floden med hela sin krigshär och att vendarerna, då de erforo detta, önskade fred och tillbjödo Valdemar gisslan. Enligt Knytlingasagan slutes freden på villkor, att Kazimar blir Valdemars man; denne överlåter honom två delar av Volgast, men ger den tredje åt Rygborna; enligt Saxo erbjuda vendarerna Valdemar gisslan och freden slutes på villkor, att herradömet över Volgast delas mellan tre, Tetislav, Rygens furste, Kazimar och Prislav Nukletson. Prof. Fabricius återgiver i denna punkt de båda källornas framställning med orden: »at Wolgast derefter tredeles, og at Rygboerne faar den ene Tredje-

del, er de (o: Knytlingasagan och Saxo) ligeledes ganske enige om».

Knytlingasagan avslutar sin framställning av detta vendertåg med underrättelsen, att Knut under hemfärden tilldelas konunganamn; prof. Fabricius finner ingen anledning omnämna, att detta hos Saxo sker först ett år senare, och att berättelsen om denna händelse är något olika; han övergår direkt till vad han kallar händelserna 1166. Även ifråga om dessa skola enligt hans mening de båda källorna följas »broderligt» eller vara »ganske enige»; Knytlingasagan skall endast mot slutet ha vissa drag, som saknas hos Saxo, och en berättelse om två av Absalons män, som drunkna på Rygen, skall av Saxo hänföras till vårfälttåget, av Knytlingasagan åter till sommarfejden. Ett efterseende i källorna visar emellertid, att Knytlingasagan icke känner någon sommarfejd; den förlägger ett vendertåg till tiden, »er vetrinn leið af», och det vendertåg den dessförinnan omtalar måste tydligen förläggas till föregående år, i varje fall fast föga troligt till vintern samma år. Men det är icke nog med att prof. Fabricius förbiser denna kronologiska skillnad; olikheten mellan Knytlingasagens och Saxos skildringar av de båda vendertågen är ytterligare så stark, att det icke är möjligt att på grundval av dem konstatera någon litterär förbindelse mellan de båda verken; det är knappast ens möjligt avgöra om de båda behandla samma händelser ¹⁾.

Den här verkställda granskningen av prof. Fabricius' kritiska, jämnsida genomgång av de båda källorna omfattar endast något mindre än den första sidan av denna. Det torde icke vara nödigt att fortsätta den för de återstående tolv; den som gör det skall lätt nog upptäcka, att metod och förfaringssätt genomgående äro desamma som å den granskade sidan. Skildringar, som innehålla avvikande, stundom motsägende uppgifter, utgivas för att vara »ganske ens», »i det store og hele ganske ens» eller »meget lige»; för lösandet

¹⁾ Fabricius, 333—334. Knytlingasagan kap. 120, 121; Saxo 795, 796—805.

av det ställda problemet viktiga olikheter och kronologiska omkastningar förbigås eller lämnas utan objektivt giltig förklaring¹⁾; det hela krönes som tidigare med några i ögonen fallande felläsningar i källorna. Förfaringssättets ungefärliga och inexakta karaktär ligger i öppen dag. Resultatet av »rekonstruktionen» av »Ur-Saxo» har icke heller blivit bättre än att prof. Fabricius fattar detta verk stundom som något annat än Knytlingasagan, stundom som identiskt med denna, stundom åter låter »Ur-Saxo» innehålla saker, som endast stå att upptäcka i Saxos bevarade verk²⁾. »Ur-Saxo» är överhuvud ett mystiskt begrepp; det krymper och det växer i olika sammanhang. Prof. Fabricius har tydligen aldrig gjort klart för sig vad som exakt kan vetas om det förlorade historieverk, vilket utgör huvudföremålet för hans avhandling; han har icke insett, att detta verk med full visshet endast låter sig rekonstruera i de delar, i vilka fullkomlig överensstämmelse råder mellan Knytlingasagan och Saxo och med till full visshet gränsande sannolikhet i de delar, i vilka man med den kännedom man numera äger om Saxos för-

¹⁾ Den förklaring prof. Fabricius sid. 338 lämnar av Saxos flyttning av berättelsen om Absalons strid mot venderna i »Hyljumynni» är ohållbar. Flyttningen av denna obetydliga strid kan icke anses ha skett för att »tillsløre» »de farlige Følger, som det af ham (Saxo) saa højt priste Rygenståg 1169 havde faaet». För att nå sitt resultat måste prof. Fabricius dessutom flytta mötet i Slagelse från 1167 till 1170. Hans antagande i samma sammanhang, att Saxos »sylva ursina» är en »ikke helt heldig Gengivelse af Navnet Børringe» är orimligt både av filologiska och historiskt reala skäl. — Riktigt torde däremot vara, när prof. Fabricius sid. 353 finner förklaringen till Saxos flyttning av Knuts och Valdemars antagande av konunganamn i den tendens, som präglar Saxos framställning.

²⁾ På sid. 340 talar prof. Fabricius om den äldre redaktionen av Saxo, som är bevarad genom »Knytlingas Bearbejdelse», och han utgår även mångestädes i sin undersökning från denna uppfattning; på sid. 358 åter talas om »Knytlinga, som jo skal representere Ur-Saxo», och prof. Fabricius räknar på skilda ställen både för denna och den följande tiden delar av Knytlingasagan, som sakna motsvarighet eller avvika från Saxo, till »Ur-Saxo»; i den filologiska undersökningen slutligen, sid. 359—363, få delar av Saxo, som sakna motsvarighet i sagan, representera »Ur-Saxo».

fattarskap med bestämdhet kan fastslå, att avvikelserna äro beroende av hans, ofta nog stereotypa överarbetningar.

Det ligger nära att söka förklaringen till prof. Fabricius' »rekonstruktion» i hans egna, öppenhjärtliga ord, att den utförts »med det Formaals at føre et Sandsynlighedsbevis for den opstillede Hypotese». Rekonstruktionen är en tillrättläggning av materialet; man skulle väntat, att det efter denna skulle lyckats prof. Fabricius leverera det sökta beviset för antagandet, att Saxo författat den för Knytlingasagan och Gesta Danorum gemensamma källan. Men han lyckas icke. Trots allt hans arbete ger den källkritiska undersökningen intet annat resultat än att, som hans egna ord falla: »der intet er fremkommet under vor fortsatte Gennemgang af de to Værker, som omstøder den Antagelse, at der har eksisteret to Redaktioner af Saxo, en kortere ældre, som er bevaret for os gennem Knytlingas Bearbejdelse, og den yngre og mere udførlige som vi endnu har i Behold»¹⁾.

I den filologiska, i all huvudsak på Knabe grundade undersökning, genom vilken prof. Fabricius ytterligare prövar sin teori, undersöker han, huruvida de stilistiska lån från

¹⁾ Fabricius, 340; jfr. 345: »Der er saaledes intet til Hinder for at forklare Forholdet mellem Knytlingasaga og Saxo paa samme Maade som tidligere»; och 354: »Aarene 1146—1157 har saaledes givet os et Billede af Forholdet mellem Saxo og Knytlingasaga, der svarer nøje til det, vi har faaet for den følgende Tids Vedkommende». — »Visse Ejendommeligheder», som framgått av genomgången, kunna enligt prof. Fabricius sid. 340 »kun forklaras ved at opfatte det endelige Værk, som fremgaaet af en dobbel Redaktion». Som exempel på denna sats anföres endast en »Ejendommelighed», att Saxo i Gesta Danorum skall felaktigt ha anbringat Valdemars förbund med hertig Henrik 1163 (?) och det påföljande vendertåget 1164 efter Valdemars Norgeståg, vilket enligt prof. Fabricius ägt rum 1165. Bortsett från att detta förhållande, om det vore bevisligen riktigt, skulle kunna förklaras på andra, långt naturligare sätt än genom antagandet av en dubbel redaktion av Saxos verk, svävar prof. Fabricius' från den äldre litteraturen kritiklöst upptagna tidsättning av Norgeståget i luften. Saxo är den äldsta källan för denna händelse, och det finnes ingen som helst anledning att vraka hans kronologi till förmån för de båda yngre källornas, Heimskringlas och Fagrskinnas, så mycket mindre som dessa i fråga om denna händelse återgå till en äldre gemensam källa, såvida nu icke Heimskringla använt Fagrskinna. Jfr. Curt Weibull, Valdemar I:s norska krig i Historisk Tidskrift för Skåneland VII, 71.

klassiska författare, av vilka det vimlar i Gesta Danorum, återfinnas i vad han kallar den första redaktionen av Saxo, o: det förlorade historieverket ¹⁾. Han finner i den nära 6 sidor långa undersökningen ett enda dylikt. Knytlingasagans ord: »skyldi hann varðveita ríkit honum til handa, þar til er hann kynni sjálfr fyrir at sjá», sammanställda med Saxos: »qui usque ad provectam pupilli ætatem tutorio regnum nomine procuraret» konstateras vara ett uttryck från Justinus. Prof. Fabricius synes emellertid själv ha insett det orimliga, att i denna rena isländska se ett lån av ett Justinusuttryck; han har i varje fall underlåtit använda det som bevis för sin teori. Resultatet av den språkliga undersökningen blir endast, att den ger »en Bestyrkelse af det kildekritiske Resultat», o: att intet kullkastar antagandet av en »Ur-Saxo» ²⁾.

Det torde av vad här anförts framgå, att prof. Fabricius, som också hans egna uttryck erkänna, varken genom sin källkritiska eller sin filologiska undersökning lämnat något som helst bevis för sin teori om en »Ur-Saxo» ³⁾. Läsaren av hans avhandling står vid slutad lektyr lika spörjande som vid dess början. Varför just Saxo? Varför icke någon Svend bland de tusentals danskar, som kunna göra anspråk på att vara författare, och varför just en dansk? Prof. Fa-

¹⁾ Fabricius, 357—363.

²⁾ Prof. Fabricius upplyser själv, att den filologiska »Undersøgelsen lider under store Vanskeligheder, saa store, at et sikkert Resultat næppe kan naaes»; i sin redogörelse för dessa »Vanskeligheder» glömmar han emellertid den största: svårigheten att bakom Knytlingasagans isländska upptäckta latinska fraser. — Utom det i texten anförda Justinusuttrycket anser prof. Fabricius, att fem Valerius Maximusuttryck »kan have Hjemstedetsret allerede i den oprindelige Tekst», att överensstämmelse råder mellan Justinus och »Ur-Saxo» i fyra uttryck samt »at der i den oprindelige Redaktion synes at forekomme et Citat af Ammianus Marcellinus og et af Curtius Rufus». Det vilar emellertid något mystiskt över dessa påståenden; som bevis för dem anföras endast själva de latinska uttrycken, icke de isländska, som skola svara mot dessa. Gåtans lösning är helt enkelt, att dessa senare icke existera.

³⁾ Helt uteslutet är dock icke, att prof. Fabricius i sitt resultat, att intet framkommit, som kullkastar hans antagande, verkligen ser ett bevis för det samma; han talar i varje fall å sid. 369 om ett »smukt Tillægsbevis for Teorien om Eksistensen af en »Ur-Saxo».

bricius har icke ens upptäckt detta senare problem; men varför icke i detta hypotesernas virrvarr säga: Axel Olrik har tagit miste; Knytlingasagans förlägg är det isländska verk, till vilket Saxo hänsyftar med de berömda orden i sitt företal: »Icke heller skall isländarnas flit med tystnad förbigås ... Deras rika historiska skatter har jag med vetgirighet ransakat och sammanskrivit en icke ringa del av detta verk med deras berättelser såsom källor». En filologisk undersökning av vad som återstår av det förlorade verket skulle kanske visa, att denna hypotes är riktig.

Det faller givetvis merendels utanför vetenskapens ramar att föra motbevis mot alla obevisade antaganden och hypoteser, som frodats och fortfarande frodas inom äldre nordisk medeltidsforskning. Skulle det krävas gentemot teorien om en »Ur-Saxo», torde i första hand uppmärksamheten böra fästas på de grundväsentliga olikheter, som trots all överensstämmelse förefinnas mellan det förlorade historieverket och Saxos *Gesta Danorum*. De möta i detaljer i de skildrade händelserna; de möta också i de båda verkens hela historieuppfattning och karaktär; Saxos alltid starkt personligt färgade uppfattning av personer och händelser, hans tendensiöst utpräglade politiska ståndpunkt, hans egenartade litterära behandling av det historiska stoffet och starkt personliga stil likaväl som den skillnad som kan iakttagas i hans framställning av tiden före och tiden efter Valdemar I:s tronbestigning sakna varje motsvarighet i den för honom och Knytlingasagan gemensamma källan. Man söker icke blott förgäves saxonisk uppfattning, stil och litterär egenart i denna; dess framställning är rent objektivt hållen och visar i dessa punkter icke minsta släktskap med Saxos. Man kan med ett ord i dessa avseenden knappast tänka sig en större motsättning mellan tvenne historieverk behandlande samma tid än mellan Saxos *Gesta Danorum* och det förlorade historieverket. Uppmärksamheten kan ytterligare fästas på en annan omständighet. Prof. Fabricius' »Ur-Saxo» slutar, som redan framhåvts, helt omotiverat 1171. Utom allt annat återstår det för prof. Fabricius att motivera »Ur-Saxos» slutår,

att förklara vad resten av den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan är för ett verk och att upptäcka dess författare. De båda tvillingarna »Krøniken om Tronstridighederne» och »Vendertogskrøniken», som prof. Fabricius satt i världen, vänta ytterligare en eller kanske flera bröder; »Ur-Saxo» en eller kanske flera okända kolleger inom historieskrivningen.

»Valdemarskrønikens» källor och kronologien i Saxos författarskap. Krønikans betydelse.

För det kapitel — »Kronologien i Saxos Forfatterskab. Afsluttende Bemærkninger» — med vilket prof. Fabricius avslutar sin avhandling, bildar frågan om de källor, på vilka det förlorade historieverket, »Valdemarskrøniken», vilar, utgångspunkten ¹⁾. Den tes prof. Fabricius här förfäktar är i grunden långt mer uppseendeväckande än att Saxo varit författaren: »Hovedstammen i Valdemarskrøniken», heter det, »skyldes, direkte eller indirekte, Kongen selv, ja det er sandsynligt, at Saxo er traadt i *personlig Forbindelse med Valdemar den store*». Konung Valdemar har veterligen icke skrivit något historiskt arbete, ingen källa har ett enda ord om att han lämnat Saxo eller någon annan historisk författare någon enda historisk uppgift, det är obekant, om han ens känt Saxos existens. Man frågar sig ovillkorligen, vilka äro prof. Fabricius' bevis för denna tes, som från grunden omvälver värdesättningen av det förlorade historieverket.

För att finna dessa bevis har man att gå något tillbaka i prof. Fabricius' avhandling. Å sid. 342—343 gör prof. Fabricius upptäckten, att en tysk greve Folrad enligt Knytlingasagan i slaget vid Gedbæk blir »kastet til Jorden af Valdemar personlig», under det att Saxo endast skall uppge, att han föll i slaget; enligt sagans skildring skall vidare Valdemar äga kunskap om ett vadställe, enligt Saxo upptäcker han först detta, då han ser fiendens ryttare rida ut i det-

¹⁾ Fabricius, 364.

samma. Denna skillnad i källornas framställning och enbart denna, föder hos prof. Fabricius en förmodan; »man kan godt tænke sig», säger han, »at det er Valdemar selv, som her har givet Saxo Rettelserne til hans 'anden Udgave' og modificeret sin egen Andel i Sejren». Förmodandet svävar helt i luften redan därigenom, att man givetvis i dessa punkter icke känner vad som stått i den s. k. första upplagan, 3: »Ur Saxo», endast vad som står i Knytlingasagan, vilket är något helt annat. En sida längre fram har prof. Fabricius fått kännedom om hur konungens, av ingen källa bevarade ord för över 700 år sedan föllo till Saxo: »Nej, det var ikke mig, som fældede Folrad»¹⁾. Samtidigt växa förmodandena om konung Valdemars andel i Saxos bevarade verk. »Det er formodentlig ogsaa ham» (Valdemar)», säger prof. Fabricius, »vi skylder den Oplysning, at Valdemar lagde Planen for Slaget ved Viborg, og at han under Kampen fik et Hug over Skulderen, mens han var i Færd med at redde en Ven ud af Tummelen. Paa samme Maade er det vel ham, der har fortalt Saxo om sin Strid med Knud Henrikson. Ja, naar vi senere faar at se den Tendens, der kommer frem i Saxos Skildring af Sven i Slutningen af 1150erne, fristes vi til at tro, at de ufordelagtige Meddelelser om Svens Optraeden i Kampene ved Taastrup (»han fulgte de fejge paa Flugten») og ved Viborg (»hans svare Mistillid») paa en eller anden Maade stammer fra hans senere Rival». Tio sidor senare i avhandlingen sätter sig prof. Fabricius fastare i tron på värdet av sina fria speku-

¹⁾ Fabricius, 344. — Den skugga från dödsriket, som bör ha viskat dessa ord i prof. Fabricius' öra synes antingen ha gjort sig en lustig stund på hans bekostnad eller icke ha uttryckt sig fullt tydligt. Enligt Knytlingasagan högg Valdemar endast till greve Folrad, så att han föll av hästen; sedan kommo hans män till och dräpte greven. Om Saxos berättelse, som prof. Fabricius menar, innebär en modifiering av Valdemars andel i segern gentemot Knytlingasagens kan i övrigt vara tvivelaktigt; i ungefär samma sammanhang som Knytlingasagan omtalar episoden om Folrad, berättar Saxo, att Valdemar på riddarvis bröt en lans med en fientlig riddare; om Folrad säger han senare, att han föll i slaget, »neque captorem reperire quivit, quanquam obrutus prendi se plurimum precaretur».

lationer; efter åter tio sidor äro de bevisade fakta. »Vi har i Krøniken om Tronstridighederne», falla hans ord, »fundet, at en Række Rettelser i den oprindelige Saxotekst maa skyldes Kong Valdemar selv». Denna »Række Rettelser» blir i nästa andedrag bevis för »den Interesse, hvormed Kongen modtog Værkets (Valdemarskrønikens) første Halvdel»; beviskedjan tillknytes genom några ord i Gesta Danorum om att Valdemar var road av att höra och själv omtala historiska berättelser, att han ofta visade sin omgivning den rostiga kniv, med vilken Harald Hårdråde skall ha nedlagt draken i Bysanz, och att Saxos omtalande av Sven Estridsens vänskap med Harald Godwinssons barn utmynnar i ett förhärlikande av konung Valdemar; det kan »näppe», menar prof. Fabricius, vara tvivel underkastat, att Saxo varit ögonvittne till knivens framvisande, och sannolikheten talar för att det är från Valdemar själv Saxo fått upplysningen om den Sven Estridsenska vänskapen. Beviset är fört; man skulle tro beviset för att Gesta Danorum har konung Valdemar till sagesman. Men nej. Prof. Fabricius' bevis gäller »Valdemarskrøniken»; »Hovedstammen i Valdemarskrøniken», lyder slutsatsen, »skyldes, direkte eller indirekte, Kongen selv! ¹⁾

Det kan möjligen förvåna, att en bevisföring av denna art är möjlig i en källkritisk undersökning från tjugonde århundradet. Den som känner den äldre Saxoforskningen blir emellertid icke förvånad. Både den använda »kritiska» metoden, slutledningskonsten, »den rostiga kniven», och de övriga ingredienserna tillhöra denna forsknings gamla och,

¹⁾ Härrör också huvudstammen i »Valdemarskrøniken» från konung Valdemar, har dock, menar prof. Fabricius, vid sidan därav också Absalons inflytande gjort sig gällande. Bevisen lämna »det Stof han har ydet» och de stilistiska lån, som prof. Fabricius anser härröra från Justinus och Valerius Maximus. Av det Absaloniska stoffet är emellertid icke någon rad eller något ord påvisat av prof. Fabricius; det senare beviset sammanhänger med en förmodan, att Absalon lånat Saxo de båda klassiska auktorerna. Skada blott att prof. Fabricius icke lyckats påvisa något lån från Valerius Maximus i »Valdemarskrøniken». Det beryktade Justinusstället, »skyldi han varðveita ríkit honum til handa, þar til er hann kynni sjálfr fyrir at sjá», får här tydligen tjänstgöra även som Valerius Maximusställe.

som det vill synas, outslitliga arsenal. Men aldrig, det skall i rättvisans namn erkännas, har denna forskning tidigare framträtt i en så logiskt klar, sig själv tillintetgörande utformning som här.

Med utgångspunkt från det vunna resultatet — Saxo i personlig förbindelse med konung Valdemar och denne som leverantör av »Hovedstammen» i »Valdemarskrøniken» — bygger prof. Fabricius »Kronologien i Saxos Forfatterskab». Valdemars s. k. »rättelser» i den ursprungliga »Krøniken om Tronstridighederne» ge terminus ante quem för denna; »dette Afsnit maa have foreligget affattet før hans Dødsaar 1182». »Vendertogskrønikens» avfattning sättes däremot något senare, närmare bestämt till åren 1182—1184, »et naturligt Tidspunkt for denne Dels Affattelse». Tidsättningen är utom på denna reflektion baserad på att Knytlingasagan skulle ha missförstått Saxos ord om »ärkebiskopen av Lund» i skildringen av ett vendertåg, — det är tidigare visat, att detta är ett missförstånd av prof. Fabricius ¹⁾ — samt på det förhållandet, att i Knytlingasagan vid skildringen av vendertåget 1159 möta några förebråelser mot konungen för ostadighet; prof. Fabricius, som här återigen förväxlat Knytlingasagan med det förlorade historieverket, finner detta senare tyda på, att »Vendertogskrøniken» icke varit beräknad att föreläggas konung Valdemar. Hela kronologien prövas genom en sammanställning med Saxos födelseår — det är, som allom känt, obekant. Till slut heter det: »der er i Virkeligheden intet i Vejen for, at hans (Saxos) Krigstjeneste kan være ydet i Valdemars sidste Aar, og at det kraftige Indtryk af den store Bys Belejring (Stettin 1176) kan have vakt hans Forfatterlyst». Även detta, både Saxos krigstjänst och hans deltagande i Stettins belägring, är, som allom känt, obekant; annars är där »i Virkeligheden intet i Vejen». Och alltså är det väl så.

Det skulle föra för långt och i allt för hög grad utan vetenskapligt utbyte taga tid och utrymme i anspråk att mera i detalj granska prof. Fabricius' bevisföring för huru Saxos Gesta Danorum tillkommit på grundval av den s. k.

¹⁾ Se ovan sid. 205.

»Valdemarskrøniken»; det är så mycket mindre behövt, som bevisföringen väl näppeligen kan tänkas godtagas av någon: bevisen äro här som annorstädes idel subjektiva förmodanden utan förmåga att bära slutsatser.¹⁾ I stället skall någon uppmärksamhet ägnas prof. Fabricius' »afsluttende Bemærkninger». ²⁾)

Ingen torde motsäga prof. Fabricius, då han yttrar, att hans undersöknings »resultat», varmed torde avses vad tidigare nämnts »Antagelsen af en Ur-Saxo», »i egentligste Forstand en Arbejdshypotese», är skiljaktigt från doc. Weibulls. »Dette medfører», fortsätter prof. Fabricius, »at Bogens Kildeværdi og Forfatterens Personlighed maa opfattes paa en ganske anden Maade end han (Weibull) har gjort det.»

»Vi maa stille Saxo som Forfatter meget højere», lyder den ena av prof. Fabricius' slutsatser. Det är mig ofattbart, att det Saxo tillagda författarskapet av »Valdemarskrøniken»

¹⁾ Prof. Fabricius vet, att Saxo snart »følt Trang» till att fortsätta sitt första verk, kan angiva dennas orsaker, finner det icke underligt, att han »ømmede sig», när Absalon manade honom att skriva Gesta Danorum och känner den »Hovedvanskelighed» som härvid mötte honom. Konung Valdemars rättelser spöka som en nyupptäckt källa för Gesta Danorum och Absalons berättelser bliva »systematisk meddelte» Saxo. Vid tolkningen av Sven Ågesens mångomskrivna ord, att han ansett det överflödigt att närmare framställa vad Sven Estridsens söner utfört, finner prof. Fabricius för omväxlings skull, att orden ha hänsyftning på »Valdemarskrøniken» och gälla icke Sven Estridsens söner utan Sven Grade, Knut och Valdemar, som bekant söner icke till Sven Estridsen utan till Erik Emun, Magnus Nilsson och Knut Lavard samt åstadkommer härigenom »et smukt Tillægsbevis for Teorien om Eksistensen af en Ur-Saxo»; ytterligare uppställer prof. Fabricius en ny hypotes om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. Saxoforskningen har tidigare känt tre hypoteser om vilka »Sven Estridsens söner» voro och icke mindre än fem om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. De förra ha åtminstone alla haft det företrädet framför prof. Fabricius', att de söner Sven Estridsen hade på något sätt figurerat i dem. I den nya, den sjette hypotesen om Gesta Danorums tillkomstordning utgör den latinska sentensen, »senex semper loquaci», huvudbeviset; som ytterligare bevismaterial användes vad som tidigare i avhandlingen varit förmodanden samt uppfattningen, att när Saxo i olika delar av verket använt samma uttryck om två personer, dessa delar sannolikt nedskrivits samtidigt.

²⁾ Fabricius, 371.

kan motivera detta omdöme. Det verk, som prof. Fabricius tillskriver honom, visar sig, i den mån det exakt låter sig rekonstruera, vara av litterärt synnerligen tarvligt slag, och det vore, synes det mig, snarare ägnat minska än öka Saxos berömmelse som historisk författare att påbörda honom detta sammanhangslösa och på historisk uppfattning blottade verk. Men vore han också den skyldige, skulle det likvisst icke på minsta sätt ändra bilden av den författarpersonlighet som möter i *Gesta Danorum*. För uppfattningen av denna är det helt likgiltigt, om Saxo eller någon annan skrivit det förlorade historieverket; detta bildar endast själva skelettet i sista delen av *Gesta Danorum*, och den Saxo, som gjutit nya källor, muntliga och skriftliga, kring detta, blir under alla förhållanden ur historisk-kritisk synpunkt samme kammarlärd, kombinerande och kompilerande historieskrivare, som möter i de tidigare historiska delarna av *Gesta Danorum*, ur litterär synpunkt åter samme, sitt tidevarvs kanske störste och självständigaste författarpersonlighet.¹⁾

Lika oriktig är den andra slutsats prof. Fabricius drager av sitt »resultat», att vi måste tillägga Saxos verk »en Værdi, der ikke er meget ringere end tidligere, naar Talen da er om de sidste halvhundrede Aar af hans Skildring.» Ett verks källvärde förbättras icke, om man också skulle lyckas påvisa en tidigare upplaga av detsamma, och det kan överhuvud aldrig bestämmas med utgångspunkt från »Antagelser» och »Arbejdshypoteser», utan endast genom en kritisk granskning av varje enskild punkt. Prof. Fabricius själv har också sört för att det orimliga i hans värdesättning blivit uppenbar. Han har trots sitt teoretiska tal om Saxos höga källvärde sett sig oförhindrad att godtaga de båda undersökningar om Saxos källvärde för ifrågavarande tid, vilka avsluta min avhandling. Resultatet av dessa båda

¹⁾ Prof. Fabricius lever här och tidigare i sin skrift i föreställningen, att min avhandling nedsatt Saxo som historieskrivare. Förhållandet är tydligen det rakt motsatta; prof. Fabricius' uppfattning torde bero på en sedvanlig förvexling om ett historieverks värde som källskrift med dess värde ur historigrafisk och litterär synpunkt.

undersökningar — »Brytningen mellan konung Valdemar och ärkebiskop Eskil» samt »Ärkebiskopsskiftet i Lund 1177» — är att Saxos framställning saknar allt vetenskapligt värde för kunskapen om dessa händelser ¹⁾).

Som den tredje och sista slutsatsen av sitt eget »resultat» ställer prof. Fabricius, att Knytlingasagan träder fram »fra en ufortjent Miskendelse og indtager en Forgrundstilling som det uundværlige Hjælpemiddel til at genskabe Saxos Værk i dets oprindelige Skikkelse». Prof. Fabricius' och mitt resultat gå här förvånande nära varandra; om prof. Fabricius utbyter de från hans arbetshypotes stammande orden »Saxos Værk i dets oprindelige Skikkelse» mot vad som här är det samma, »det förlorade historieverket», äro våra resultat helt identiska.

Prof. Fabricius egna resultat äro magra; själv synes han också ha ägt en starkare känsla för sitt verks förgänglighet än för dess liv. Han karakteriserar det själv, som vi sett, fullt riktigt som en »Antagelse», en »Teori», en »Arbejdshypotese»; han förutsäger själv dess död »en skønne Dag», och hans enda önskan är, att »Arbejdet forhaabentlig ikke været forgæves». Orsaken till att det blivit så, är lätt gripbar. Prof. Fabricius har alltför starkt låtit leda sig av den tanke, med vilken han avslutar sin skrift: »Efterkommerne er Dværge, som sætter sig paa Kæmpers Skuldre . . . Historikerne skrider kun fremad Skridt for Skridt, hver især byggende paa sine nærmeste Forgængeres Arbejder» ²⁾. Prof. Fabricius har i sin skrift inskränkt sig till att låna föregångarens resultat och på grundval av dem bygga lättköpta, vetenskapligt värdelösa antaganden och hypoteser.

Gammal och ny Saxoforskning.

Prof. Fabricius' skrift framträder med anspråk att vara riktad mot hela min avhandling, men upptager i den mån

¹⁾ Fabricius, 372.

²⁾ Fabricius, 373.

den kan bilda utgångspunkt för vetenskaplig diskussion endast tvenne frågor till behandling ¹⁾. Den första av dessa,

¹⁾ Det till prof. Fabricius' avhandling fogade tillägget: »Vore ældste Helgenlevneder og Vandresagnene i Saxos Skildring af Sven Estridsøns Søner» (sid. 373) visar en djupgående obekantskap med både den allmänna historiska litteraturen i de behandlade frågorna, de historiska källorna och min avhandling; en vetenskaplig diskussion är utesluten. Förhållandet är så iögonfallande, att det icke torde vara nödigt upptaga utrymmet med ett i detalj genomfört bemötande; endast om prof. Fabricius skulle särskilt begära det, är jag villig att här företaga en granskning. Obekantskapen med min avhandling kulminerar i påståendet, att jag skall ha velat påvisa, att en stor del av det självständiga stoff Saxo framför består »af gængse religiøse Forestillinger, (kurs. av prof. Fabricius) der uden Hensyn til historisk Sandhed indpresses i Opfattelsen af senere Begivenheder og derved forandrer disse til Uigenkendelighed». I själva verket har jag påvisat, huru Saxo befriat sin framställning från de »gængse religiøse Forestillinger» han mött i sina källor och ersatt dem med rent världsliga och politiska. Mot min uppfattning, att det historiska stoffet i de kyrkliga skrifterna om Knut den helige och Knut Lavard är inpräsat i den vanliga helgonlegendens stereotypa, schematiska former och personer och händelser framställda från den augustinska historieuppfattningens synpunkter samt mot min i första hand härpå vilande värdesättning av dem, har prof. Fabricius, som en jämförelse med min avhandling (sid. 51—86, 109, 113—117, 130—139) lätt torde visa, icke anfört något som kan räknas som motbevis. Polemiken mot min uppfattning, att i Saxos skildring av Erik Ejegods besök i Konstantinopel möta motiv, som tillhöra berättelserna om Karl den store i Konstantinopel, och mot min uppfattning av Saxos skildring av Olof Hungers död grundar sig på uppenbart bristfälliga eller direkt felaktiga referat av min framställning. Detsamma gäller vad genom en parallelläsning av Historisk Tidskrift för Skåneland IV, 280, torde framgå prof. Fabricius' polemik mot den källkritiska undersökningen om Ulf jarls dråp i Roskilde.

Den generella slutsats, till vilken prof. Fabricius genom sin polemik i »Tillägget» når, är »at Grundlaget for vor Kundskab til Danmarks Historie mellem Harald Hens Tronbestigelse og Knut Lavards Død er adskilligt fastere, end Weibull formoder, og at ogsaa de senere Kilder, blandt hvilke Saxo indtager den første Plads, har deres Værdi, der ikke kan sættes helt lavt». Beviset för slutsatsen finner prof. Fabricius, då annat tryter, genom att »se paa den Tradition, som Saxo er Bærer af». Seendet består i ett uppräknande av en rad berättelser hos Saxo, ett konstaterande av att dessa stundom äro fyligare än hos någon annan författare, att Saxo har »god Rede paa de norske og svenske Forhold o. s. v.», att »denne Tradition er kommet til Saxo ad mundtlig Vej». Men enligt prof. Fabricius är det »derfor ingen Grund til at misrekommendere den, livfuld, frisk og naturlig som den er, fri for sagnagtige

förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo, är en fråga av ganska underordnad betydelse i min avhandlingens första hälft, och det torde av vad i det föregående anförts ha framgått, att prof. Fabricius' från min differerande uppfattning bottnar i bristande värdesättning av en modern filologs rekonstruktion av en historisk källa, i godtycklig begränsning av det föreliggande källmaterialet och i obekantskap med det samma. I den andra behandlade frågan, Knytlingasagans och Saxos förhållande till varandra, har prof. Fabricius, låt vara i all tysthet, godtagit mina resultat, såväl mitt konstaterande av en för de båda verken gemensam källa som min uppfattning, att Saxo med skilda källkretsar supplerat sitt grundläggande förlägg.

Jag kunde under dessa förhållanden ha lämnat prof. Fabricius' skrift obesvarad; min avhandling om Saxo står i alla punkter orubbad trots angreppen och trots de generella slutsatser om dess förfelande i sina »kritiske Hovedresultater», som prof. Fabricius efter i polemiker vanligt schema dragit av sin behandling av tvenne specialpunkter. När jag likväl upptagit densamma till utförligt bemötande, har det skett i bestämd avsikt. I min avhandling har jag, då jag trodde det onödigt och icke utan därtill svarande vetenskapligt utbyte ville fördubbla dess omfång, i regel undvikit ett i detalj genomfört bemötande av tidigare författare. Förhållandet har möjligen skymt blicken för den gammalmodiga och egenartade forskningsmetod, som länge tillämpats inom Saxoforskningen likaväl som inom stora områden av äldre nordisk medeltidsforskning. Prof. Fabricius' skrift har lämnat mig ett tillfälle att belysa denna metod, ett tillfälle så mycket bättre som densamma näppeligen tidigare under det sista århundradet exponerat sig i en så till sin fulländning driven tillämpning. Ämnets vikt har därjämte

Overdrivelser og Generalisation». Allt vetenskapligt betraktelsesätt är kastat över bord; jag uppger diskussionen.

Det bör kanske tilläggas, att prof. Fabricius vid sin behandling av frågan om Saxos trovärdighet för Svenssönernas tid icke har ett ord om en källskrift som Roskildekrönikan.

tvingat till polemik; vad det gäller är ytterst hela uppfattningen av Danmarks historia under århundradet från Sven Estridsen till Knut VI. Prof. Fabricius har av allt att döma åsikten, att allt är väl ställt med de framställningar han själv och andra, främst Johannes Steenstrup, givit av detta tidevarvs historia; enligt min mening kräves en den grundligaste revision av dessa.

De flagrantaste bristerna i prof. Fabricius' undersökning om förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo ha redan ovan framhåfts; i hans behandling av de ställda huvudproblemen — »Knytlingasagan — Saxo», »Kronologien i Saxos Værk» — äro de av större principiellt intresse. Prof. Fabricius utgår här från en hypotes, prässar, begränsar och beskär det föreliggande källmaterialet »med det Formaal at føre et Sandsynlighedsbevis for den opstillede Hypotes»¹⁾, rekonstruerar i samma syfte en förlorad historisk källa, huvudföremålet för undersökningen, utan tanke på vetenskaplig noggranhet eller exakthet, endast på ett ungefär, och hopar från dessa utgångspunkter förmodanden på förmodanden i snart sagt ändlös rad. Resultatet blir icke olikt en pyramid balanserande på sin spets eller väl rättare en förmodad spets.

Det mest karaktäristiska för den forskningsmetod prof. Fabricius och hans »Ur-Saxo» representera är tvivelsutan, att den undviker det mödosamma, men värdefulla forskningsarbete, genom vilket historiska fakta fastställas. Den fastställer överhuvud inga fakta; och den söker icke vinna historisk kunskap genom att, som en dansk historiker träffande uttryckt det, »digte over de Kendsgerninger, der virkelig kan udsøndres af Kilderne som tilforladelige, over dem

¹⁾ Till vilka egenartade resultat denna prof. Fabricius' metod kan leda, när den praktiseras på andra områden än medeltidsforskningen, framgår av en hans skrift »Den nationale Udvikling i Norden gennem Tiderne» i Ugens Tilskuer VIII n:o 338. Det heter här: »Saaledes var det først henimod 1750, at de nordiske Nationer stod udprægede, under Frihedstiden i Sverige, Trælasthandelens Guldalder i Norge og de økonomisk opadgaaende Tider i Danmark . . . Nu kommer imidlertid det karakteristiske, at samtidig med Udpenslingen af national Ejendommelighed, er det netop ogsaa fra c:a 1750, Samfølelsen vaagner i Norden». Sat sapienti.

alle, ikke imod dem og ikke udover dem»¹⁾). Den arbetar i stället med lösa förmodanden och subjektiva gissningar, som vore de likvärdiga historiska fakta, utgår från en tes och söker med vilka medel som helst bevisa dennas riktighet, ja nöjer sig kanske ofta med att söka uppvisa, att tesen icke är orimlig och osannolik eller som prof. Fabricius med att efter bortskärande av en del av källmaterialet förklara, att ingenting strider mot dess riktighet. Prof. Fabricius' föregångare i denna metod äro legio; det lysande namnet, som manat efterföljaren, är tvivelsutan Paludan-Müller. Hans för sin tid geniala Saxohypotes behärskade i sina grunddrag under årtionden forskningen, och först med den historiska metodens utveckling och förfining har den slutgiltigt bragts på fall och överförs till historiografiens rustkammare. Prof. Fabricius' »Ur-Saxo» är i våra dagar allt från sin födelse dömd att gå samma väg. Under sin uttalade strävan att inom Saxoforskningen upprätthålla »Kontinuitetens Lov», har det undgått prof. Fabricius, att medeltidsforskningen icke längre som för ett halvt århundrade sedan arbetar med lösa förmodanden och romantiska hypoteser; den har länge nog prövat dessas totala ofruktbarhet och slagit in på nya banor.

Ett annat kanske icke mindre karaktäristiskt drag för den forskning prof. Fabricius' »Ur-Saxo» representerar, är att den endast sysslar med problem av perifer natur. Man skulle väntat, att när som i här förevarande fall ett förlorat historieverk konstaterats, forskningen först och främst skulle sökt lösa den centrala frågan, en rekonstruktion av detta, och därmed skapat den solida grundvalen för en fortsatt vetenskaplig behandling av frågorna om dess källor och avfattningstid, dess historiska värde och tillförlitlighet. Prof. Fabricius har väjt undan för detta forskningsarbete och i stället genast varit färdig med på mina resultat byggda antaganden och hypoteser om verkets författare och tillkomst, om Saxos personliga förhållanden och annat. Han har liksom så många av sina föregångare inom Saxoforskningen

¹⁾ Erik Arup i dansk Historisk Tidsskrift, VIII: 5, 107.

saknat blick för att i dessa frågor ett för vetenskapen fruktbringande resultat endast skulle vinnas, om det lyckades exakt fastslå, vem som skrivit det förlorade historieverket, när Saxo varit född, när och i vilken ordning han skrivit sitt verks olika delar o. s. v. Men detta har ännu aldrig lyckats och kan till på köpet icke lyckas med de använda medlen. De ställda problemen bli därför också utan all vetenskaplig betydelse¹⁾; forskningen har icke att taga hänsyn till de växlande antaganden och hypoteser de kunna giva anledning till; den har att obekymrad om dessa söka sin utgångspunkt i verket självt.

Prof. Fabricius' bundenhet av den gamla Saxoforskningens av den historiska vetenskapens utveckling oberörda metoder och riktlinjer har varit så stark, att han i sin långa skrift kommit att lämna min avhandlings huvudresultat skäligen obeaktade.

Före min avhandling om Saxo stod Gesta Danorum som den obestridda huvudkällan för kännedomen om Danmarks historia under det århundrade som faller mellan Sven Estridsens död och Knut VI. Verket ansågs, såsom tidigare framhållits, vila på vad man kallade frisk muntlig tradition och på Saxos egna iakttagelser samt stod i fråga om historisk tillförlitlighet så gott som genomgående höjt över alla tvivelsmål, när det gällde tiden från Erik Emun, och tillerkändes även för den föregående tiden en den solidaste auktoritet. Med utgångspunkt från Saxo värdesattes de äldre källorna såsom Roskildekrönikan; hans uppfattning av personer och händelser var allenahärskande eller normgivande och historieforskningen använde hans framställning som grundval för nya kombinationer och hypoteser med samma orubbliga tillförsikt som den säkraste urkund²⁾.

¹⁾ Adolf Hofmeister i en recension av min avhandling i *Historische Zeitschrift* III: 22, 294.

²⁾ Av någon anledning lämnar prof. Fabricius som inledning till sin skrift en i sällsynt grad skev och missvisande framställning av den ställning historieforskningen intagit till Danmarks historia i det 11. och 12. århundradet före Lauritz Weibulls avhandling, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Det faller givetvis utanför vetenskapens område att kunna

Som ett huvudresultat av mina undersökningar har framgått, att Saxos verk för den avhandlade perioden till sin huvudstomme är byggt på ännu bevarat eller i huvudsak bevarat källmaterial. Men Saxo har hart när till oigenkänlighet omstöpt detta både till stil och innehåll. Hans källors uppfattning av personer och händelser har fått vika för hans egen, vilken ytterst bottnar i den klassiska och gammalnordiska kulturen; samtidigt har han anlagt för dem främmande, världsliga och politiska synpunkter, vilka sammanfalla med de i hans verk i övrigt ledande ¹⁾. Det är givet, att Saxo i

kontrollera sanningsvärdet av prof. Fabricius' första punkt, i vilken det heter: »mange er sikkert de, som i den sidste Menneskealder kom med den moderne Kildekritiks Forudsætninger til vor ældre Middelalders Historie og fik en instinktiv Følelse af, at der her var et Arbejde at gøre». Kontroll blir först möjlig, när han fortsätter: »paa en Mængde enkelte Punkter (Ex. Knud den Helliges, Knud Lavards Historie o. s. v.), havde allerede en Række Specialundersøgelser sat ind, som havde vist den Udvikling af Traditionen, der havde fundet Sted i Tiden mellem de ældre og de yngre Kilders Nedskrivning. Mere og mere var Saxos Kildeværdi bleven indskrænket til at gælde for hans eget Aarhundrede.» Denna »Række Specialundersøgelser», som »paa en Mængde enkelte Punkter» påvisat en traditionsutveckling, inskränkte sig till A. D. Jörgensens och andras, mildt sagt i mycket hög grad bristfälliga undersökningar av de olika skildringarna av Knut den heliges planerade Englandståg och orsakerna till upproret mot honom, filologen Gertz' inom dansk historieskrivning aldrig utnyttjade, men utomordentliga undersökning av Odenselitteraturens skildringar av Knut den heliges död samt Waitz' lika litet utnyttjade och bestridda undersökning om förhållandet mellan Ordinale S:ti Kanuti ducis och Saxo. Själva det begrepp »traditionsutveckling», med vilket prof. Fabricius nu arbetar, var överhuvud denna tids historieforskning merendels okänt. Den nu plötsligt påkomna glömskan av det källvärde, som tidigare tillmättes Saxos verk, torde prof. Fabricius lätt nog kunna häva genom en parallelläsning av Saxos verk med A. D. Jörgensens, Steenstrups eller Hans Olriks arbeten; allra säkrast och bäst sker det dock genom en parallelläsning av Saxos och prof. Fabricius' egen framställning av Danmarks historia. Icke ens den »instinktive Følelse» har här satt något spår.

¹⁾ Prof. Fabricius hänvisar sid. 287 till Halvdan Kohts undersökning, »Sagaernes Opfatning av vor gamle Historie» i norsk Historisk Tidsskrift V: 2, 379, och finner, att det skulle vara nyttigt, »om en Forsker vilde anlægge en lignende Betragtning paa Saxos Værk og undersøge, om ikke Valdemarstidens Tankegang har præget Saxos Opfattelse af og Dom over de foregaaende Aarhundreders Historie.» Han menar, att det icke är detta jag velat giva i min avhandling. Prof. Fabricius har rätt häri så till vida, att varken jag eller

dessa delar, som direkt bygga på den äldre bevarade litteraturen, saknar allt värde som källskrift för kannedomen om de behandlade händelserna och förhållandena. De frågor, som därefter ställde sig, voro: huru är det ställt med det historiska värdet av denna litteratur och av det självständiga källmaterial Saxo använt? I min avhandling underkastade jag både det viktigaste av den förra, den danska helgonlitteraturen, och i åtskilliga punkter även det senare en undersökning¹⁾. Den gav till resultat, att även detta källmaterial äger ett merendels ganska ringa källvärde i berörda avseenden. Det lämnar oftast forskaren helt i sticket, när det gäller att söka det historiska orsakssammanhanget eller att teckna en karaktäristik av de handlande personerna. Det enda, som med ledning av detta källmaterial låter sig exakt fastställa, är en rad av nakna historiska fakta; det låter i övrigt endast skymta huvuddragen av händelseutvecklingen.

De källkritiska undersökningarna i min avhandling ha sålunda störtat Saxo och de danska helgonlegenderna från den särställning de intagit som historiska källor. Den grund-

någon annan känner Valdemarstidens tankegång eller någonsin lär komma att känna den. Det förefintliga materialet tillåter endast att lära känna Saxos och i betydlig mån Sven Ågesens och Andreas Sunesens tankegång, och det är endast en okritisk historieforskning, vilken, som alltför ofta skett, utan vidare kan sätta likhetstecken mellan Saxos och Valdemarstidens tankegång; i grund och botten är det lika absurt, som om i en framtid en historiker föll på idén att identifiera prof. Fabricius' tankegång i hans historiska arbeten med den i Danmark under vår tid gängse. Prof. Fabricius kan därför icke heller påräkna, att i min avhandling finna den undersökning han begär, men vid ett närmare studium av densamma skall han i den berörda frågan finna en undersökning, vilken genomförts i den utsträckning källmaterialet tillåter. Han skall icke finna, vad han kallar »en hastigt udslynget, aandfuld Tanke fra en højtbegavet Forfatters Side», men däremot vad han med orätt synes sakna hos Halvdan Koht, »det roligt afvejede Resultat af en gennemført methodisk Undersøgelse».

¹⁾ Jfr. numera även mina Saxostudier I—II i detta tidskriftsband 71, 89. Det återstår dock ännu både åtskilliga äldre källor, framförallt den intressanta isländska Knutssagan, och åtskilliga partier av Saxos verk, som kräva en närmare undersökning. Materialet tillåter det senare framför allt beträffande Saxos framställning av Danmarks förhållande till Tyskland och Henrik Lejonet och av venderkrigen.

val, på vilken forskningen hittills alltid byggt Danmarks historia under det århundrade, som följer närmast efter Sven Estridsens död, är därmed raserad. Vad det gäller, är att återuppbygga detta tidevarvs historia. Och den låter sig återuppbygga. För Svenssönernas, Knut Lavards och Erik Emuns tid måste den i första hand grundas på urkundsmaterialet och den säkra inblick detta skänker i samhällets struktur. När urkunderna skola suppleras måste detta främst ske med de samtida uppteckningarna och med vad som såsom historiskt värdefullt kan utsöndras ur Roskildekrönikan och helgonlitteraturen; först i andra rummet kunna Sven Ågesen och Saxo komma i betraktande. Även för den följande tiden måste urkundsmaterialet läggas till grund; av de litterära källorna i övrigt komma även här Sven Ågesen och Saxo i andra rummet. Av största värde för denna tids historia blir det av mig konstaterade, för Knytlingasagan och Saxo gemensamma, förlorade historieverket.

I en historisk framställning skriven från dessa utgångspunkter kommer den traditionella bilden av Danmarks historia under ifrågavarande tidevarv att i mångt och mycket omvälvas. Legender, sägner och moraliserande eller roande anekdoter komma helt att undanskjutas i framställningen av händelseförloppet; det kan vara hårt att offra dem, när man hört dem från sin barndom, men för en verklig och värdefull kunskap om tidens historia är det en ren vinst att bli dem kvitt. De ha alltid skymt huvuddragen i utvecklingen, och drunknade i återberättandet av dem ha de historiska framställningarna av denna tid kommit att stå utan kontakt med de krav en modern tid ställer på historieskrivningen. Den rätta platsen för det rena återberättandet av dem är i sagoböcker och för ungdom lämpade äventyrsromaner, icke i framställningar av Danmarks historia. Knapast i något fall låta sig heller de sedan århundraden fastgrodda traditionella bilderna av de danska konungarne och de historiskt ledande personligheterna från Sven Estridsen till Absalon upprätthålla. De äro av Saxo skapade idealbilder eller dessas retoriska negationer. Till ersättning för

vad sålunda bortskäres eller förändras kan emellertid ställas en ny uppfattning av de danska konungarna och de ledande personligheterna; vissa huvudpunkter i utvecklingen kunna exakt fastslås; man får veta vad som verkligen ägt rum. Kring dessa huvudpunkter, för vilka blicken hittills ofta skymts av den rika sägen- och anekdotfloran, har den historiska konstruktionen att röra sig.

Man kan fråga sig, äger då Saxos stora verk intet större historiskt värde än här tillmätts det. Tvivelsutan. Den moderna källkritiken kan trasa sönder det så mycket som helst i dess egenskap av en källskrift, genom vilken historiska fakta fastställas eller ett historiskt händelseförlopp följes; det har aldrig lika litet som flertalet medeltida historieverk skrivits för att tjänstgöra som dylik, knappast ens i avsikt att lämna exakta upplysningar eller historiskt riktiga karaktäristiker; i detta avseende var Saxos och överhuvud medeltidens uppfattning av historien långt ifrån densamma som vår tids. Men det oaktat äger Saxos verk ett ovanskligt historiskt värde, låt vara att det ligger på andra områden än man hittills sökt det. Hans verk kan vara skröpligt som historisk källskrift, när det gäller att fastställa historiska fakta eller att följa ett historiskt händelseförlopp; han själv var sin samtids kanske störste historieskrivare och *Gesta Danorum* är därför också mera givande än de flesta andra historieverk, om det utnyttjas ur kulturhistorisk synpunkt. Ett inträngande i Saxos uppfattning av historien, dess uppgifter och mål, i hans syn på händelsernas sammanhang och i hans historiska metod likaväl som i hans geografiska begrepp, hans ställning till stat och samhällsliv, till kyrka, religion och moral, med ett ord i hela den världs- och historieuppfattning, i vilken hans verk bottnar, skänker bättre än något annat en levande bild av den nutiden främmande kulturvärld, i vilken en medeltidsman levde.

Curt Weibull.

Erik Lange och Sophia Brahe.

Ett bidrag till deras historia.

I Herredagsdomboken för 1616 läses följande:

Domb emellem frue Mergrette Randtzou Bendix daatter vdi Randers paa dend ene och frue Sophie Brahe vdi Helszingöhr paa dend anden siide. Daterit Kiøbenhavn slott dend 5 junij 1616. Offueruendendes alltt raadett.

Wi Christian giøre alle witterliggt, att for os wor schickett oss elsch:e frue Mergrette Randtzou Bendix daatter, wannhafftig vdi wor kiøbsted Randers, hendes fuldmegtich Söffren Jenssen paa dend ene, och haffde med wor egen steffningh for os vdi rette steffnitt oss elsch:e frue Sophie Brahe, wanhafftig vdi wor kiøbsted Helsingöhr, affgangne Erick Langes efterleffuersche, med hindes lauguerge paa den anden siide och hinde thilthallett for hindes breff och forpflicht, som hun med for:ne hindes affgangne hossbund schall haffue vdgiffuett thill Bendix Randtzou, daterit vdi wor kiøbsted Hadersleff dend 26 maij anno 1602, huilckett hun formeente hinde icke att haffue holdett och effterkommett, lydendis först iblantt andett for:ne Bendix Randtzou schulle bekommid sin bethallingh for hues hun med for:ne hindes hossbund war hannem schyldigh for löffte, som hand for hinde och hindis hossbund schall haffue vdi werett eller med wissze forloffuere schulle thillfridtzstillis jnden Martinj i for:ne aar eller att holde indlager till Kiill thill for:ne Martinj, huilckett hun formeente i dett ringiste icke schall were scheid; dissiligeste schall hun och vdi samme hindis breff sigh forplichted, att hues hinde vdi arff kunde thilfalde, dett schulle for:ne Bendix Randtzou thill sigh annamme som sin egen arff, nyde och beholde, indthill saa lenge hand bekom sin bethallingh, och hindes broder Knud Brahe thill Engelsthalm for nogen kortt thid siden schall were wed döden affgangen, saa der formeenis hinde der att thilfalde enn gandsche arff i lössöre

och jordegudtz, och for:ne frue Mergrette derfor vdj for:ne wor kiöbsted Helsingöhr schall haffue anlangett hoess hinde om bethallingh eller och aff samme hinded thilfallende arff att motte annamme, saa wiitt sigh thill bethallingen kunde strecke, saa well som och for rentten der samme stedtz ladett jndsteffne dog dermed inttet kunde vdrette aff dend aarsagh, hun i hinded berettningh haffuer hinde der for retten vndslagen, och formeente hinde dermed sagen att wille forlunge, kand schee aff dend aarsagh guodtzett paa andre steder att wille sigh affhende, formentte derfor icke kand eller bör mechtig were eller nogen paa hinded wegne nogett med for:ne arffpartt att befatte, jnden for:ne frue Mergrette Randtzou thill fulde bliffuer bethallid och thilfridtz stillet, och dersom dett end schiöndt i nogen maade entten wed skenck, gaffue eller kiöb affhentt ehr, formeente hun dett att were emod hinded forrige vdgiffuene breff och forpflicht, och icke burde att giffue breffue emod breffue eller thet kand saa nöjachtigh were, eller burde nogen macht att haffue, men machtlös att bliffue, och formeente billigen samme arff bör for:ne frue Margrette Randtzou, ihuor thend findes kand, att effterfølge, och hun for:ne hinded forpflicht i alle maade att holde och effterkomme och derfor att stande thill rette. J lige maade haffde retten jndsteffnett oss elsch:e frue Margrette Lange thill Engelsthalm, affgangne Knud Brahes effterleffuersche, med hinded lauguerge, om hun der thill nogett wille haffue att suare, och vdj rette lagde hinded schriffelig berettningh, blantt andett formellendes vdj sin meeningh, att for:ne hinded s. fader Bendix Randtzou for nogen aar forleden schall were geraaden och jndkommen vdj löffte for be:tte affgong:e Erich Lange, thill attschillige gode mend, for en gandsche summa penge, saa well som och selffuer haffuer hannem lantt oc med forstragtt, och for:ne Erick Lange for samme löffte hannem icke skall haffue shadeslöss holden, effter hans offte der paa wdgiffuene breffues jndhold, mens selff samme hoffuettstoell och rentte matte erlegge och hoffuettforschriffuinger thill sigh indfrii, och for:ne hinded s. fader siden samme gielt thill hinde haffuer opdragett att schulle jndkreffue och oppeberre effter hans wdgiffuene fuldmachts jndhold; och for:ne frue Sophie Brahe affgangne Erick Langes, saa well som hinded s. hossbond, schall haffue wdgiffuett thill for:ne hinded sallige fader Bendix Randtzou beggis deres strenge breff och forpflicht, som blantt andett schall formelde hannem att schulle bethalle och thilfridtz stille, eller dennem sampttligen at schulle holde jndleger, dissligeste thennem beplichtede fraa hues de

arffueligen kunde thilfalde, saa hindis fader dett skulle an-
 namme och beholde, saawiitt ind thill hand bleff contenteret
 oc bethald hans wdgifft och erlidende schade, huilckett oc
 nu for oss beuiistes med samme theres vdgiffuene breff och
 forplichted vnder deriss forseillingh oc egen hender, dateret
 wor kiöbsted Haderssleff dend 26 maij anno 1602. Och effter
 de icke samme deris forplicht haffuer holdett och effterkom-
 mett, entthen med bethallingen att erlegge, eller jndmanelsse
 att holde, schall sagen for os vnderdannigst vdj Holsten i
 wor kiöbsted Reinssborgh were jndsteffnnett, huor de for
 retten schall were thillkientt theris forplicht at epterfølge,
 saa well som att holde jndleger, vnder itt thussinde dallers
 forthabelsse, som och nu for os beuistes mett en wor naa-
 digst befallingh for:ne Bendix Randtzou thill bette Erich Lange
 och frue Sophie Brahe derom forhuerruett haffuer, daterit
 wor kiöbsted Reinssborgh dend 22 junii anno 1604. Dogh
 de dennem dett ringeste icke der effter schall haffue forhol-
 dett, mens aff landet were forreist; satte derfor vnder dan-
 nigst vdj rette, effter som formennis for:ne frue Sophie Brahe
 effter bemelte hinde s. broder Knud Brahe thill Engelst-
 holmb schall haffue arffuet effter hannem vdj lössehr och
 jordegudtz enn gandsche summa, om samme arffue icke
 burde for:ne frue Mergrette Randtzou, effter bemelte frue
 Sophie Brahes vdgiffuene breff och forplicht, hun med hinde
 affgangne hossbund med wilge widschaff forseillet och vnder-
 schreffitt haffuer, saa witt sigh thil bethallingen kunde for-
 strecke, att epterfølge, sammeledes om hun nogett effter for:ne
 hinde affgangne broder, entten wed breff, skenck eller gaffue
 aff hues hinde arffueligen war berettigett och lodthagen, entten
 wed breff, skenck eller gaffue haffuer affhendt, icke burde
 igien thillstede at komme och pligtich hinde att epterfølge, till
 saa lenge samme breff och forplicht bleff fuldgiortt, effterkom-
 mett och i alle maader hinde derudinden schadeslöss holden.
 Deremoed att suare er vdj rette mött oss elsch:e Thage Thott
 til Ericksholm, wor mand och thiener, paa hans moders for:ne
 frue Sophie Brahes wegne och jndlagde hans schriftligh be-
 rettningh, huor wdinden hand vnderdannigst forregaff, att
 loughen nochsom schulle forklare, om slige bressue, som hus-
 truen vdgiffuer, menss hun haffuer hossbunde, icke att maa
 stande wed magt vden arffuingers beuillingh; der thill med
 skall for:ne hans moder strax offuer beme[1]tte hinde aff-
 gangne hossbundtz graff, der hand bleff begraffuett, afsagtt sig
 med arffue och gield, och hand dissligeste paa hinde wegne
 thill landtzthingh loughigen haffuer afsagtt hinder fraa arffue

och gield effter hannem, dett hand och nu for oss beuiiste med thuende winde, dett förste daterit Prag dend 19 nouembris anno 1603 (!), formellendes, att thuende goede mend paa for:ne frue Sophia Brahes wegne haffuer wedersagd arff och gield epter for:ne Erich Lange, dett andett daterit Schaninge landtzthingh dend 12 februarij 1604 (!), formellendes att for:ne Thage Thott paa for:ne hans moders wegene thill Skaninge landzthingh loughlignn hafuer sagt sig fraa ald arff oc gield, som epter hendes s. hossbund Erich Lange kunde arffues, were sikh goetz, penge, lössöre eller huad som heldst dett were kunde. Och epter forberörtt leilighed satte for:ne Thage Thott wnderdannigst vdi rette, om hans moder, for:ne frue Sophie Brahe, icke burde for bemelte frue Mergrette Randtzous thiltalle quitt att were, og hinde pliglich att stande thill rette for kost og therringh, och heromb vnderdannigst wor domb begierendes.

Tha effter thiltalle, gienssuar och denne sags lejlighed, och epterdi wi befinde, att for:ne frue Sophia Brahe strax epter hendis hosbundtz dödelig affgangh offuer hanns graff loughligen haffuer ladett affsagd sig med arff och gield, saa well som och for:ne Thage Thott paa hindes wegne thill landtzthingh haffuer frasagt sikh ald arff oc gield, som epter hindes affgangen hosbund for:ne Erich Lange kunde arffues, were sikh goetz, penge, lössöre eller huad som heldst thett were kunde, da sagde wii derpaa saaledis aff for rette, att for:ne frue Sophia Brahe bör for thenne for:ne frue Margrette Randtzous steffningh och thiltalle quitt att were, och skall ingen kost och theering giffuis for wor steffningh i denne sagh. Datum vt supra.

Av den här avtryckta herredagsdomen framgår, att Sophia Brahe¹⁾ med sin make Erik Lange till Engelsholm och Solvig den 26 maj 1602 lemnat Bendix Rantzau, dåvarande kunglig länsman på Åstrup, en förskrivning å en större summa penningar med förpliktelse att infria denna innan s:t Mårtens dag samma år eller i vidrigt fall vid samma tid hålla »indlager» i Kiel; enligt samma förskrivning har Sophia Brahe därutöver jemte sin man medgivit långivaren att tills betalningen fullgjorts, lyfta och behålla vad som kunde till-

¹⁾ För Sophia Brahes historia jmf. Historisk tidskrift för Skåneland II, 38, och där anförd litteratur; därutöver F. R. Friis, Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring (1905).

falla dem i arv. Å denna förskrivning erhöll Bendix Rantzau kunglig dom den 22 juni 1604. Förskrivningen var emellertid, då Sophia Brahes broder Knud Brahe avled den 3 februari 1615, ännu icke infriad, och med tanke på det arv, som efter honom skulle tillfalla system, stämde då Bendix Rantzaus dotter Margrete henne för kapital och räntor med begäran att i händelse av utebliven betalning utbekomma denna i arvet. Då målet förekom inför konungen, har å Sophia Brahes vägnar infunnit sig hennes son, riksrådet Tage Thott till Eriksholm, och efter det att denne lett i bevis, att hans moder under laga former gjort sig urarva efter Erik Lange, Sophia Brahe till alla delar blivit frifunnen för Margrete Rantzaus stämning och åtal.

Den förskrivning, om vilken denna herredagsdom handlar, utfärdades under den väl mest kritiska perioden av Sophia Brahes liv. På Hven hade hon hos sin broder Tyge gjort Erik Langes bekantskap och 1590 trolovats med denne. Men redan i januari 1592 hade Erik Lange lemnat Danmark och begett sig till Tyskland; ivrigt upptagen av kemiska studier och av konsten att göra guld, dröjde han där år efter år, flackande från den ena ändan av landet till den andra. Under tiden uppehöll sig Sophia Brahe omvexlande på Hven och på Eriksholm; år 1594 sände hon från det senare stället Erik Lange sin ryktbara dikt: Urania till Titan. Slutligen, sedan även hennes broder lemnat Danmark, bröt hon 1599 upp för att söka sin trolovade; hon fann honom i Nordtyskland, nedsjunken i skuld, en bruten man till själ och kropp. Under den serie av oavlåtna försakelser, som därefter följde, har det varit som Bendix Rantzau trätt emellan och förskrivningen tillkommit. Herredagsdomen visar, hur Sophia Brahe, med aldrig förlorad praktisk blick, iakttog alla lagliga former ifråga om skulden, och hur hon omsider med stöd av dessa lyckades undslippa infriandet av densamma.

Men herredagsdomen lemnar också ett par andra hittills okända uppgifter om Sophia Brahe och Erik Lange.

En bekant anekdot, meddelad av Jacob Langebek i Danske Magazin 1747, berättar, att Sophia Brahe under sin

vistelse i utlandet, kommit till Prag, men att hon vid framkomsten dit funnit sin broder Tyge, som varit i kejsarens tjänst, avliden och att hon under uppehållet i Prag varit så utblottad på allt, att hon för att uppehålla livet måst sitta på torget och sälja småkram; en dag gick så en adelsman över torget; hon har i denne igenkänt sin son herr Tage Thott och förvissat honom om vem hon var genom en signering på sitt finger. Anekdoten saknar, som redan Langebek framhållit, historisk grund. Herredagsdomen visar emellertid, att Sophia Brahe icke desto mindre verkligen kommit till Prag; hon har där över sin husbondes grav, »då han blev begravnen», av sagt sig arv och gäld efter honom.

Domen ger därutöver data för Erik Langes död och Sophia Brahes återkomst hem. Man känner tidigare, att den förre levat ännu 1613: en rättartingsdom den 12 juni d. å. bestämmer, att om han och Sophia Brahe icke sex månader senare inlöst fyra pantsatta gårdar i Konga och Bjärnarp i Onsjö härad i Skåne, dessa skulle tillfalla pantinnehavaren Sten Brahe. Enligt ett i domen anfört intyg var Erik Lange död den 19 november 1613 — årtalet 1603 tydligen ett skrivfel för 1613 liksom årtalet i den i detta sammanhang citerade skånska landstingsdomen 1604 för 1614; Sophia Brahe var vid herredagsdomens avkunnande den 3 juni 1616 återvänd hem och bosatt i Helsingör, där hon 1643 avled.

Lauritz Weibull.

Till belysning av skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden.

Under en tid, då grundskatterna ännu åvilade den svenska jorden och intresset för jordbeskattningens problem ännu var levande hos den stora allmänheten, förvånade det ofta mången, att vissa landskap tycktes framför andra vara privilegierade ur beskattningssynpunkt. Särskilt gällde detta Skåne, Blekinge och Bohuslän, där räntorna utgingo i en förhållandevis obetydlig men icke desto mindre bestämd summa penningar, medan natursystemet med alla dess olägenheter samtidigt var gällande i så gott som hela det övriga Sverige. Orättvisan i denna anordning syntes vara så mycket större, som just dessa landskap voro kända för stor rikedom på naturprodukter, varav följde att statsinkomsterna i hög grad måste bliva lidande av ett sådant privilegieväsen¹⁾.

Det bör emellertid påpekas, att även andra svenska landskap än de ovan nämnda ägde förmånen att få utgöra sina skatter i penningar, nämligen Jämtland och Härjedalen²⁾. Men betydelsen för statsverket av detta sakförhållande var här mindre, beroende på att räntorna i stor utsträckning voro indelta åt armén. Dessa landskaps relativa fattigdom bidrog för övrigt till att uppmärksamheten ej inriktade sig

¹⁾ År 1766 beräknades, att kronan härigenom årligen förlorade över en tunna guld.

²⁾ En uppgift i Karolinska Förbundets Årsbok 1916, sid. 218, att räntorna i Jämtland och Härjedalen vid 1700-talets början utgätt i persedlar, rättas härigenom.

på deras förhållanden. Att det olika värdebedömandet av de norra och södra landskapen icke var främmande för samtiden, skönjes klart i 1700-talets riksdagsakter. Ty enligt protokollens vittnesbörd hände det ytterst sällan, att frågor rörande Jämtlands och Härjedalens grundskatter voro under debatt, men däremot förekom det ganska ofta, då skatteförenklingensfrågan¹⁾ var före i bondeståndet, att någon medlem uppställde skatteförhållandena i Skåne, Blekinge och Bohuslän såsom det ideal, varefter allmogen i övriga delar av landet borde sträva²⁾. Som ett ytterligare stöd för de norra provinsernas ringa betydelse i skattehänseende kan anföras, att Härjedalen ännu vid 1700-talets början saknade en verklig jordebok. Räntorna från detta landskap uppbyros i stället efter vissa årligen upprättade längder.

Om man således bortser från de norra provinserna, kan man säga, att Skåne, Blekinge och Bohuslän tillsammans bildat en enhet ur skattesynpunkt gentemot det övriga Sverige, en enhet, som bestått under nära två århundraden, och varav vissa spår ännu i våra dagar kunnat iakttagas.

Om grunden och orsaken till denna undantagsställning svävade man länge i okunnighet. Redan under 1700-talet talade man gärna om »provinsernas urgamla rätt att betala sina räntor i kontanta penningar»³⁾. Man menade, att penningssystemet varit rådande i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den danska tiden, och att den svenska statsmakten efter 1658 endast stadfäst — eller rättare sagt måst stadfästa — ett förhållande, som redan då under långliga tider ägt bestånd. I den senare litteraturen har man visserligen frångått denna ståndpunkt⁴⁾, men ännu saknas tillförlitliga och mera ingående upplysningar om denna nog så viktiga del av de tre landskapens historia. Förevarande uppsats, som icke på något sätt vill göra anspråk på någon full-

¹⁾ Ang. detta begrepp se Karolinska Förbundets Årsbok 1916, sid. 208 ff.

²⁾ Se t. ex. Bondeståndets prot. 1743 ²⁰/_s (RA).

³⁾ Se t. ex. Riksdagstidningar 1766, sid. 448.

⁴⁾ Se A. Cronholm: Skånes politiska historia II (1851) och J. F. Hellberg: Undervisning om Bohus läns hemman (1848).

ständighet, åsyftar att i allra största korthet fästa uppmärksamheten vid det säregna skatteväsen, som vid slutet av 1600-talet utbildat sig i merberörda landskap.

Vända vi oss först till Skåne och Blekinge, finna vi, att deras ordinarie räntor vid tiden för Roskildefreden icke så mycket skilde sig från de samtida svenska. *Landgillet*, som under den danska regimen motsvarade ordinarie räntan, utgjordes liksom denna principiellt i en mängd olika naturapersedlar, vilka varierade efter orternas skilda beskaffenhet ¹⁾. Kunde eller ville icke allmogen betala in natura, fingo utskylderna liksom i Sverige lösas efter den årliga markgången. Utom jordeboksräntan funnos också vissa extra ordinarie räntor, såsom kungsskatt, matskatt, grävarepenningar m. fl., ²⁾ vilka i olikhet mot de svenska utgingo dels årligen, dels då kronan behövde dem ³⁾.

För att bl. a. undersöka och bringa reda i de nyförvärvade provinsernas skatteförhållanden, utsände den svenska regeringen sommaren 1662 en kommission, bestående av generalguvernören greve Gustaf Otto Stenbock, riksskattmästaren friherre Gustaf Bonde samt överståthållaren och lagmannen över Södermanland Schering Rosenhane ⁴⁾. En av kommissionens första åtgärder blev att låta åsätta jordeböckerna kronovärde, vilket dittills i Skåne och Blekinge varit ett okänt begrepp. Ett förslag till ny jordebok med kronovärde uppsattes, uträknat efter samma grunder, som sedan 1623 varit gällande i det övriga Sverige, och den 19 september 1662 fastställdes detta förslag i Malmö av Gustaf Bonde.

Även i annan måtto sökte man bringa de skånska jordeböckerna i överensstämmelse med de svenska. Så-

¹⁾ Jfr Cronholm, a. a., som å sid. 55 meddelar uppgifter om landgillet från enskilda hemman i olika härad.

²⁾ I Orternas undervisningar, utg. av J. Falkman (1860), sid. 183, finnes förteckning på de extra ordinarie räntorna.

³⁾ S. Wägner: Skånska kommissionen af 1669—1670 (1886), 23 ff.

⁴⁾ Ang. kommissionens arbeten i övrigt se Wägner, a. a., 11 ff.

lunda infördes under loppet av år 1663 frälsehemman, prästgårdar och pantegods i guvernementets jordeböcker, vilka förut endast upptagit kronan immediate behållna hemman.¹⁾

Ännu mer ingripande tedde sig dock kommissionens verksamhet med hänsyn till de extra ordinarie räntorna. Alla dessa »plockskatter» sammanslogos redan 1662 med ständernas samtycke till en viss årlig penningränta, som kallades *terminskatten*, emedan den skulle utgå i tre terminer, nämligen vid Philippi och Jacobi (1 maj), midsommar och Mikelsmässan (29 september)²⁾. Dessutom beviljades samtidigt en *salteterskatt* med en daler s. m. för varje helt hemman. Särskilt terminskatten uppväckte stark ovilja. Då de extra ordinarie skatterna under den danska tiden utgått delvis mycket sporadiskt, var det givet, att då alla räntorna sammanslagna uttogos under loppet av ett enda år, detta skulle innebära en icke så liten skatteförhöjning. I vissa delar av landet påstodo bönderna, att de genom terminskatten t. o. m. voro tredubbelt högre beskattade än förut³⁾.

Allmogens klagomål blevo under hösten 1663 i rådet föremål för vidlyftiga överläggningar. Sjelve Gustaf Otto Stenbock, som dock varit en av de drivande krafterna vid beslutets fattande, måste medgiva, att »terminskatten var förstörande för landet», och tillstyrkte, att den skulle nedsättas⁴⁾. Någon större lindring ansåg emellertid rådet icke kunde tillåtas, men för att lugna bönderna bestämdes, att de gamla benämningarne på räntorna tills vidare skulle behållas samt dessa delvis utgöras in natura, vilket senare ansågs fördelaktigt för allmogen. I vilken omfattning detta beslut verkställes, är ej lätt att avgöra, men i varje fall synes det icke hava haft åsyftad verkan, ty redan 1668 måste

¹⁾ Se kamreraren Johan Forsmans skr. till kam.-koll. 1663 ¹⁰/₉.

²⁾ Generalguvernörens relation är tryckt i Handl. rör. Skand. Hist. XXXI, 392.

³⁾ Cronholm, a. a., 58.

⁴⁾ Wägner, a. a., 26.

regeringen medgiva en väsentlig nedsättning av terminskatten å samtliga kronohemman ¹⁾).

Det var emellertid ej endast de extra ordinarie skatterna, som bönderna funno tryckande. På flera håll klagades allmänt, att även landgillet var för högt åsatt ²⁾). För att afhjälpa eventuella brister i detta avseende tillsattes 1670 en jordrevningskommission, som redan samma år påbörjade sitt arbete. Instruktionen utfärdades i Hälsingborg den 1 maj 1670 av rikskammarrådet Claës Rålamb och presidenten i Svea hovrätt Johan Gyllenstierna, båda medlemmar av skånska kommissionen ³⁾). Genom landshövding Leijonschölds förmedling utsågos vissa personer, såväl adelsmän som andra, vilka på grund av sin kännedom om orten kunde användas vid förrättningen ⁴⁾).

1671 års skånska jordrevning blev i viss mån ett hastverk. Tvärt emot instruktionens tydliga föreskrifter uraktlåto ofta kommissarierna att låta uppmäta jorden, utan beräknade istället såväl mantal som ränta efter de uppgifter, som de kunde erhålla av bönderna själva. Följden blev, att jorden ofta uppskattades än för högt, än för lågt i förhållande till hemmanens bärkraft. I åtta olika skånska härader genomfördes ingen som helst förändring vare sig av mantalet eller av räntan ⁵⁾).

I och med jordrevningens fullbordan ansågs, att förut-

¹⁾ Wägner, a. a., 26, anser, att även saltpeterskatten inberäknades i denna nedsättning, men detta kan så mycket mindre vara fallet, som saltpeterskatten just nämnda år (1668) förhöjdes med 27 öre för varje hemman. Se härom Orternas undervisningar, 183.

²⁾ Se t. ex. landshövding Augustin Leijonschölds brev till kam.-koll. 1670 ²⁰/₉.

³⁾ Den tryckta instruktionen har ett annat datum, nämligen den 4 september 1671. Jfr Cronholm, a. a., 172. G. Thulin: Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen (1911), sid. 170, antager med anledning härav, att instruktionen år 1671 blivit förnyad.

⁴⁾ Cronholm, a. a., 173 upptager en förteckning på dessa personer.

⁵⁾ Cronholm, a. a., 173; Thulin, a. a., 170. Se vidare kam.-koll. skr. till Jörgen Krabbe 1670 ²⁰/₁₀ (KA) samt generalguvernören Rutger von Aschebergs brev till Kungl. Maj:t 1686 ¹/₅.

sättningar skapats för indelningsverkets genomförande. Redan 1684 var indelningsverket i Skåne så tillvida färdigt, att regementen och kompanier erhållit fulla antalet av sina rusthåll, men ändamålet var likväl härigenom icke vunnet, då monterings- (munderings-) skyldigheten icke kunde begynna, förrän de svaga rusthållen blivit förbättrade ¹⁾). Det visade sig dock samtidigt, att man vid den skånska indelningen icke kunde följa 1671 års jordrevning, ty räntorna stodo i allmänhet icke i någon rimlig proportion till hemmantalet, och exempelvis havrejordens förhållande till råg- eller kornland var icke tillfredsställande uttrönt. I stället för mantalet måste man tillgripa jordegendomens värde som grund för indelningen ²⁾). Generalguvernören påvisade missförhållandet flerfaldiga gånger i brev till regeringen och anhöll samtidigt om en ny jordrevning ³⁾). En sådan kom också till stånd i Skåne 1687. Åtskilliga hemman blevo härigenom ånyo skattelagda, heter det i generalguvernörens skrivelse härom, »så till hemmantal som ordinarie ränta, somliga förhöjda men största delen förmedlade.» Redan påföljande år var jordrevningen slutförd och dess resultat infördes i 1688 års jordebok ⁴⁾).

¹⁾ Cronholm, a. a., 404.

²⁾ Jfr instruktionen för indelnings- och jordrevningskommissionen 1687 ^{14/1} § 1. Denna instruktion är delvis tryckt i C. H. Ridderståhls för sin tid förtjänstfulla utredning, benämnd »Oförgripeliga tankar om kronans urgamla rätt till dess jordeboks räntors åtnjutande in natura uti Skåne och Bohuslän» (Sthlm 1766), sid. 47 ff. Arbetet torde vara mindre känt. Detsamma gäller även om ett annat hithörande arbete av C. H. Ridderståhl, utgivet 1772 under titeln: »Oförgripeliga tankar, at skånske, bohusländske och blekingske provincernes räntegifvare äro genom de med Danmark ingångne 1658 och 1660 årens fredsfördrag samt hädaneftär år 1662 upprättade Malmö recess, förbundne till Kungl. Maj:t och Kronan utbetala jordeboksräntorna af såväl de oindelade som indelade krono- och skattehemman på lika och enahanda sätt som Halland till närvarande tid sina jordeboksräntor in natura eller efter markegång med penningar, aldenstund den senare, tillika med de förra, äro på en dag och genom en och samma fred med Sverige incorporerade.»

³⁾ Se olika brev från generalguvernören till Kungl. Maj:t 1681—86.

⁴⁾ Generalguvernörens skr. till kam.-koll. 1688 ^{10/11}.

1671 års jordrevning i Blekinge försiggick efter enahanda regler som å den skånska skogsbygden. På grund av allmogens klagomål ägde förnyad jordrevning rum i Listers härad 1685 och 1687, det sistnämnda året även beträffande vissa hemman i Östra härad ¹⁾).

En fråga, som mer än en gång återkommer i generalguvernörens skrivelser, gällde den norm, efter vilken kronans räntor skulle utgöras. Detta spörsmål hade blivit aktuellt redan före 1671 års jordrevning och hade sin orsak i det märkliga faktum, att kronovärdet inom kort visade sig vara betydligt högre än det gängse varupriset, ett faktum, som saknade sitt motstycke i hela det övriga Sverige. Allmogen begärde upprepade gånger att få betala räntorna in natura efter årlig markegång, såsom de förut varit vana, men fogden fordrade istället penningar efter kronovärdering. I en skrivelse, daterad den 20 september 1670, frambar landshövding Leijonschöld allmogens klagomål till kammarkollegium. Bönderna hade måst betala en skatt efter nio mark tunnan för kornet såsom utgörande kronovärde, hette det här bl. a., men då de sålde samma tunna på torget, kunde de omöjligt erhålla mer än sex eller högst sju mark för densamma. Från annat håll berättades ungefär samtidigt, att markegången på vissa orter hade sjunkit ända ned till tre mark ²⁾). Följden blev, att bondens utskylder i dessa fall oskäligt ökades med minst en halv och stundom flera tunnor korn utöver den enda tunna, som han enligt jordeboken kunde vara skyldig att erlægga. Frågan behandlades i kammarkollegium under juni och juli månader 1671, och här framskymtar den synpunkten på allvar, att man borde uttaga de skånska hemmansräntorna i penningar, »eftersom per-

¹⁾ Jordrevningskommissionens protokoll i Landsarkivet i Lund. Se vidare 1687 års brevbok i KA. samt Sandb. Saml. CC, sid. 972.

²⁾ Cronholm, a. a., 54—55. År 1673 yttrades, att spannmålen de senare åren hade varit i så lågt pris, att bonden måst sälja tre tunnor och däröver för att betala en tunnas kronovärde.

sedlarne för bättre köp kunna fås på den orten än kronovärderingen är»¹⁾).

Kungl. Maj:t, till vilken ärendet remitterades, ville emellertid ännu icke — åtminstone formellt — låta det gå så långt. Genom brev till kammarkollegium den 12 september 1673 resolverades nämligen, att bönderna i Skåne och Blekinge skulle få leverera sina utlagor »in natura efter markegången», men om denna understege kronovärdet, skulle de därutöver betala med spannmål jämt så mycket, som behövdes för att täcka prisskillnaden. Om kronans motiv vid detta besluts fattande behöver man heller icke sväva i okunnighet, ty i resolutionen angavs detta vara, att tillväggångssättet lände magasinerna till befordring. Men i själva verket kan ett djupare motiv spåras. Vare sig räntorna utgjordes i penningar eller in natura, skulle kronovärdet vara det »fundament», varefter skatten principiellt skulle beräknas. Kronovärdet utgjorde med andra ord enligt samtidens åskådningssätt det minimum, som kronan under alla omständigheter hade rätt att utkräva.

1673 års resolution hade endast avseende å kronan behållna hemman. Å de indelta hemmanen blev emellertid förhållandet ett annat, i det att räntorna här i allt större utsträckning kommo att utkrävas i penningar²⁾. Detta kunde också ske så mycket lättare, som de indelta officerarne inom kort till stöd för sin fordran kunde åberopa en över hela riket gällande författning. 1684 års reglemente, som avsåg att fastställa förhållandet mellan indelningshavare och bönder, stadgade nämligen, att räntorna skulle utgöras i persedlar. Yrkade emellertid bonden att få lösa, hette det vidare, skulle betalning erläggas efter markegångspris, men om

¹⁾ Se kam.-koll. prot. 1671 $\frac{8}{6}$ och $\frac{21}{7}$. Dessa dagar bestämdes också den jordeboksmetod, som efter jordrevningens avslutande skulle komma att bliva gemensamt gällande för såväl Skåne som Blekinge. Att metoden även gällde för det sistnämnda landskapet framgår med full tydlighet av ingressen till 1683 års jordebok för Blekinge (KA).

²⁾ Frälsehemman betalade däremot fortfarande sina räntor in natura enligt den ordning, som var gällande före 1673. Jfr Ridderståhl, a. a., 23.

indelningshavaren hellre ville hava penningar, måste han nöja sig med kronovärdet. De skånska indelningshavarna underläto ej heller att begagna sig härav, vilket för övrigt var så mycket naturligare, som hela indelningsverket var grundat just på kronovärdering. Saken riktade emellertid konungens uppmärksamhet åt detta håll, och enligt den instruktion, som han 1687 utfärdade för en ny jordrevnings- och indelningskommission, skulle kommissarierna bl. a. också undersöka, om icke penningsystemet vore det fördelaktigaste även för kronan. Kammarkollegium hade även 1683 yttrat sig över denna fråga, men det hade denna gång på det bestämdaste framhållit, att de skånska och blekingska hemmansröntorna liksom förut de svenska borde utgå i persedlar ¹⁾.

Medlemmarne i 1687 års kommission voro av olika meningar. Om skatten fastställdes till penningar var det visserligen för ögonblicket till fördel för kronan, men med penningvärdets fall kunde denna inom kort lätt komma att förlora på saken. Slutligen enades man dock om kontant betalning efter kronovärde, emedan medel i rikt mått behövdes, och Kungl. Maj:t dessutom alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Kommissionens skrivelse till konungen i ämnet stadfästes av denne den 18 maj 1687, och från och med 1688 blev skatteförenklingsprincipen slutgiltigt gällande även för kronans räntor såväl i Skåne som Blekinge ²⁾. Enligt 1695 års reglemente för skånska indelningsverket erhöll dock indelningshavaren sedermera rätt att erhålla dagsverken in natura mot ringa kontant ersättning.

Övergå vi härifrån till en granskning av Bohusläns

¹⁾ Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1683 ²⁰/10.

²⁾ Här bör kanske påpekas, att den tillfälligheten, att räntepersedlarne ett visst år uteslötos ur jordeboken, icke, såsom man förut antagit, haft direkt samband med frågan om räntornas utgörande in natura eller i penningar. Även om skatteförenkling var rådande i ett län, hade å andra sidan kammarkollegium behov av en specificerad persedeljordebok, till vilken hänsyn ofta måste tagas bl. a. vid de förmedlingar och skattläggningar, som senare kunde komma att övergå länet.

skatteväsen under slutet av den norsk-danska perioden, finna vi här en helt annan utgångspunkt än den, vi påträffat i vår undersökning rörande Skåne och Blekinge ¹⁾. Visserligen utgick den ordinarie räntan eller *landskylden*, som den här kallas, vid 1600-talets början in natura, men en ändring i detta förhållande skedde redan 1648. Sistnämnda år bortförläntes nämligen hela Bohuslän till ståthållaren Ivar Krabbe, varigenom han blev berättigad att för egen del uppbära alla i jordeboken förekommande räntepersedlar huvudsakligen mot inlevererandet av en viss årlig summa penningar ²⁾. Ståthållaren överenskom då omedelbart med allmogen, att naturapersedlarne skulle utbytas mot ett visst penningvärde, som årligen skulle erläggas vid den tid, Krabbe bestämde. Denna överenskommelse är utgångspunkten för det ständiga kronovärdet i Bohuslän. Ty väl återtog den danske konungen förläningen redan 1651, men han föreskrev därjämte, att utskylderna fortfarande skulle uppbäras till det belopp, som näst föregående årens längder utvisade. Efter den svenska erövringen fick landsbokhållaren Arvid Andersson 1659 i uppdrag att författa den första svenska jordeboken för Bohuslän, och till grundval för arbetet lades då den gamla persedeljordeboken jämte de särskilda längder över kronovärdet, vilka hade använts av slottshövitsmannen på Bohus vid skatternas indrivande ³⁾. Under året 1659, då landsbokhållarens utredning ännu pågick, synes skatten åtminstone delvis hava utgått in natura ⁴⁾, men så snart man från svensk sida fått visshet om att räntorna under den danska tiden betalats med penningar, lät man det förbliva vid det gamla, då man vid denna tid så mycket som möjligt ville undvika stora förändringar i de erövrade provinserna. Därtill bidrog nog också den stora fördelen för

¹⁾ Jfr Hellberg, a. a., 20 ff.

²⁾ Förläningsbrevet finnes tryckt hos A. E. Holmberg: Bohusläns historia och beskrivning I (1867).

³⁾ Detta förklarar olikheten mellan jordeboken i Bohuslän å ena sidan samt den i Skåne och Blekinge å den andra.

⁴⁾ Se kam.-koll. arkivundersökning 1823 ^{20/1}.

kronan, ty kronovärdet i Bohuslän var betydligt högre än den vanliga svenska kronovärderingen, beroende på att det blivit åsatt så mycket senare än denna. Så stod en tunna spannmål och ett lispund smör i Bohuslän till resp. 3 och 2:8 daler s. m., medan motsvarande belopp i övriga landskap var 2:8 och 1:20 daler s. m.¹⁾

Samtidigt med 1662 års skånska kommission utsände den svenska regeringen till Bohuslän en annan kommission, bestående av riksrådet Bengt Skytte och guvernören Harald Stake för att särskilt ordna provinsens beskattning²⁾. Lantmätaren Kettel Classon Felterus³⁾ fick i uppdrag att med biträde av fogdar, länsmän och lagrättsmän hålla jordrevningar för att undersöka hemmanens bärkraft, och under loppet av åren 1662—66 kommo åtskilliga förhöjningar till stånd såväl i mantal som räntor. De extra ordinarie räntorna, som utgingo vid sidan av landskylden, voro i Bohuslän huvudsakligen fyra, nämligen sölvs katt eller kontribution, arbetspenningar, skjutfärdspenningar och skrivareorten. Av dessa höjdes sölvs katten, som var den förnämsta inkomstkällan, genom särskilt beslut år 1666 från 5 daler till 7 daler 16 öre för varje helt hemman⁴⁾. Från denna avgift voro endast adelns säterier och veckodagstjänare fria. Samma tendens som i Skåne och Blekinge gjorde sig alltså här gällande, att med alla medel utnyttja de nyförvärvade provinsernas skatteförmåga⁵⁾.

Vid riksdagen 1668 besvarade sig allmogens samtliga

¹⁾ Se vidare Orternas undervisningar, 81 ff.

²⁾ »Handlingar till 1662 års kungliga kommission i Bohuslän» äro av C. O. Arcadius meddelade i »Bidrag till Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia» 1882, II, 428—451. Jfr W. Tham: Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af 17:de århundradet, I (1845—47), sid. 227.

³⁾ C. O. Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige (1883), sid. 52, har av misstag givit lantmätaren namnet Kittel Klasson Fetterus. Jfr V. Ekstrand: Svenska landtmätare 1628—1900, sid. 172.

⁴⁾ Hellberg, a. a., 26.

⁵⁾ Jfr förmyndarregeringens brev till kam.-koll. 1668 ¹²/₈ ang. mantalspenningarnes introducerande i Bohuslän.

ombud från Bohuslän över den verkställda jordrevningen. Regeringen, som remitterade ärendet till guvernören, gav denne samtidigt i uppdrag att anställa ny rannsaking och skattläggning, men som denna resolution icke syntes hava haft önskad påföljd, förnyades klagomålen vid såväl 1680 som 1682 års riksdag. Vid det sistnämnda tillfället hänvisade konungen de klagande till den skattläggning, som inom den närmaste framtiden skulle komma att verkställas i samband med indelningsverkets genomförande, och vid vilken »var och en» skulle »vederfaras rättvisa». Den åsyftade skattläggningen kom också till stånd 1685¹⁾.

Även i Bohuslän uppkom snart frågan om räntepersedlarnes utgående in natura eller i penningar. Bönderna klagade redan 1662 vid kommissariernas ankomst och bådo att få betala skatten i persedlar »med sedvanlig vikt och mål eller penningar efter markegång»²⁾. Men kunde detta icke beviljas i Skåne, så gick det ännu mindre för sig i Bohuslän, där kronan som stöd för sina krav kunde åberopa förhållanden, som varit gällande redan under den danska tiden. I kammarkollegium var frågan före under sommaren och hösten 1670, men kollegiet ville icke fatta något avgörande beslut, utan ställde saken på framtiden³⁾. Allmogen gjorde då ett försök att få kronovärdet bragt i överensstämmelse med den vanliga svenska kronovärderingen, men också denna begäran avvisades upprepade gånger, senast i kungliga brevet den 16 januari 1694, som en gång för alla bestämde, att den förutvarande kronovärderingen skulle bibehållas oförändrad, »såsom den varit, alltsedan landet kom under Sveriges krona»⁴⁾. De partiella skattläggningar, som

1) Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige, 53.

2) Se Kungl. kommissariernas resolution och förklaring 1662 ^{6/9} över de postulater och besvärspunkter, som allmogen i Bohuslän underdånigst insinuerat haver.

3) Kam.-koll. resolution och förklaring 1670 ^{17/12}.

4) Jfr kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1694 ^{12/1} samt kungl. brevet 1686 ^{26/6} med fastställelse å det ständiga kronovärdet på hemmansräntorna till civilstatens tjänstemän såsom löneinkomst. Se också Ridderstål, a. a., 17.

under 1690-talet talrikt förekommo över hela länet bilda slutstenen i det arbete, som åsyftade att ordna det bohuslänska skatteväsendet efter penningssystemets principer¹⁾.

Under den danska tiden upptogs *tionden* såväl i Skåne och Blekinge som i Bohuslän genom ett slags arrendesystem, som kallades *tiondestädja*. Vissa personer hade nämligen här erhållit tillåtelse att uppbära tionden från vissa socknar, mot det att de årligen betalade en bestämd avgift till kronan. Ursprungligen hade endast frälsemännen haft denna rätt, den ansågs t. o. m. ingå i deras privilegier, men småningom hade även andra kommit att begagna sig av densamma. Arrendatorerna lyckades därvid bereda sig en icke obetydlig inkomst. Klagomål förspordes allt som oftast, men synas till en början ej hava lett till någon påföljd. I Kungl. Maj:ts resolution på allmogens allmänna besvär 1675 omtalas, att bönderna från ovannämnda provinser »vid alla riksdagar, jämväl ock dem mellan, äro med deras besvär och klagomål inkomna, huruledes tiondestädjarne icke allenast stegra och förhöja för dem tiondeavgiften utan ock eljest på varjehanda sätt besvärliga falla»²⁾. Slutligen 1681 upphävde Karl XI till största delen arrendesystemet för att ersätta det samma med *tiondesättning*³⁾. Allmogen borde hädanefter, såsom man under 1600-talet uttryckte saken, själv få arrendera sin tionde.

Meningen med *tiondesättningen*, som samtidigt infördes i en mängd andra landskap⁴⁾, var bl. a., att *tionden* genom att fastställas till en viss årlig avgäld in natura eller eventuellt i penningar skulle kunna uppbringas till en betydligt ökad inkomst för kronan. En annan given fördel närmast

¹⁾ 1690 års skattläggningsmetod samt persedelundervisningarne finnas i sin helhet tryckta hos Hellberg, a. a., 36 ff.

²⁾ Se årstrycket 1675 ²/₁₀.

³⁾ Kungl. Maj:ts resolution 1681 ⁶/₈ öfver några ärenden skånske generalgouvernementsväsendet angående.

⁴⁾ Se härom J. E. Almquist: Grundskatternas förenkling under Karl XII:s regering i samband med ny jordeboksmetod (Lund 1917), sid. 23.

för statsregleringen var, att tiondesättningen möjliggjorde en något så när säker förhandsberäkning, hur mycket tionde skulle komma att inflyta i kronans magasin eller kassor. Förslagsställaren till denna beskattningsreform var landshövding Axel Stålarms, som under en resa i Östergötland gjort konungen uppmärksam på de fördelar, som härigenom skulle kunna vinnas ¹⁾. Tiondekommissioner utsändes från och med 1681 till de olika länen, vilka skulle överenskomma med allmogen om villkoren för tiondens fixering. Kommissarierna foro understundom hårdhänt fram mot bönderna, vilkas uppgifter i regel icke utmärkte sig för större sanningsenlighet. Om de kontroverser, till vilka tiondesättningen i Skåne ²⁾ kunde föranleda, lämnar en inlaga från bönderna i Gråmanstorp upplysning ³⁾. Då allmogen icke ville godkänna den av kommissarierna föreslagna avgälden, berättas det här, blevo dess förnämsta män satta i tre dagars arrest, varefter de anmäldes för generalguvernören i Malmö. Denne befallde, att böndernas ombud skulle infinna sig hos honom, men då de väl anlant till Malmö, blevo de satta i fängsligt förvar — på vems befallning angives icke —, och där kvarhöllos de under tre veckor. Sedan de blivit lössläppta och klagat sin nöd för generalguvernören, lovade denne, att det icke skulle vederfaras dem någon orätt. Under tiden hade emellertid tiondesättningen utan deras medverkan kommit till stånd, och relationen slutar också med en klagan över att tionden »är ganska för hög satt, så att vi den slätt intet mäktat att utgiva».

Hur mycken tilltro, som bör lämnas åt denna och dylika framställningar, må lämnas därhän, men faktum kvarstår, att klagan var allmän. Överallt i landet gjorde bönderna buller och anhöllo slutligen på riksdagen 1683 att få förbliva vid den vanliga tionden och icke taxeras till någon

¹⁾ Jfr kungl. brevet 1681 ⁶/_s.

²⁾ I spetsen för tiondekommissionen i Skåne stodo förutvarande generalproviantmästaren Gabriel Hilleton och kyrkoinspektoren Niclas Creuger, för vilka instruktion utfärdats av generalguvernören 1681 ²⁴/₁₀.

³⁾ Relationen är tryckt i Grundskattehistoriskt arkiv, utg. av J. E. Hultgren (1885), n:o 267.

årlig ränta. Detta avslogs emellertid med den motiveringen, att tiondesättningarna »skett med allmogens goda vilja och samtycke»¹⁾.

I Skåne och Blekinge kom dock en förändring i detta avseende till stånd, vare sig detta berodde på att man icke ville spänna bågen för högt i de nyerövrade provinserna eller på att själva tiondesättningen av höga vederbörande befunnits oskäligt hög. Tvenne kungliga brev den 15 juli och den 3 augusti 1690 förordnade nämligen, att tiondesättningen i Skåne och Blekinge skulle nedsättas med en tredjedel. Dock tillades, att denna nedsättning endast skulle komma dem till godo, »som oundgängligen kunde befinnas en lindring betarva», och i varje fall icke träda i kraft förrän följande år, emedan inkomsten redan var beräknad för det innevarande. Så skedde även, och »1691 års tiondesättning», för vilken utförliga längder upprättades, kom sedan att gälla oavbrutet i Skåne och Blekinge²⁾.

I Bohuslän fastställdes tiondesättningen först 1694 genom en kommission, i vilken landshövding J. B. von Schönleben var ordförande och landskamreraren och landssekreteraren samt häradshövdingar, landsbetjänter, präster, häradsnämnder och kyrkornas sexmän i de olika orterna voro bisittare. Vid uppskattningen lades till grund dels tre års tiondesättning (åren 1685—87) efter den gamla metoden med taxering av edsvurna män, dels de tre sista årens (1691—93) uppskattning efter räkning och provtröskning, dels åbornas frivilliga anbud³⁾.

¹⁾ Res. på allmogens besvär 1683 § 23.

²⁾ I en riksdagsskrivelse 1727 ²/₈ (tryckt i Svenska Riksdagsakter, Ser. 2, II: 286) räknas Malmöhus län till en grupp, som förut icke haft, men numera åstundade tiondesättning. Detta måste bero på ett missförstånd.

³⁾ Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige, 55. Jfr Hellberg, a. a., 101. Före tiondesättningen förekom det, att allmogen i Bohuslän löste tiondekapparna med penningar. Se ang. detta »Kungl. Maj:ts resolution och förklaring 1686 ¹⁰/₁₁ på de besvär och klagepunkter, som dess trogna undersåtar uti Bohuslän hava genom deras fullmäktig till denna riksdag insinuerat låtit.»

Som förut är antytt, utgingo hemmansräntorna i det övriga Sverige till största delen in natura. Under det stora nordiska kriget visade sig emellertid detta system föga ändamålsenligt, särskilt efter 1709 års nederlag, då penningar mer än någonsin behövdes för att avvärja den hotande utrikespolitiska situationen. Sedan uppslag givits redan på 1710 års ständermöte, ankom 1712 från Bender ett kungligt brev till kammarkollegium, vari detta anbefalldes att utreda frågan, om icke räntorna skulle kunna sammanslås till en viss summa penningar i ond och god tid¹⁾. Då kammarkollegium i maj 1716 ännu icke inkommit med något betänkande i frågan, miste emellertid Karl XII tålmodet och lät själv utarbeta ett kortfattat förslag till skatteförenkling, vilket tillställdes kollegiet med uttrycklig befallning, »att våra räntor på det sättet till en begynnelse för innevarande år skola uppbäras.» Förslaget är i detta sammanhang av intresse, emedan det uppenbarligen blivit påverkat av skatteförhållandena i Skåne och Bohuslän, där Karl XII uppehållit sig alltsedan hemkomsten från utlandet, och där han således varit i tillfälle att taga kännedom av desamma; det innehöll kort och gott ett formulär, enligt vilket uppbördsmannen skulle uppbära räntorna i penningar efter jordeböckernas kronovärde. Formuläret skulle enligt sin lydelse tillställas »alla undersåtarne i vart härad.»

1716 års skatteförenklingsmetod kom dock ej länge att äga bestånd, och avsikten med densamma var väl redan från början, att den skulle utgöra ett provisorium. Kammarkollegium hade under tiden hunnit utarbeta detaljerade förslag till ny jordeboksmetod för så gott som varje län med undantag för de av fienden ockuperade, och denna jordeboksmetod stadfästes av konungen den 13 december 1717, sedan ändring vidtagits för de åt militien anslagna hemmanen, som fortfarande skulle utgöra sina räntor in natura.

1718 års jordeboksmetod, så kallad emedan den trädde i kraft först detta år, skiljer sig betydligt från sina före-

¹⁾ Se härom närmare J. E. Almquist, a. a., 17 ff.

gångare såväl i formellt som i reelt avseende. Huvudtitlarne sattes till trenne, nämligen skatte, krono och frälse¹⁾. 1600-talets många extra ordinarie räntor, vilka småningom blivit ständiga, infördes nu under det gemensamma namnet mantals- eller hemmantalsräntan i räkenskaperna under varje hemman vid sidan av den likaledes sammanslagna jordeboksräntan. Båda dessa huvudräntor voro, såvida hemmanet hörde till de kronan behållna, uträknade i penningar efter ett ständigt markegångsvärde, som erhållits genom att taga medeltalet av tio förflutna års markegång, samt hopsummerade till en särskild kolumn i jordeboken²⁾. 1718 års skatteförenklingsmetod innebar alltså till skillnad mot den av år 1716 på samma gång en jordeboksförhöjning för kronan behållna hemman, och något kronovärde ansågs icke längre behöva beräknas för desamma. Var hemmanet däremot indelt, eller disponerades räntan eljest av enskild person, ersattes det ständiga markegångspriset med vanlig kronovärdering. Detsamma var också fallet vid köpe- och bytesfrälsegodsen, och detta motiverades med att uträkningarna och likvidationerna just grundade sig på kronovärdet³⁾. Övriga frälsehemman infördes däremot utan någon ränta på det gamla sättet. Ännu en märklig nyhet var, att tionden, uträknad till ett fastställt pris med tiondesättningen såsom norm, infördes i jordeboken. Tiondelängderna blevo härigenom obehövlige. Kungs- och ladugårdar samt kronan behållna lägenheter skulle i räkenskaperna placeras sist för varje socken. Alla förmedlingar skulle observeras och »avhysta och ålagda hemman» endast införas med sina namn utan angiven ränta. Obefintliga hemman skulle däremot alldeles uteslutas. Räkenskapsåret skulle räknas från mars till mars. Alla bråkdelar av värden försvunno, och skatterna beräknades endast i daler och ören.

¹⁾ I 1696 års jordeboksmetod, då en dylik indelning första gången ägde rum, voro huvudtitlarne fyra.

²⁾ Medelmarkegångspriset för t. ex. spannmål belöpte sig i de flesta länen till tre daler s. m. tunnan.

³⁾ Kam.-koll. skr. till orterna 1718 $\frac{6}{5}$.

Nu uppstår frågan, huruvida 1718 års jordeboksmetod även tillämpats i Skåne, Blekinge och Bohuslän. Det kunde synas obehövt att införa densamma i dessa provinser, då skatteförenkling här redan förut var verkställd. Jordeboksmetoden åsyftade i stort sett ingenting annat än att samman-slå de olika naturapersedlarne till en enda penningssumma, vilken, som det hette, skulle utgå i ond och god tid, och detta system var ju redan genomfört i de omförmälda landskapen. För att besvara detta spörsmål i sin helhet blir det nödvändigt att företaga en undersökning av vart och ett av de fyra länen för sig.

En gemensam princip för de län, där penningssystem efter kronovärde var gällande, torde kunna utläsas ur det formulär till jordebok, vilket kammarkollegium den 7 februari 1718 avsånde till orterna. Det heter nämligen här bl. a.: »Men vore några persedlar, som av gammalt ingen förhöjning varit undergivne utan blivit betalda antingen i själva persedeln eller med penningar efter kronovärdering, så bliver det vid det, som av gammalt varit, och slås sådana persedlars värde allenast efter kronovärdering till räntan»¹⁾. Någon jordeboksförhöjning eller något medelmarkegångspris skulle med andra ord icke kunna åsättas de förutvarande ordinarie räntorna i Skåne, Blekinge och Bohuslän.

Vad först Blekinge och Malmöhus län beträffar, genomfördes den nya jordeboksmetoden respektive 1718 och 1719. Fyra huvudräntor upptogs, dels jordeboksräntan, vilken utgick med samma belopp, som under föregående år utgjort ordinarie ränta, dels terminskatten och saltpeterskatten, vilka efter 1725 sammanslogos till hemmantalsräntan, och dels slutligen kronotionden, som var uträknad efter ett pris av tre daler s. m. för tunnan. Under perioden 1719—24 förekommer i jordeböckerna endast titeln »årliga jordeboksräntan», men en jämförelse ger vid handen, att denna benämning till sitt belopp fullt motsvarade alla de ovan angivna huvudräntorna. 1725 års nya jordeboksmetod²⁾ åstadkom

¹⁾ Cit. efter Sandb. Saml. C., sid. 153 (KA).

²⁾ Ang. denna se J. E. Almquist, a. a., 41.

ingen förändring i Blekinge län; och det var först år 1730, som en av dess principer blev tillämpad, nämligen tiondens borttagande ur jordeböckerna.

I Göteborgs och Bohuslän infördes metoden från och med 1719. Huvudräntorna voro här av flera slag, i det de extra ordinarie räntorna nämnda år upptogos specificerade vid sidan av jordeboksräntan och kronotionden. Det följande året sammanslogos alla de olika räntorna i en gemensam summa under titeln årliga jordeboksräntan, utan någon som helst specificering. Detta fortgick till 1725, då ny jordeboksmetod trädde i kraft och »den årliga jordeboksräntan» uppdelades på tvenne poster, dels jordeboksräntan och dels hemmantalsräntan, varemot kronotionden, som dittills ingått i den årliga jordeboksräntan, alldeles bortföll.

I Kristianstads län slutligen kom 1718 års jordeboksmetod aldrig att införas. Under hela tiden mellan 1718—24 upptogs endast den ursprungliga ordinarie räntan i jordeboken. Först 1725 tillkom en hemmantalsränta vid sidan av den ordinarie räntan, vilken sistnämnda samtidigt bytte namn och i likhet med motsvarande ränta i övriga län erhöi benämningen jordeboksräntan. Tionden kom av detta skäl icke att upptagas i detta läns jordebok.

En jämförelse mellan jordeboksräntan före och efter den nya metodens införande visar, att slutsumman för varje hemman genom reformen ungefär fördubblats mot förut ¹⁾. Detta behövde dock icke innebära någon som helst förhöjning av skatten, ty i den senare slutsumman ingingo såväl alla sammanslagna extra ordinarie räntor som kronotionden, vilka skattetitlar förut icke upptagits i jordeboken. En undersökning ger också vid handen, att skåten i sin helhet genom jordeboksmetoden snarare blivit sänkt än förhöjd.

¹⁾ Se t. ex. följande utdrag ur Malmöhus läns jordebok: ⁷/₁₆ mantal Simblinge n:o 1 i Simblinge socken av Wemmenhøgs härad

räntor 1718	15 daler 27 öre 6 penningar
» 1719	30 » 11 » —

Kronotionden t. ex., som förut utgått i ett bestämt antal tunnor spannmål, beräknades numera efter ett fixt pris, vanligen tre daler s. m. per tunna, vilket motsvarade det uträknade medelmarkegångspriset för tioårsperioden 1706—1716. Men vid tiden för jordeboksmetodens genomförande voro spannmålsprisen fem till sjudubbelt högre än det ständiga markegångsvärdet¹⁾.

Att priset just vid denna tidpunkt stod så synnerligen högt, hade sina särskilda orsaker. Karl XII hade nämligen genom upprepade påbud tillåtit undersåtarne att betala alla ordinarie skatter med nödmynt och myntsedlar²⁾. Och sådana betalningsmedel hade allmogen gott om. Borgarne klagade också allmänt 1718, att bönderna voro alltför bemedlade och därför ej brydde sig om att införa några varor till städerna som förut³⁾. Och Per Ribbing yttrade i sekreta utskottet den 5 mars 1719, att allmogen hade så mycket mynttecken, att den kunde betala sin skatt för många år framåt, och därför ville den nu varken göra körslor eller annat arbete. Att varorna i städerna härigenom omåttligt fördrades, ligger i sakens natur. Det gick faktiskt så långt, att om en bonde i Skåne, Blekinge eller Bohuslän år 1718 eller 1719 försålde endast den tiondespannmål, som han under föregående år varit skyldig att leverera in natura,

¹⁾ Cronholm, a. a. meddelar å sid. 423 ett utdrag ur »handlingar hörande till Skånes historia», hämtade ur den s. k. Engeströmska handskriftssamlingen. Härav framgår, att tiondespannmålen i Malmö uppskattades till följande priser. Åren 1696—99 betalades en tunna råg med 5 och 6 daler s. m. Priset föll sedan till 2 daler med undantag av åren 1709—10, då en tunna betalades med resp. 6 och 5 daler, och år 1718 var priset uppe ända till 20 daler. En tunna korn varierade under 1680 och 1690-talen mellan 1 daler 16 öre och 4 daler. År 1717 kostade tunnan 5 daler och 1718 ända till 15 daler. Annars var det vanliga priset något över 2 daler s. m. En tunna havre betalades i allmänhet med 1 å 2 daler, men steg 1718 ända till 6 daler s. m. Och dock var markegången i Malmö, varifrån dessa siffror härstamma, lägre än den i Helsingborg, Landskrona och Kristianstad.

²⁾ Kungl. påbud 1716 $\frac{3}{2}$ och $\frac{11}{9}$ samt 1718 $\frac{3}{2}$.

³⁾ Görtz skr. till Karl XII 1718 $\frac{16}{7}$, tryckt hos Cederschjöld: Riksdagen i Stockholm 1719, Bihanget, 88.

han ofta enbart med denna inkomst kunde bestrida såväl tionden som hela jordeboksräntan.

Såsom av föreliggande uppsats framgår, hade skatteförenklingen i Skåne, Blekinge och Bohuslän genomförts eller vidmakthållits av den svenska statsmakten i strid mot den skattdragande allmogens vilja och önskemål. Det är sant, att kronan därvid handlade av rent egoistiska motiv. På grund av de säregna förhållandena, som rådde i dessa landskap, var det under envåldstiden av större ekonomisk fördel att uttaga räntorna i penningar efter kronovärde, vare sig detta värde, såsom i Skåne och Blekinge, var detsamma som den vanliga svenska kronovärderingen eller, såsom förhållandet var i Bohuslän, prisskillnad var rådande. Allt efter som tiden skred framåt, visade det sig emellertid, att penningvärdet sakta men säkert sjönk, och följderna härav blev, att samtidigt naturapersedlarnes värde steg i proportion. Vad som under den karolinska tiden varit fördelaktigt för kronan, tedde sig under frihetstiden och det gustavianska tidevarvet som motsatsen ¹⁾. En sådan utvecklingsmöjlighet hade heller icke varit främmande för envåldstidens män, men de hade tröstat sig med, att Kungl. Maj:t alltid i en framtid hade makt och befogenhet att hålla kronan skadeslös ²⁾. Att de misstogo sig i denna punkt, bör

¹⁾ Ridderståhl skriver härom 1766 i sitt a. a., sid. 21: »Emedan desse Provincier (Skåne och Bohuslän) på det sätt de nu betala sine Räntor, icke en gång kasta så mycket af sig, som Kronan till landets förswar, Oeconomie, Politie och Militiæ-stater med mera årligen påkostar, så att man, genom desse Provinciers lemmande uti en så ringa drätsel, ej begriper, hvarföre Sveriges framfarne Konungar och wåre förfäder spildt så många Lif och klädt så mången blodig skjorta, att återwinna ett Land, hwarpå Riket årligen måste sätta till, och hade således i detta hänseende varit för ett obemedladt Rike fördelagtigare at lemna det till sin förra Herre, som bättre kunde göra sig gagn deraf, än at med lif och blod kiöpa sig en årlig förlust.» Jfr ock »Utdrag af kammarkollegii betänkande ang. kronans räntors rätta utgjörande och vederbörandes lidande medelst sina penningelöner den 18 februari 1765», tryckt i Sthlm 1793.

²⁾ »Om Konung Carl den XI lefwat i wår tid» (1760-talet), skriver Ridderståhl på tal härom, »hade han wist ej tillåtit räntornas betalning i penningar efter 2 dal. 8 öre å 3 dal. silf:mt tunnan spannemålen.»

icke räknas dem till last. Men sedan beskattningsrätten efter 1718 realiter övergått i riksdagens händer, visade det sig, att en förändring var omöjlig att genomdriva. Indelningshavarne i Skåne, Blekinge och Bohuslän, som mest kännbart blevo lidande genom penningvärdets fall, försökte upprepade gånger under 1760-talet att få till stånd en tillbakagång till naturasystemet, men aktionen misslyckades till följd av allmogens envisa motstånd¹⁾. När efter 1772 års statsvälkning Kungl. Maj:t ånyo syntes hava återvunnit åtminstone en del av sin forna makt i beskattningsfrågor, gjordes nya försök från indelningshavarnes sida. De högre officerarne inlämnade böneskrifter till konungen, och själve hertig Karl förmåddes att underskriva en sådan²⁾. Men allt var förgäves. Sedan ärendet den 16 maj 1774 slutbehandlats i rådet, förklarade Gustaf III den 6 juni samma år, att han icke kunde bifalla indelningshavarnes önskemål. Sedermera vid 1818 års riksdag förnyade skånska krigsbefälet sin anhållan, att dess i hemmansräntor bestämda avlöning finge utgå in natura. Men då statsutskottet föreslog, att ständerna hos Kungl. Maj:t skulle begära ytterligare utredning, bifölls förslaget endast av tvenne stånd, nämligen präster och borgare, varför hela frågan förföll. Ännu en sista gång vid 1828 års riksdag framställdes en motion i ovan berörda ämne, men den blev denna gång omedelbart avslagen³⁾. Först

¹⁾ Se bl. a. Ridd. och ad. prot. 1766 ¹⁵/₂. Bondeståndets prot. 1766 ⁸/₂. Ståndet fann indelningshavarnes yrkande strida »mot flera kungl. stadgar och förordningar och jämväl uti sig själf högst obilligt och olämpligt», varför det borde »i allone afslås och förkastas.» Borgarståndets prot. 1766 ²⁰/₂ och ¹⁰/₃ samt Prästeståndets prot. 1766 ²²/₂, ¹⁵/₃, ¹⁷/₃ och ²⁰/₃. Sekr. utsk. prot. 1765 ²⁷/₁₁ och ¹⁷/₁₂. Vidare Rikens ständers skr. till Kungl. Maj:t 1766 ²⁸/₄ och kungl. brevet ⁷/₅ s. å. (tryckta i »Äldre handlingar rörande Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän» Sthlm 1871, sid. 84—91) samt Urskillningsdeputationens prot. 1770 ¹⁰/₁ (RA).

²⁾ Ridderståhls memorial 1773 ²⁸/₈ och 1774 ²⁰/₄ och ¹⁸/₅ samt hertig Karls memorial 1773 ⁷/₉ (RA). Det sistnämnda är daterat från »lägret vid Lund.»

³⁾ Riksdagstrycket 1818 och 1828.

genom grundskatternas fullständiga avskrivning förlorade allmogen i Skåne, Blekinge och Bohuslän de fördelar i beskattningsavseende, vilka den mot sin vilja förvärvat under den karolinska tiden.

Jan Eric Almquist.

Två praktskrin från Skåne.

En studie i 1000-talets konsthistoria.

I. Skrinen från Kammin och Bamberg.

Vid den östra Odermynningen, nu kallad Dievenow, mellan Stettiner Haff och Östersjön ligger på fastlandets kust den gamla staden Kammin. Nu är mynningen igensandad men fordom var här en viktig segelled. Dessa trakter stodo under vikingatiden i livlig förbindelse med Skandinavien, där Skåne låg dem närmast. Något längre fram, under 1100-talet, utgingo missionståg hit från Danmark och Skåne. Denna missionsverksamhet möttes med en söderifrån kommande. Genom biskop Otto af Bamberg grundades på 1120-talet ett biskopsdöme i Kammin, som då var den pommerske hertig Vladislavs residens. Ett halfsekel senare reste sig där den nuvarande domkyrkan.

I denna domkyrka bevaras såsom en dyrbarhet av oskattbart värde ett skrin av ovanlig, oval form. Dess stomme är av trä, men träet döljes i det yttre av rika beslag samt ornerade benplattor däremellan. De 22 plattorna äro troligen av älghorn — man har också gissat på fossilt elffenben (mammut). Skrinet går under den hel. Kordulas namn och skall innehålla relikier av detta helgon, en av S:ta Ursulas 11000 ledsagarinnor.

Ett liknande men mycket mindre skrin har funnits i Bambergs döm och sedan kommit till nationalmuseet i München, där det nu förvaras. Tekniken och dekorationen äro mycket överensstämmande med Kamminskrinets, benplattornas ornering dock något grövre och kraftigare än å

detta. Bambergskrinet kallas den hel. Kunigundas juvelskrin och skall enligt en — dock ganska sent belagd — tradition ha tillhört denna kejsarinna, Henrik II:s gemål, född furstinna av Luxemburg.

De rika bronsbeslagen å dessa skrin ha varit förgyllda, också benplattorna ha kanske en gång strålat av guld och färger.

Skrinen äro emellertid för övrigt ganska väl bevarade och ha det allra mesta av sin forna dekoration kvar. — Kopior i avgjutning finnas i Statens Historiska museum, Stockholm, samt i Oldnordisk museum, Köbenhavn.

Den utomskandinaviska, företrädesvis tyska litteraturen om dessa skrin är ganska rikhaltig. Mest omsorgsfullt och noggrannt beskrivna äro de av Adolph Goldschmidt i det stora verket *Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karolingischen und ottonischen Kaiser II* (Berlin 1918, s. 58 f. samt Taf. LXII—LXIX). I den skandinaviska forskningen äro de i senare tiden endast behandlade av H. Shtelig: *To danske pragtskrin fra vikingtiden* (i *Kunst og Haandverk*, festpublikation till Joh. Bögh 1918)¹⁾.

II. Beskrivning av skrinen.

Skrinet från Bamberg (fig. 1) mäter 26 cm i kvadrat; höjden är jämt hälften (13 cm). Mellan beslagen äro infällda och fastnaglade 16 benplattor med utsnidade ornament. Å locket främst: två fåglar affronterade (kring ett kors, som ursprungligen synes ha bildats av låsoverslaget); fåglarna ha lång nacktofs samt slingor omkring kroppen, stjärten utgår i bandartade fjädrar, fötterna ha långa tår. På

¹⁾ Shtelig har tydligen skrivit sin uppsats, innan Goldschmidts arbete utkom. Shteligs uppsats åter var icke för förf. till denna lilla avhandling tillgänglig, när jag på våren 1920 först studerade dessa skrin och bl. a. i ett föredrag i Etnologiska Föreningen i Lund (Skånsk konst vid 1000-talets början) påpekade likheten mellan skrinens ornering och runstensornamentiken i Skåne (som Goldschmidt icke ingår på).

ena sidan därom ett fyrfotadjur i slingor med väldig »lilje»artad svans, öppet gap samt höftspiraler (jfr fig. 14). På den andra sidan om fåglarna två liknande fyrfotadjur affronterade, men med halsar och huvud tillbakaböjda. Mitt emot nyckelsidan: ett huvud en face i slingor med stora, runda ögon och runt oval näsa och slingorna, stundom delade, utgående från hår- och pannband samt från mustascher och den delade hakan, i flätning (entrelac, fig. 8 nedan). — Kropparna och banden äro mönstrade med små ovaler eller rundlar (pärl-mönstring); större kulor fylla mellanrummen.

Å skrinets framsida (jfr fig. 1) ser man två liknande fåglar som å locket samt däremellan ett fyrfotadjur som ser

Fig. 1. Skrinet från Bamberg (Nationalmuseum i München).

sig tillbaka; de stora ögonen på fåglarna äro här rätt tydligt tillspetsade framåt. Baksidan har liknande djurbilder, fåglarna också med tillbakaböjda huvud (fig. 23); vid den ena synes en orm; fyrfotadjuret är långsträckt som de två affronterade å locket. Sidostyckena åter ha fåglar i mitten och fyrfotadjur däromkring; ett av dessa har halsen långt utdragen nedgående under buken (se fig. 18). Både nostofs och nacktofs äro å de flesta fyrfotadjuren tydliga. Två sådana djurbilder ha emellertid huvudet en face, av ett slags leopardtyp, men med »ansiktet» liknande den ovan beskrivna masken å locket.

Dylika ansikten en face, med entrelac, ser man å

sköldar fästa på lockets fyra sidor (jfr fig. 1 samt fig. 7 nedan).

De uppstående beslagsändarna å locket utgöras av hundartade huvuden med utsprång i nosen samt pärlprydda band.

Beslagsbanden ha ingraverade rankor, till dels regelmässiga, senantika (bysantinska) akantusrankor, till dels mera upplösta sådana (å locket) liknande en degenerad »löpande hund», slutligen också rankor övergående i kantigt flätverk (entrelac), se figg. 29 o. 30 nedan.

Skrinet i Kammin (fig. 2) är, såsom jag nämnt, betydligt större, av oval form och mera välft i locket, det mäter 63 cm i längd, 33 cm i (största) bredd och är 26 cm högt

Fig. 2. Skrinet i Kammins domkyrka (Efter Magnus-Petersens teckning).

eller jämt dubbelt mot det förra. Här möta oss samma fyrfotadjur och fåglar, fyrfotadjuret än framåtblickande, än tillbakablickande, än slutligen (och i flera fall) med huvudet en face, mänskligt med långa mustascher; sådana huvuden i slingor som på Bambergskrinets lock förekomma här å smalsidorna (se fig. 9). Fyrfotadjuret har stundom en tydligt markerad man (lejontypen, fig. 14). Ofta utbreder sig emellertid kroppen ormartat och de två bakbenen försvinna; och oftare än å det förra skrinet dela sig lederna för och i slingor. De små fälten fyllas blott av slingor. Arbetet är här något finare och elegantare än å Bambergskrinet, formerna mera invecklade. — De uppstående beslagsändarna ha här också en något större prakt, somliga äro hund-

artade, andra fågelartade med spetsig näbb och långa pärlband. Sköldar med människohuvud saknas däremot. Beslagslisterna visa liknande rankornering, dock i rikare omväxling, bl. a. dubbelrankor (fig. 29—30). Jämte entrelac förekommer också regelmässigt flätband. Å nyckelskivan äro ingraverade två fåglar affronterade (måhända har mellan dem nyckeln med låset bildat ett kors); ställning och huvud likna mycket de å Bambergskrinets benplattor å locket (kring nyckelhålet) snidade; också här finns nacktofs.

De båda skrinen äro tydligen samtida eller nästan samtida, troligen tillkomna i samma verkstad, om än icke — annat än möjligen de graverade metallbeslagen — utförda av samma händer.

III. Människohuvudet en face (masken).

Skrin av trä, metall eller ben till förvaring av dyrbarheter voro sedan romarnes dagar icke ovanliga även norr om Alpena. Formen är merendels avlång med locket platt eller ock taklikt. Det välvda locket torde särskilt ha brukats i Orienten, liksom den ovala formen. I Västeuropa upptogos dessa drag under karolingisk och ottonisk tid; då hade en ny konstblomstring uppstått i Bysans, och vår konst rönte liflig påverkan därav, direkt och indirekt.

Jag skall nu genomgå de förnämsta motiven i dessa skrins dekoration och framdraga de närmaste stilfränderna.

Vi vända oss då först till människohuvudet en face (masken) med flata band och slingor (entrelac).

Maskartade huvud en face äro icke sällsynta i folkvandringstidens konst, ja de påträffas redan i den romerska järnåldern. Mestadels förekomma de under denna tidiga period å importerade föremål, alster av provinsialromersk konstindustri. Masker voro ju ett ganska vanligt element i den romerska utsmyckningskonsten. Sådana kärl, redskap och smycken av metall, importerade eller eftergjorda, prydda med masker, ha funnits flerstädes i Sverige och Danmark.

Vanligen äro dessa masker skägglösa, någon gång ha de (stripigt) helskägg, stundom endast mustascher. Dessa maskformer upptagas å folkvandringstidens spännen. Ett mustaschpyttt ansikte se vi t. ex. å ett silverspänne från Gotland (se O. Montelius, Den nordiska järnålderns kronologi, Sv. fornminnesföreningens tidskrift X fig. 221); ansiktet förekommer på två ställen, på det ena är det omgivet av två gapande djur¹⁾. En liknande mask ser man å en silverknapp funnen i Dalsland (Vitt. Ak:ns Månadsblad för 1892 s. 91), en annan sådan å en svärdsknapp av brons, ett nordiskt arbete funnet i Paddas, Estland (T. J. Arne, La Suède et l'Orient s. 21; jfr ock en svärdsknapp av silver funnen i Norge, G. Gustafson, Norges Oldtid s. 101). Å bågspännen bildar manshuvudet icke sällan prydnaden å ändutsprången, ersättande det annars vanliga djurhuvudet (så på norska spännen t. ex. hos Salin, Tierornamentik figg. 523 o. 525).

Fig. 3. Hängprydnad, efter orig. i Lunds univ. Hist. mus.

Likaledes förekommer det utskjutande överst å betselbeslag (t. ex. i fynd från Halla s:n, Gotland, Statens Hist. museum).

Såsom självständigt ändbeslag eller hängprydnad återfinnes den skäggiga masken flerstädes i Vendelfyndet. En liknande liten hängprydnad, där ansiktet har stora runda ögon samt långa mustascher, slutande i knoppar, avbildas här (fig. 3) efter original i Lunds universitets Historiska museum²⁾ (ett liknande hos Gustafson, anf. arb. fig. 523; ett annat å nålknappen på ett ringspänne i Oldnordisk museum, Köbenhavn).

¹⁾ Ett liknande motiv å ett spänne från kant. Wallis, Schweiz, hos B. Salin, German. Tierornamentik fig. 664; jfr också nedan figg. 6 och 11. På engelska spännen sitter masken ofta å en knapp på bygeln, se Salin fig. 700 samt Baldwin Brown, The art in early England III sid. 323 (enl. B. troligen en skandinavisk typ).

²⁾ Fig. 3 ävensom de flesta följande figg. äro efter original eller avbildningar ritade av målaren herr Hans Erlandsson, till vilken jag härmed får uttala mitt förbindliga tack.

De huvud en face, som från folkvandringstidens slut uppträda i den nordiska ornamentiken i samband med gripdjursmotivet, synas stundom vara människoliknande. Dylika övergångsformer eller mera ovissa bildningar förekomma redan å de äldre spännena och beslagen. Från 800-talet se vi en mängd dylika ansikten en face i Osebergsskeppets träskulptur.

Har redan under folkvandringstiden, t. ex. å hängbeslagens masker, skägg och hår visat tendens till flätning, blir flätningen, den iriska »interlaced style», från 900-talets början rätt ofta förekommande. Vi se en ansats därtill t. ex. i filigranarbetet å vissa hängprydnader av silver, särskilt de från det stora fyndet i Förlhagen, Gotland, bekanta. I utvecklad bandflätning framträder huvudet å några runda praktspännena av silver med upphöjdt arbete (från Vårby, Södermanland — se Teckningar från Statens Histor. museum utg. av H. Hildebrand h. 2 pl. 2 — samt från Öland, Statens Histor. museum); det förekommer där å vart spänne fyra gånger i växling med djur i entrelac; liksom stundom maskerna från äldre tid äro huvudena prydda av pärlband. Särskilt typiskt framträder ansiktet i entrelac å de ovala spännena (spännbucklorna). De äldre formerna av dessa spännena ha någon gång skägglösa masker ¹⁾. Från 900-talet blir det skäggiga enface-huvudet icke ovanligt särskilt på ovala spännena från Öland (två vackra ex. i Gårdbyfyndet, Statens Histor. museum). Här är den ovan s. 273 skildrade typen med pannband, delad haka samt skägg och hår utgående i flätband redan utbildad (fig. 4) ²⁾.

Denna typ uppträder nu vid följande århundrades bör-

Fig. 4. Från ett ovalt spänne, Öland.

¹⁾ En sådan i Lunds univ. Histor. mus. — Skägglösa masker förekomma, såsom ovan antytts, i folkvandringstidens och äldre vikingatid även å armbänder, runda bronsspännena o. a. prydnader samt å gotländska ringsöljor (se t. ex. Birger Nehrman, Gravfynd från Gotland under tiden 550—800, Antikvarisk tidskrift bd. 22 pl. XVI—XVIII).

²⁾ Ad. Goldschmidt, anf. arb. s. 19, påpekar redan denna typ.

jan å runstenar på Jutland (tre ex.) samt i Skåne. På den s. k. Lundagårdsstenen, nu stående å runstenshögen framför universitetshuset, förekommer den dels ensam på ena sidan

Fig. 5. Från Lundagårdsstenen.

(fig. 5) dels flankerad av två fyrfotadjur på den andra (fig. 6, inristningen är i vertikalriktningen, alltså vinkelrätt mot den förra). Den senare bildframställningen har också funnits å de två försvunna bildstenarna från Hunnestad, Skårby socken (såsom redan L. Wimmer, *De danske Runemindesmärker* III s. 38 anmärker). Från Skåne föres maskmotivet till övre Sverige; det har troligen förekommit i Västergötland (å runstenen n. 78 hos K. Torin, *Västergötlands runinskrifter*), och man återfinner det i Södermanland å Kolundastenen i Stenkvista s:n (se S. Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme* fig. 63)¹).

Det är detta från de ovala spännena och från runstenarna bekanta huvud som upptagits å de båda praktskrinen, nämligen å flera av benplattorna (figg. 8—9) samt å Bambergskrinets metallbeslag (fig. 7).

¹) Å runstenen i Lagnö, Aspö s:n (G. Stephens, *Runic Monuments* II s. 741) förekommer en man med liknande ansikte en face men med hel figur och med uppsträckta händer som hålla i runslingans ändrar. Se ock bilden å en runsten i Västergötland, Torin n. 87. — I *Oldnordisk museum*, Köbenhavn, finnas två runda hängsmycken av silver med liknande en facebilder (i halvfigur) och uppsträckta händer. Måne vi här ha att göra med avläggare av den antika-gammalkristna oranttypen? Ett huvud med två uppsträckta armar förekommer bl. a. på den berömda silverskålen från Gundestrup, Jutland (Sophus Müller, *Vor Oldtid*, pl. vid s. 572). Jfr ock det hos Baldwin Brown anf. arb. IV pl. IX avbildade spännet från Regensburg.

Masktypen går, som vi sett, långt tillbaka. Dess förbindelse med entrelac'en sker jämförelsevis sent och tydlig — såsom S. Müller redan påpekat — efter iriskt mönster. (Jfr. fig. 10, ur *The Book of Kells*, 700-talets början, efter E. H. Zimmermann, *Vorkarolingische Miniaturen* pl. 169).

Fig. 6. Från Lundagårdsstenen.

Men på de brittiska öarna, där »the interlaced style» snart också upptages i de sydengelska manuskriptens figurer, äro maskor med dylikt flätverk icke vanliga, utan flätverket i hår och skägg förekommer merendels å helfigurer, apostlabilder etc. Förbindelsen av entrelac och maskform i ornamentell avsikt synes därför vara en självständig nordisk skapelse. Entrelac'en in-

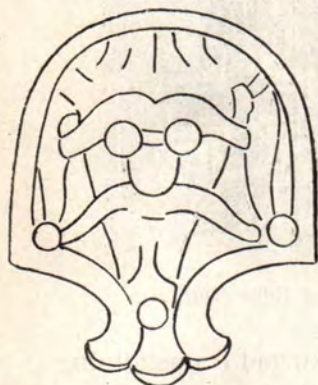

Fig. 7. Från Bambergskrinets beslag.

Fig. 8. Från Bambergskrinet.

Fig. 9. Från Kamminskrinet.

fluerar ju också, som vi ha sett, på djurhuvudena en face å de båda praktskrinen.

Rörande huvudets symboliska betydelse må nämnas att, då det förekommer på runstenar, man gissat att det skulle utmärka guden Tor eller (senare) Kristus. Man kunde

också tänka på den avlidne eller någon hans förfader. Det bör i detta sammanhang påpekas, att de äldsta nordiska mynten stundom siras av ett ansikte en face — vanligen med utdragna mustascher såsom på de ovan omtalade fibulorna från folkvandringstiden — och att detta ansikte åtminstone i vissa fall torde utmärka monarken, under vilken myntet slogs, liksom kanske redan Karl den stores Dorestadsmünt. (Annars har man gissat, att ansiktet å dessa mynt skulle föreställa Kristus).

Fig. 10. Övre delen av en sida i The Book of Kells (Dublin).

Ursprungligen är ju ett huvud en förkortad framställning av en person, och det är väl möjligt att så var meningen även under runstenstiden, liksom fortsättningsvis i den medeltida konsten; till motivet: huvud mellan två djur (Lundagårdsstenen), återkommer jag nedan. Emellertid blev ju i romersk konst, såsom ovan antyddes, huvudet en face, masken, blott ett ornament, som anbragtes i omväxling med andra ornament, djur, växtmotiv, bukränier, vapen, troféer etc. Som ornament uppträder det på metallspännen, som orna-

ment också på praktskrinen. Att å de senare, där huvudena förekomma på särskilt utmärkta platser, en viss symbolik har kunnat spela in, vill jag emellertid icke bestrida.

IV. Fyrfotadjuret.

Fyrfotadjuret är det mest framträdande motivet å praktskrinen, men det varierar, som vi sett, på flera olika sätt. I de tydligaste fallen är härledningen från lejontypen omisskännelig; men stundom blir djuret mera hundliknande, stundom erinrar det, genom bandartat grenverk å huvudet, om hjorten. Slutligen går det också över i drak- och ormformer.

Hunden och hjorten voro ju väl för våra förfäder bekanta, liksom hästen, som ofta förekommer på våra runstenar. Men lejonet var för dem ett underdjur, nästan som draken, och dessa typer kommo med andra motiv utifrån, draken från västerlandet, lejonet företrädesvis från söder och sydost.

Lejonet är ju ett av den gammalkristna tidens allra förnämsta motiv. Det upptages i den förkarolingiska konsten både söder och norr om Alpen och går även över till de brittiska öarna. Typen blir emellertid både på ena och andra hållet rätt urartad. Ej sällan förekomma två lejonfigurer affronterade eller addosserade; ett exempel ger fig. 11 från en handskrift, *Collectio Canonum*, tillhörig en merovingisk skola (Corbie) från c. 770 (nu i Brüssel, bilden efter Zimmermann pl. 121). Andra exempel kunde hämtas ur den samtida *Codex aureus* i Stockholms Kgl. Bibliotek, stammande från en sydengelsk skola. Ett något tidigare exempel, från 700-talets början, ger *The Book of Kells* (Dublin), se fig. 12 (i bågen, obs! benen utdragna i slingor; bilden efter Zimmermann pl. 166).

Under den karolingisk-ottonska renässansen synes lejon-

Fig. 11. Från en handskrift i Brüssel.

gestalten ha återvunnit något av sitt ursprungliga utseende, ett förhållande till vilket inflytandet från Bysans i hög grad bidragit.

Å den stora Jellingestenen på Jutland (c. 980) har fyrfotadjuret de för lejonet utmärkande dragen: lockig man samt stora kloförsedda tassar (på huvudet åter har det en nordisk nacktofs, som ser hornlik ut och har grenverk). Denna lejontyp anses ha karolingiskt (frankiskt) ursprung. Emellertid förekomma en hel del silverfynd från 900- och 1000-talen med lejonfigurer av tydlig orientalisk typ, så från Gamla

Fig. 12. Övre delen av en sida i The Book of Kells.

Uppsala och Älvkarleby (T. J. Arne, *La Suède et l'Orient* s. 178 ff.; Vitt. Ak:s Månadsblad för 1891 s. 143 samt 158 ff.). Ett par av dessa silverskålar ha djuret tillbakablickande, på en förekommer växling av två framåtblickande och två tillbakablickande djur inom rundlar ¹⁾. Huvudet en face före-

¹⁾ Det i Månadsbladet 1891 s. 160 avbildade tillbakablickande djuret upptages, med ringa modifikationer, i vissa av våra äldsta framställningar av lammet med korsfanan. — Tillbakablickande djur förekomma redan under folkvandringstiden, dock mest på importerade eller under utländskt inflytande stående föremål. Sedan finner man det på 900-talet t. ex. i föremål funna vid Gok-

kommer också å ett fynd från Uppland, nämligen Skederidsfyndet (Statens Histor. mus.): det finnes i en bård å en silverskål (nu i fragment) med djur i slingor. Till samma grupp föremål från vikingatiden under orientaliskt inflytande hör ett kupigt silverlock i Oldnordisk museum, Köbenhavn, funnet i Haraldsborg och visande djurbilder i rundlar omgivna av växtmotiv; bland de tre djur som nu kunna urskiljas är ett framåtblickande, ett tillbakablickande och ett har huvudet en face — alldeles som på praktskrinen (en avbildning hos Sophus Müller, *Dyreornamentiken i Norden*, 1880, s. 198).

Emellertid bära även runstenarna vittne om huru detta motiv slagit rot i nordisk mark, och här är det Skåne som visar den starkaste utpräglingen. I det övriga Danmark får Jellingelejonet inga avkomlingar, men i Skåne ha vi redan sett dem å Lundagårdsstenen, om än något modifierade (fig. 6); å de förstörda Hunnestsstenarna funnos de också — figg. 13 och 14 visa en parallell mellan en av dessa och en figur å Kamminskrinet. Rätt nära Lundagårdsstenens »lejon» står djuret å Tullstorpsstenen (fig. 15), likaså — men svagare — det å Skårbystenen. Den s. k. vargen å en av de kvarvarande Hunnestsstenarna, den på vilken trollkvinnan rider, hör

Fig. 13. Från Hunnestsstenen n. VI (enl. O. Worm).

stadsskeppet (Gustafson anf. arb. s. 130). I gripdjursornamentiken förekommer det också t. ex. å ett praktspänne från Gotland (*Månadsbladet* 1879 s. 57); där ser man även djurbilder med huvudet en face. På runda praktspännen med rik skulptur finnas tillbakablickande djur i upphöjt arbete stundom bitande sig i svansen (t. ex. i fynd från Torsta, Helsingland, Statens Histor. museum).

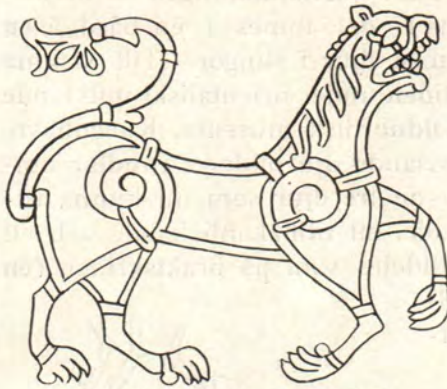

Fig. 14. Från Kamminskrinet.

till samma ras. Liksom entrelac-huvudena vandrar fyrfotadjuret uppåt, det uppdyker i Västergötland (Torin anf. arb. s. 54 och n. 90), vidare i Östergötland (ex. n. 106 hos E. Brate, Östergötlands runinskrifter), där Ledbergsstenen (n. 181), liksom Hunnestadsmonumentet, har djuret upprepat tre gånger; samt även i Södermanland (Tumbo-
stenen, se S. Lindqvist anf. arb. s. 45). I Uppland blir det tydligt framträdande fyrfotadjuret, liksom på Gotland, mera hästliknande, med trubbig nos och hög länd. I de flesta fall har emellertid det gotländska och uppländska runstensdjuret huvudet avsmalnande framåt med utdragen överläpp och framåt tillspetsat öga, nacktofs samt slingor kring kropp och ben, vilka senare oftast övergå i slingor. I de tidiga engelska handskrifterna se vi liknande djurfigurer (ofta två och två, affronterade); men utvecklingen i Norden, särskilt Sverige, torde dock vara väsentligen självständig i sin styrka och mångfald. Med detta det egentligen svenska runstendjuret ¹⁾ — som i Skåne fått en afläggare å Simrisstenen n. I — visa sig en del av djurbilderna å praktskrinen vara i släkt, särdeles — såsom vi sett — å Kamminskrinet (jfr. figg. 18 o. 19).

Fig. 15. Från Tullstorpsstenen.

¹⁾ I Norge visar Urnesgruppen en något yngre parallell (afläggare?).

Det svenska runstensdjuret är ofta tillbakablickande. Men också det mera lejonartade skånska runstensdjuret kan ha denna ställning (jfr parallelen figg. 16 o. 17). Inom Skåne ha vi väl nu intet sådant fall bekant; men av skånska händer har sannolikt den

Fig. 16. Från Bambergskrinet.

sten tillverkats som för en del år sedan fanns å gamla S. Pauls kyrkogård i London och nu förvaras i Guildhall Library (fig. 17). Å den skånska Vallebergastenen omtalas män som ligga begravda i London. Inskriften å Londonstenen, med danska runor, talar bl. a. om en Toke, ett namn som f. ö. möter oss på en i Stora Tvärgatan i Lund funnen sten samt bland de samtida myntpräglarne. Överensstämmelsen mellan djuret å Londonstenen och djuret på ett av Bambergskrinets benplattor är ju slående.

Också på ett annat benföremål från c. år 1000, funnet i Lund, ser man det tillbakablickande djuret som ornament; det är en spelbricka (fig. 20), förvarad i Universitetets Historiska museum (också avbildad i A. Goldschmidts anf. arb. fig. 190); det visar en typiskt nordisk behandling av djurens extremiteter (gestalterna ha annars här något lidit genom anpassningen i den runda formen).

Fig. 17. Från Londonstenen.

Att dylika fyrfotadjur, framåtblickande och tillbakablickande, voro väl kända också i den tidens metallverkstäder i Danmark, bevisas av några bland våra äldsta myntbilder. Till de tidigaste danska mynten, som troligen slogos i Hedeby före eller omkring 900, hör

Fig. 18. Från Bambergskrinet.

Fig. 19. Från Ardrestenen n. VI.

en typ med tillbakablickande djur (21)¹⁾ samt ett par med hjortlika djur framåtblickande (se P. Hauberg, *Myntförhold og Udmyntning i Danmark indtill 1146 pl. I*); dessa senares framben erinra för övrigt starkt om de å skrinen samt Hunnestadsmonumentet förekommande (jfr figg. 13—14). Dessa mynt med hjortbilden ha bakom (över) hjorten ett ansikte, vänt horisontalt och liknande den ovan s. 280 omtalade Karl den stores-masken; framför hjorten en boprullad orm. Under Knut den stores tid återupptogs denna mynttyp, om än i något urartad form (fig. 22, efter Hauberg, som dock numera icke räknar det till Lundamynten). — Nu blev Lund den förnämsta myntorten i Norden; en myntverkstad hade kanske

Fig. 20. En spelbricka av horn, funnen i Lund.

funnits där tidigare, men konung Knut utvidgade den och anställde där (efter 1018) både engelska och inhemska myntpräglare. Redan under Sven Tveskägg (omkr. 1000) namngives en sådan myntpräglare: Godwine, tydligen en engelsman, som redan förut synes ha varit använd i Norge och Sverige. Under Knut möta oss sådana brittiska namn som Alfnoth och Alfward (se n. 19 bland Knuts Lundamynt

¹⁾ Ett liknande, funnet i Birka, avbildas t. ex. av Hj. Stolpe i »Björkö i Mälaren. Vägledning» (1888) fig. 18. Troligen voro båda slagna i Hedeby.

hos Hauberg, med ett kors uppstigande ur ett vackert blomsterornament) samt Beorn (mynt med Agnus Dei och andra kristna symboler); Beorn kan ju dock ha varit skandinav (Björn). Mera avgjort skandinaviska namn på myntpräglare äro Sven, Thursten, Thormoth (som också synes ha arbetat i Sigtuna) samt Thurcil (Torkel). — Myntpräglarne och de vid sidan om dem stående gravörerna hava utan tvivel för den nu i Lund begynnande konstverksamheten haft en icke ringa betydelse. Alldeles särskilt gäller ju detta metallkonsten. Men man kan också tänka på det konstnärliga arbetet i horn och ben, vilket icke står metallkonsten fjärran. De många myntpräglare, som nämnas i Lund under t. ex. Knut den stores tid (1018—1035), ha måhända icke

Fig. 21. Mynt från c. 900.
(Hedeby?).

Fig. 22. Mynt från Knut
den stores tid.

helt varit sysselsatta vid myntverket, utan ha också kunnat ägna sig åt andra konstnärliga uppgifter. —

Mot tiohundradets slut blir lejontypen allt vanligare, den ingår ju i den romanska konsten som ett huvudelement. I våra äldsta vävnader upptogs den sannolikt genom direkt orientalsk inverkan; det tillbakablickande fyrfotadjuret se vi sålunda på Överhogdalstapeten, andra lejonbilder i mängd på Skogtapeten.

Djuret med huvudet en face (»leopardtypen»), som särskilt möter oss på Kamminskrinet, har också haft äldre fränder hos oss, såsom ovan (s. 283 noten) anförts, och har, också det, analogier å samtida silverföremål. Även denna typ bibehölls framdeles; särskilt ser man ofta ett huvud en

face gemensamt för två motställda djur. Den gamla hospitalskyrkan i Lund hade en sådan bild å ett tympanon (nu insatt över portalen till Lunds domkyrkas södra torn). På en dopfunt i Skee kyrka, Bohuslän (Salin, Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria s. 111), har å det gemensamma huvudet det mask-artade utseendet bibehållits.

V. Fågelbilderna.

Fyrfotadjuret med huvudet en face hör tvivelsutan till de motiv å praktskrinen, vartill förebilderna voro hämtade

Fig. 23. Från Bamberg-skrinet.

Fig. 24. Från en silverskål funnen i Älvkarleby.

utifrån, nämligen — såsom också Goldschmidt påpekar — från den orientaliska konsten. Det samma torde vara förhållandet med fågelbilderna. Under folkvandringstiden äro sådana visserligen icke ovanliga, men de inskränkas merendels till hals och huvud (t. ex. å spännena), sedda i profil. Under vikingatiden förekomma fåglar företrädesvis å en del smärre föremål, smycken och beslag, importerade från öster eller sydost eller imiterande dylika (se T. J. Arnes anf. arb.). På runstenarna äro fågelbilder icke vanliga, men de förekomma dock dels i större scener, såsom Sigurdsristningar, dels mera enstaka, t. ex. å stenar i Odensala och i Tibble; stjärten är här yvigt utvecklad. I mera ursprunglig form återfinnas de på de ovan omtalade, i Älvkarleby funna

silverkärlden (fig. 24). Av liknande typ, dels framåtblickande dels tillbakablickande (fig. 23), äro fåglarna på praktskrinen, dock ha de här ett mera nordiskt kynne, på grund av den också här genomgående slingornamentiken.

Om beslagens fågelmotiv strax nedan.

VI. Affronterade och adorerande djur.

Flerstädes ha vi ovan mött grupper med två mot varandra ställda (affronterade) djur. På Gotlands bildstenar, både äldre, såsom en i Etelhem, och yngre, såsom Ardre n. VI, påträffas sådana, vanligen hästliknande. Likaledes på Upplandsstenar, t. ex. en i Torsvi s:n, nära herrgården, samt den bekanta Häggebystenen. En runsten å Tierps kyrkogård har två djur omgivande ett kors.

De två vaktande fåglarna å benplattorna på Bambergskrinets lock och å metallbeslaget på Kamminskrinet omgiva låset, vilket å båda synes ha haft en korsform. Det skulle då vara en framställning analog med Tierpstenens och av en viss symbolisk karaktär.

Motivet är urgammalt i Orienten — fåglar eller fyrfotad djur i tillbedjan eller uppvaktning omgivande människor eller heliga föremål — och det uppdyker även i den mykenska konsten samt lever kvar i den senare orientaliska. Det går igen i den gammalkristna och bysantinska, där adorerande eller vaktande djur, affronterade kring ett föremål, äro mycket ofta förekommande. Vi ha sett prov därpå från den merovingiska konsten (ovan fig. 11). I den gammalengelska förekomma också sådana par av djur, såsom jag anmärkt. Lundagårdsstenens och de försvunna Hunnestsadsstenarnas framställningar (jfr fig. 6) böra väl tolkas i denna riktning, om än djuren se mera anfallande än uppvaktande ut, liksom på det ovan s. 276 omtalade silverspännet från Gotlands folkvandringstid. På en runsten i Hulterstad, Öland, ser man också en mänsklig varelse omgiven av två djur (av det svenska runstensdjurets typ); framställningen

är i denna form närmast hämtad från den irländska konsten, såsom jag på annat ställe skall närmare utföra. Denna framställning synes vara analog med den ovan s. 278 noten omtalade å en runsten i Lagnö, Södermanland. Salin, som i sin avhandling »Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria» omtalar denna bild, sammanställer den där (s. 96 f.) med en från Orienten härstammande framställning av en man hållande i två djur (fåglar), en framställning som påträffas å en hel del smärre föremål av metall från 900- och 1000-talen (jfr T. J. Arne, *La Suède et l'Orient* s. 164 f.). Det är denna framställning som något senare upptages i Lunds domkyrkas utsmyckning, särskilt framträdande på ett par kapitäl i norra sidoskeppet ¹⁾.

VII. Djurhuvudbeslagen.

Från folkvandringstiden voro alltjämt djurhuvud omtyckta både i ytornament och i all synnerhet i ändbeslag. Och under vikingatiden ser man sådana i stor mängd på föremål av olika art. Jag vill särskilt erinra om de många praktfulla, i hela Norden funna kedjorna av guld, silver eller brons, där djurhuvudena i ändbeslagen uppbära en ring,

¹⁾ Man har även i senare tider antagit, att fyrfotadjuret på runstenarna, vare sig det uppträder vid en människa (resp. ett huvud eller en mask) eller ensamt, skulle föreställa Uppenbarelsebokens odjur. Å Jellingestenen skulle lejonet ha denna symbolik — gent emot den korsfäste på andra sidan; man har dock härvid icke observerat att lejonet här har omkring sig en orm och att betydelsen av denna framställning redan i den gammalorientaliska (mesopotamiska) konsten är det godas strid med det onda: lejonet betyder då den goda makten, ormen åter den onda. När lejongestalten förekommer enstaka å runstenen kan den svårligen tolkas i motsatt riktning redan av det skälet att en efterkommande icke gärna kan tänkas ha på minnesstenen över en kär anförvant låtit framställa det ondas symbol. Lejonet utmärker ju i allmänhet kraften, och något liknande har man väl med denna gestalt både i detta fall och på praktskrinen åsyftat, för så vitt någon särskild betydelse är knuten till ornamentet. — Som ornament uppträda något längre fram två drakar kring ett huvud å portalplankorna från Blomskogs stavkyrka, Värmland (publicerade av E. Eckhoff, *Svenska stavkyrkor* s. 302).

varifrån ett smycke — en torshammare eller, från och med 1000-talets mitt allt vanligare, ett kors — nedhänger.

Åtskilliga i de nordiska samlingarna bevarade beslagshuvud ha tydligen suttit på skrin eller askar (av trä, ben eller metall); i regel äro de av brons, ofta förgyllda liksom praktskrinens (fig. 25). H. Shetelig anför i ovan omtalade uppsats (1918) flere exempel; ett eller annat av dessa har säkerligen hört till skrin med kupigt lock. Ett nyligen till Statens Histor. museum, Stockholm, från Västergötland inkommet beslag, med synnerligen vacker bandornamentik å huvudet, har tydligen varit fastlött på ett skrin.

Fig. 25. Från Bamberg-skrinet.

Ett par beslagändar av brons slutande i djurhuvud förvaras i Lunds univ. Histor. museum (fig. 26); särskilt det ena, funnet i Brösarp, visar den hundartade profilen, som är utmärkande för de två praktskrinens påsatta beslag, och som går tillbaka till ornamentdjur i den gammalengelska konsten, varpå många exempel kunde uppvisas (en illuminerad handskrift av Collectio Canonum, förvarad i Köln, från omkr. 770, har ramdjur med dylika huvuden dels sedda ovanifrån dels i profil, se E. H. Zimmermann, Vorkarolingische Miniaturen pl. 252). Också på runstensdjuren återfinnes detta djurhuvud, goda exempel ger Tullstorpsstenen (fig. 15) både å ramslingan och å det yttfyllande fyrfotadjuret. I träskulpturen har det säkerligen då också funnits: det lever kvar i remstyckenas (lejdernas) utsmyckning å de romanska stenkyrkorna (t. ex. i Dref, Småland, huvudet både förekommande i profil och sett ovanifrån). — Slutligen kan jag för metallbeslagen anförä ett hittills för forskningen okänt, viktigt belägg, och detta från Lund, nämligen en för några år sedan funnen gjutform till dylika beslag, av en hård, ljusbrun sten (fig. 27); i stenen voro tre former insnidade, de två

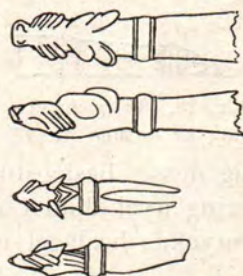

Fig. 26. Två ändbeslag, Lunds univ. Histor. museum.

Fig. 27. Gjutform till ändbeslag, tillhörig Målare Julius Berg, Lund.

Fig. 28. Efter avgjutning av formen fig. 27.

Östergötland (Ödeshögsfyndet), det andra från Skåne. Här på Kamminskrinet sluta sig dessa beslagshuvud stilistiskt till de å skrinet, särskilt kring nyckelhålet, inristade fågelbilderna. Nedanför huvudena smyckas beslaget med vackra band i entrelac.

något avvikande från den tredje, endast en av dem är nu oskadd (fig. 28 visar en avgjutning därav från två sidor). Djurhuvudet är mera slätt än de förra beslagens, men typen på det är den samma, man observere särskilt de pärlsirade banden å nos och hals, som även möta oss å praktskrinen (fig. 25). Fyndet av detta beslag är av yttersta intresse, då det ger ett påtagligt bevis för att verkstäder för sådana ornament funnits i Lund.

Förutom lejon- eller hundliknande huvud förekomma, såsom ovan

omtalats, å Kamminskrinets beslag också fågelhuvud. På spännerna och andra prydnader från folkvandringens- och vikingatid

äro fågelhuvud i profil vanliga, en

face eller i ronde bosse mera ovanliga.

Exempel på fågelhuvud en face från 1000-

talets början ge ett par silversmycken med

nedhängande torshammare, bevarade i

Statens Histor. museum, det ena från

Östergötland (Ödeshögsfyndet), det andra

VIII. Bladrankorna å beslagen.

Som av beskrivningen framgått, erbjuda de båda skrinen en rad motiv också ur växtvärlden, ehuru visserligen flere mycket stilerade, somliga till nästan geometriska former.

Det heter vanligen, att växtmotiv i allmänhet äro främmande för vikingatidens stil eller att de blott förekomma på importerade föremål (med undantag av akantusbladen å de treflikiga spännerna och några få likartade). Palmetten t. ex.

är dock ett motiv som icke blott möter oss på utifrån (från sydost) införda småprydnader utan — såsom jag tror mig kunna visa — på en hel grupp runstenar i mellersta Sverige. Det treflikiga bladet möter oss också på runstenar, vidare å den säkerligen från 1000-talets förra hälft härstammande flöjeln (vimpeln)

från Söderala, nu en av de förnämsta klenoderna i Statens Histor. museum, samt något senare å silversmycken i korsform, såsom krönande korsarmarna. Dubbelkorsen å en mängd runstenar samt de flikar, som utgå från en korsring (å en talrik grupp stenar i Väster- och Östergötland, i Norge å de till Ringerikesgruppen hörande), torde också sammanhänga med växtornamentiken (rosett-motivet). Jag erinrar vidare om ett ovan s. 287 omtalat blomsterornament krönt av ett kors å ett Lundamynt, präglat av Alfwald.

På runstenar träffar man slutligen här och där slingmönster, som stå rankan nära och ursprungligen torde utgått därifrån, om de än blivit geometriserade eller animaliserade (försedda med djurhuvud ¹⁾). Akantusranken var icke okänd i irisk konst (se t. ex.

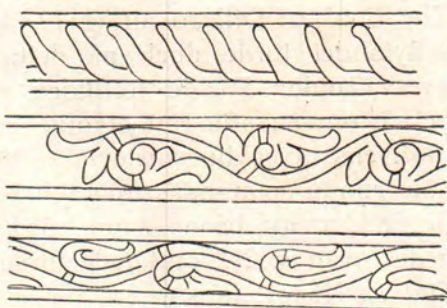

Fig. 29. Rankmotiv från Bamberg- och Kamminskrinens beslagsborder.

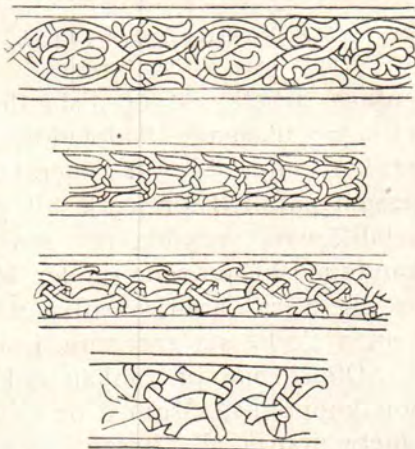

Fig. 30. Rankmotiv från Kammin- och Bambergskrinens beslagsborder.

¹⁾ Runstensdjurens stjärt utgår ofta i blad — liksom fyrfotadjurets (lejonets) svans — någon gång i palmettform.

The Book of Kells, ovan fig. 12 i bågen); men det bysantinska inflytandet torde dock på detta område hos oss ha varit övervägande. På de treflikiga spännena förekommer den också, om än ofta rätt otydlig (se Salin, Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria s. 88 ff.), i förenklad form även i de runda spännenas filigranarbete ävensom å andra metallprydnader av brons samt särdeles sådana av silver (t. ex. å det ovan s. 292 omtalade torshammarsmycket från Skåne, Statens Histor. mus.).

Också i träarbetet kommer rankmotivet tidigt in. Vi se det, förenklat visserligen och med dragning åt vågmönstret eller »löpande hund», å en planka i Hablingbo kyrkas tornkammare, Gotland (E. Eckhoff, Svenska stavkyrkor s. 343, mönstret liknande det översta fig. 29). Liknande mönster möter oss på den nyss ovan omtalade flöjeln från Söderala

Fig. 31. Benplatta funnen i Lund.
Lunds univ. Histor. museum.

å borden kring det genombrutna arbetet; där förekommer också ett annat mera sammansatt rankmotiv. Också djurbilden i detta utomordentliga arbete, ett nordiskt drakdjur, har likheter med de i slingor utgående tvåfotadjuren på skrinen, och i allmänhet kan man säga att Söderalaflöjeln är en synnerligen intressant parallell företeelse till praktskrinen. — Också andra metallföremål prydda av rankor kunna framdragas från skandinaviskt område under 1000-talet, och det torde därför icke vara berättigat att påstå, att rankmotiven på praktskrinen skulle stå ensamma i skandinavisk vikingatidskonst.

Oftast har ju rankan enkla, enflikiga blad, merendels blott knopplika, såsom å de ovan omtalade metallsmuckena. I mera ursprungligt bysantinsk form se vi åter akantusrankan å de vackra i Uppland funna skålarna av silver, som ovan omtalats (från G. Uppsala och Älvkarleby, därtill nu en skål funnen i Skederid med elegant rankmönster kring randen).

De å fig. 30 synliga två nedre rankborderna, från Kammin- och Bambergskrinen, ha genom sina delade och in-

slingrade flikar ett specifikt nordiskt kynne; övergången till det geometriska är här nära. Liknande rankmotiv i entrelac ser man å baksidan av runda Gotlandsspännen från 900-talets slut (Hanna Rydh, Dosformiga spännen fig. 45). Samma motiv överföres till runstenarna, såsom Sandastenen, också Gotland, vittnar (Stephens, Runic Monuments III s. 778); bladflikarna bli också här bredare på mitten, spetsen avslutas i en (inrullad) kropp. Stundom försvinna bladspetsarna och mönstret övergår till fullständig, sammanhängande bandflätning (ex. hos H. Rydh anf. arb. fig. 46). Samma slags nordiska entrelac, med delade och åter sammangående bandflikar, visar en i Lund funnen benplatta, som möjligen har hört till en (biskops-)stav (fig. 31); detta mönstrets likhet med de nyss å praktskrinens beslagslister påpekade har redan iakttagits av Goldschmidt, som också meddelar en bild av benplattan (fig. 188 i hans ovan anf. arb.).

IX. Ytbehandling och teknik.

Ytbehandlingen å benplattornas figurer och bandslingor med punkter eller små rutor möter oss också på andra samtida benföremål. Goldschmidt anför — jämte benplattan fig. 31 — en rund platta, funnen i London (nu i Br. Museum), med en människofigur och entrelac¹⁾, samt hänvisar också till en i Ryssland funnen nordisk sak, övre delen till ett handtag av ben (Arne, anf. arb. s. 39). Något av denna teknik ser man också på i Lund funna benkammar samt på en i Hvellinge anträffad sked av ben (Statens Histor. mus.), prydd av bandflätning²⁾. Shetelig hänvisar till träarbetet som föregångare och påpekar särskilt, att denna »punkteringsteknik» redan framträder å Osebergsskulpturerna. Man kan tillägga, att närmare praktskrinens ytbehandling står tekniken

¹⁾ Redan avbildad av J. Kornerup, Kongehöiene i Jellinge s. 23.

²⁾ Liknande skedar med entrelac-utsirning äro funna i Birka (Hj. Stolpe anf. arb.; ett par andra, där icke avbildade nu också i Statens Histor. mus.).

i en del träföremål funna i Jellingehögen, som visa pärl- och fjällmönster (ävensom entrelac i utskuret arbete). Det förtjänar även anmärkas, att också metallföremål hos oss stundom ha dylik punktering ävensom pärl- eller knappmönstring, och detta redan under folkvandringstiden; jag kan bl. a. erinra om de vackra pärlbanden på sakerna från Ultuna- och Vendelfynden.

Likaledes ser man både å metall- och träarbeten lederna och banden markerade av mittlinjer eller, om de ha behörig bredd, av två konturlinjer, alldeles som på praktskrinens benplattor och även på deras metallbeslag. Detta var redan vanligt, t. ex. på metallsmucken, under folkvandringstiden, särdeles dess senare del; och vi se det under vikingatiden, t. ex. på de genombrutna djurformiga spännena, särskilt de tidigare, som väl böra sättas till 1000-talets början (ett vackert exemplar i Statens Histor. mus., se Månadsbladet IX fig. 13; ett annat exemplar med en djurbild i slingor, som står nära vissa djur å Kamminskrinet, i Lunds univ. Histor. mus.). Slutligen kan jag även här hänvisa till Söderalaflöjeln, vars stora drakdjur även har konturlinjer.

X. Huru skrinen kommit till Tyskland.

Vår analys har visat, att de två praktskrinen, som stamma från samma håll, visa några av runsten tidens mest utpräglade nordiska drag, och att just dessa drag särdeles rikt och kraftigt möta oss i Skåne. Tillsammans torde dessa drag icke i samma grad uppträda någon annanstädes. Vi ha emellertid också sett, att därjämte mera tydligt utländska motiv förekomma, vilka röja inverkan väl närmast (medelbart eller omedelbart) från Bysans, såsom redan Goldschmidt gör gällande.

Flera sannolikhets skäl tala för att verkstaden varit i Lund, redan nu vid 1000-talet början huvudorten i Skåne. I avseende på metalltekniken funnos nog i Lund goda förutsättningar, vilka också framträdde vid myntverkstadens

förläggande till denna ort. Utsnidningen av benplattorna står ju ej heller långt från metallarbetet; och de fynd, som bevaras i våra samlingar, visserligen smärre föremål men i ett rätt stort antal (särskilt kammar), visa att arbetet i ben ingalunda var okänt i Lund, utan tvärtom där stod ganska högt. En mängd avskurna hornfästen ha också under grundgrävningar påträffats i Lund, vittnande om att tillverkningen av redskap och prydnader i detta material måtte ha varit betydande.

Huru ha nu dessa praktskrin — som för övrigt i sitt slag (numera) stå alldeles enstaka — kommit att hamna i Tyskland? H. Shetelig menar, att Kamminskrinet kan vara rövat gods, och att Bambergskrinet kan ha kommit från Danmark med Knut den stores dotter Gunhild, gift med kejsar Henrik III — hon har sedan förväxlats med Kunigunde, Henrik II:s gemål. Goldschmidt påpekar emellertid — såsom här ovan omtalats — att biskop Otto av Bamberg på 1120-talet vistades i Kammin och därifrån kunde ha fört det ena skrinet med sig till Sydtyskland. Men huru kommo de båda skrinen till Kammin? En förklaring skulle kunna ligga i följande, vilket man förut på tal om dessa skrin icke observerat: biskop Otto sände — såsom det i ett nästan samtida dokument berättas — år 1127 en beskickning till ärkebiskop Asker i Lund för att begära hans tillstånd till missionsverksamhet på Rügen; åt honom medförde sändebuden »balsam och en kostbar dräkt» och fingo med sig hem »en skuta lastad med smör». Kanske i laddningen på skutan också de två skrinen voro med, köpta eller som gåva förvärvade i Skåne, ehuru blott smöret — det för stunden mest värdefulla — nämnes.

Att sådana skrin icke här blivit bevarade, är ju att beklaga. Men man kan icke förundra sig däröver, då man betänker vilken oändlig mängd dyrbara inventarier t. ex. Lunds domkyrka ägt, inventarier av guld, silver, elfenben och ädla stenar, som till allra största delen gått förlorade.

Praktskrinen i Kammins dom och i Münchens nationalmuseum kunna giva oss en liten föreställning om vad förfäderna besuttit och om vad som fordom kan ha tillverkats här.

De visa en stor konstskicklighet, och de vittna tillika om livliga kulturförbindelser, och detta kan i sin mån förklara varför vid det följande århundradets början det nordiska ärkebiskopssätet förlades till Lund.

För Lunds domkyrkas byggnad och utsmyckning var tiohundralets konstskicklighet icke utan betydelse, och åtskilligt talar för att en viss konstnärlig tradition då levde kvar från samhällets första uppblomstring vid 1000-talets begynnelse.

Ewert Wrangel.

En skånsk adelsmans vedermodor under kriget 1676—1679.

Nedan avtryckta inlaga är av herr Mogens Svave till Oretorp († 1696) ingiven till generalguvernementskamreraren Jöran Adlersten 1683. Den tecknar i likhet med en liknande inlaga från brodern Arild Svave, tryckt i Skånska Samlingar 1871, olidligheten av det tillstånd, i vilket den skånska adeln försattes genom kriget 1676—1679.

Effter min hr broerss gode schrifwelse och begiäring at iag wille relation gifwe och min hr broer låthe wethe, när iagh blef fången utj kriegens sidst, huru lenge fengzlig hållen och huru stoor schadeståndh mig der på fölligade, då är min sanferdig relation som nu effterföllier.

1. A:o 1676 den 7 maj effter min aldranådigste herre och konungz order igenom sal. landzhöfdingen hr Magnus Durell, at iagh medh all min middell til Christianstadh schulle forföije, hvilche order jagh hörssommeligen effterläfwadhe, deessveer den 15 augustij i jnnevarendhe åhr gich Christianstadh wedh stormen öfwer, min hustru och jagh totaliter blef ruineret och wdplyndret, som een hver witterligt åhr, som då der inne wohre, och min hustruis och min titell war inttet annat än svensck schiälm och hore, och mijstadhe wij vtj plyndringen meera än för sex tusinde rdr, så sant som iagh är een erlig man, och det utj guldh, pärler, demanter, smychen, halssband och guldscheer, häste, öxen, köer, sengeklädher, ducker, lachen, salwetter och håndklädher och annat mehre, så wij dess för vthan till bare kroppen blef wdplyndredhe. För vthan alt dette blef vij både på Wankiuffwe och Orretorp så schammeligen ruineret, så der var iche det som liuf hadhe, icke ehn döör eller hengzell, som alle och ehn hver (dessveer) for oss witterligt åhr.

2. A:o 1678 den 6 junij wtj dagningen blef iagh fången bortfört til Kiöpenhagn af ehn richmäster wedh nampn Petter Steen och det snapphane partij, som tog mig på Orretorp och förde mig til richmästaren, som då stodh wedh pråmhusset med sine ryttere, dhe röffwedhe alt hvad der var då igien på Orretorp, och war iagh öfwer frå den 6 junij 1678 och til den 24 octobr. 79 och kåstadhe det mig öf:r tussindhe dlr smt både det partijet tog medh sig på Orretorp och emidertidh iagh sutte utj arresten, som iagh ännu är schuldig der öfwer fyrehundradhe rdr. Så emidertidh sled min fattig hustru iche alt godt, och hun inttet hafde mychet at läfwe af vidare ändh sal. kongl. rådhet hr Ebbe Vlfeltt och hr gen.-maior sal. Lybecker hinder sendhe och föräradhe medh, så vij aldrig glemmer den store schadhe der öf:r oss kom vdj den kriigen.

Hvarföre på det broer tienistligst min h. hr broer ombediss, at han nu effter sit gode lyffte wille were mig befordderlig, at min stoore schade måste någet effter rijchzdagz slutt komme utj consideration och iagh måsta ladugården medh dhe fåå små gårdar wnder wekudagzfrijhæet behålla, aldenstundh den commissionen, som besåge alle herregårderne vdj Skåne, som iag sendte min h. hr broer copia af, wnder min håndh och segill, noch som dess ringhed förklarar. Wille derföre utj diupaste wnderdånighed förmodhe min alldrånådigste herre och konung är mig her vdj nådigh och wedh min h. hr broerss recommendation och befordrandhe mig det nådigst förvnder. Att dette sanferdigt schall befinnes at wåhre, testerar jagh medh min egen håndh wnder schreffwett. Actum Oretorp den 1 junij anno 1683.

M. Schuaue
mpp.

Inlagan går, såsom av senare delen framgår, ut på erhållande av veckodagsfrihet för ladugården till Oretorp, belägen i Nävlinge socken. Denna veckodagsfrihet blev beviljad Mogens Svave genom generalguvernörens resolution den 12 juni 1683.

INNEHÅLL.

<i>CURT WEIBULL</i> , Saxoforskning. En stridsskrift.	
Inledning	S. 181
Sven Ågesen och Saxo. Angersfragmentet	» 183
Knytlingasagan och Saxo	» 200
»Valdemarskrönikens» källor och kronologien i Saxos författarskap. Krönikans betydelse.....	» 226
Gammal och ny Saxoforskning	» 232
Erik Lange och Sophia Brahe. Ett bidrag till deras historia, medd. av <i>LAURITZ WEIBULL</i>	» 242
<i>JAN ERIC ALMQUIST</i> . Till belysning av skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden.....	» 248
<i>EWERT WRANGEL</i> . Två praktskrin från Skåne. En studie i 1000-talets konsthistoria.	
I. Skrinen från Kammin och Bamberg	» 270
II. Beskrivning av skrinen	» 272
III. Mänskohuvudet en face (masken)	» 275
IV. Fyrfotadjuret	» 281
V. Fågelbilderna	» 288
VI. Affronterade och adorerande djur	» 289
VII. Djurhuvudbeslagen	» 290
VIII. Bladrankorna å beslagen	» 292
IX. Ytbehandling och teknik	» 295
X. Huru skrinen kommit till Tyskland	» 296
En skånsk adelsmans vedermöder under kriget 1676—1679	» 299

I likhet med *Historisk tidskrift för Skåneland* utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, professor L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering; 1 krona.

Priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, *Den nordiske krigs krønike*, är för föreningens medlemmar nedsatt till 2:50.